

ISSN 1992-4437

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 2 (8), 2007

Київ 2007

УДК 343.9
ББК 67.99 (4Укр) 94
К82

Внесено до переліку наукових фахових
видань ВАК України з юридичних наук:
Постанова президії ВАК України
від 08.06.2005 № 2-05/5

*Схвалено до друку Координаційно-методичною радою ДНДЕКЦ МВС України
(протокол від 26 жовтня 2007 р. № 20)
Схвалено до друку Вченою радою КНУВС
(протокол від 30 жовтня 2007 р. № 16)*

Редакційна рада:

В.Є. Боднар (голова) — заст. Міністра внутр. справ України; **Є.М. Моїсеєв** — проф., ректор Київ. нац. ун-ту внутр. справ; **І.П. Красюк** (заст. голови) — засл. юрист України, канд. юрид. наук, нач. Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центру МВС України; **В.Д. Сущенко** — засл. юрист України, проф., перший проректор Київ. нац. ун-ту внутр. справ

Редакційна колегія:

Є.М. Моїсеєв (голов. ред.) — проф., ректор Київ. нац. ун-ту внутр. справ; **В.П. Бахін** — д-р юрид. наук, проф. (Ун-т держ. податкової служби України); **В.Г. Гончаренко** — акад. Акад. правових наук України, д-р юрид. наук, проф. (Акад. адвокатури України); **О.М. Джужа** — д-р юрид. наук, проф. (Київ. нац. ун-т внутр. справ); **А.В. Іщенко** — д-р юрид. наук, проф. (Київ. нац. ун-т внутр. справ); **Н.І. Клименко** — д-р юрид. наук, проф. (Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка); **В.С. Кузьмічов** — д-р юрид. наук, проф., проректор Київ. нац. ун-ту внутр. справ; **В.К. Лисиченко** — д-р юрид. наук, проф. (Ун-т. держ. податкової служби України); **М.Я. Сегай** — акад. Акад. правових наук України, д-р юрид. наук, проф.; **О.П. Снігерьев** — д-р юрид. наук, проф., проректор Харк. нац. ун-ту внутр. справ; **В.П. Черних** — чл.-кор. НАН України, д-р фармацевт. наук, д-р хім. наук, проф., ректор Нац. фармацевт. ун-ту; **В.О. Шаповалова** — д-р фармацевт. наук, проф. Нац. фармацевт. ун-ту; **В.В. Седнів** — д-р мед. наук, доц. Донец. наук.-дослід. ін-ту судових експертиз МЮ України, проф. Донец. держ. ун-ту управління; **В.С. Печніков** — заст. дир. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **С.С. Барташук** — заст. нач. лаб. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **О.В. Неня** (відп. секр.) — заст. нач. відділу (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України)

Криміналістичний вісник: Наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України; КНУВС; К82 Редкол.: Є.М. Моїсеєв (голов. ред.) та ін. — К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. — № 2 (8). — 192 с.: іл.

Містить праці з теоретичних, методичних, нормативно-правових, практичних, історичних, організаційних проблем судової експертизи та криміналістики. На сторінках вісника відображено матеріали багатого передового досвіду проведення криміналістичних досліджень, інтегровано все нове, що з'являється в галузі науки криміналістики.

Для фахівців з питань судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття й розслідування злочинів та інших правопорушень, а також науковців, викладачів, аспірантів і студентів юридичних навчальних закладів.

УДК 343.9
ББК 67.99 (4Укр) 94

© ДНДЕКЦ МВС України, 2007
© Київський національний університет
внутрішніх справ, 2007

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Седнев В.В.

Подготовительный этап выполнения судебной экспертизы:
анализ поставленных вопросов5

Назарова Т.В., Гримайло Е.А., Ростовская А.В., Мамаев Н.Ю.

Проблемы производства судебной лингвистической экспертизы
в ЭКП ОВД России11

Дзядик Ю.Т., Шевченко А.С.

Процесуальні та практичні питання, що виникають під час
дактилоскопіювання підоблікових осіб. Напрямами їх вирішення19

Саєнко С.І.

Адміністративно-процесуальний статус експерта у провадженні
у справах про адміністративні правопорушення25

Басиста І.В., Пришляк С.О.

Особливості відшкодування моральної шкоди у кримінальному судочинстві:
теоретичні та практичні проблеми29

Мотиґін Д.В., Новосьолова В.В.

Особливості оподаткування управителів фондів фінансування
будівництва житла34

Щербаковський М.Г.

Проведення судової експертизи як слідча дія40

Граціанов А.І.

Комплексне дослідження транспортних засобів та документів, що їх
супроводжують, як самостійний вид судової експертизи45

Кобець М.В.

Вибухові речовини в судовій вибухотехнічній експертизі50

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Клименко Н.І., Гуріна Д.П.

Експертне прогнозування55

Панфилов П.Б.

Формулирование категорических выводов по результатам
идентификационного ольфакторного исследования60

Ременцов В.Б., Ременцова Т.И.

Интегрированная оценка данных анализа в комплексной
криминалистической экспертизе почв67

Ионова В.В.

Определение групповой принадлежности выделений методом
иммуноблоттинга86

Калюга К.В.

Визначення матеріально-фіксованих носіїв інформації про особу злочинця
та їх використання на початковому етапі розслідування92

Лозова С.М.

Деякі особливості використання спеціальних знань у галузі психології
під час розслідування злочинів, учинених неповнолітніми99

Швець О.Л.	
Дослідження мотивів неправди на досудовому слідстві	103
Ксенофонтова В.А., Яковенко Е.В., Ветрогон А.А.	
Оценка погрешности способа определения скорости автомобиля перед столкновением по остаточным деформациям элементов конструкции	108

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

Бордюгов Л.Г.	
Зміст предмета судової екологічної експертизи	114
Ковра Ю.В., Остапов М.В.	
Дослідження лікарського препарату (-оксибутирату натрію та його похідних	118
Квятковская С.В.	
Особенности исследования почерковедческого материала малого объема	122
Дорохіна І.П., Береза О.В.	
Проблемні питання під час призначення судових експертиз об'єктів інтелектуальної власності	129
Кожакарь І.Ю.	
Теоретичний та практичний аспекти можливості дактилоскопіювання трупів, які зазнали трупних змін	133
Афонін Д.С.	
Тактичні особливості призначення судово-технічної експертизи під час розслідування злочинів, що пов'язані з порушенням правил безпеки руху та експлуатації залізничного транспорту	144
Довбаш Р.С., Чернявський С.С.	
Судові експертизи у справах про злочини у сфері оподаткування, зокрема пов'язані з незаконним відшкодуванням ПДВ	149
Кравченко М.Я.	
Атрибуція антикварних меблів	157

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Макарук Е.Е.	
Компьютерно-техническая экспертиза на базе ядра операционной системы Linux	162

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

Корж В.П.	
Михаил Васильевич Салтевский — патриарх криминалистики	167
Бояров В.И.	
В.Г. Гончаренко — криминалист по призыванию, интеллигент по духу	172

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Горбач-Кудря І.А.	
Актуальні питання фоноскопичної експертизи в Російській Федерації та в Україні	176
Чисніков В.М.	
Перші дактилоскопічні дослідження (експертизи) в Російській Імперії (1907–1910 рр.)	182
До уваги авторів!	191

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРотьБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 343.148:161.22

В.В. Седнев, доктор медичинських наук,
доцент, судовий експерт 1 класу,
заведуючий сектором Донецького науково-дослідницького
інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України

ПОДГОТОВИТЕЛЬНИЙ ЕТАП ВЫПОЛНЕНИЯ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ: АНАЛИЗ ПОСТАВЛЕННЫХ ВОПРОСОВ

Рассмотрена малоизученная проблема анализа вопросов эксперту как неотъемлемая часть подготовительного этапа выполнения судебной экспертизы. Применительно к судебной экспертизе разобраны различные типологии вопросов. Впервые представлен анализ вопросных операторов применительно к судебно-экспертной практике.

Ключевые слова: логика вопросов, методология, вопросные операторы, криминалистика, судебная экспертиза.

В ряде предыдущих работ [1–3] автором рассмотрена проблема постановки вопросов эксперту, при этом выделены их конструктивные составляющие и основные типы ошибок при их формулировке.

Предлагаемой статьей продолжается исследование такой малоосвещенной в общенаучной и экспертологической литературе проблемы, как анализ вопросов, формулируемых перед экспертом органами следствия и суда.

Разработка вопросов для постановки их эксперту является обязательным элементом этапа подготовки экспертизы органом следствия и/или суда [4, с. 15; 5, с. 9]. Именно на данном этапе «формулируются вопросы, подлежащие экспертному решению» [6, с. 377], при этом по А.Р. Шляхову определяется «предмет конкретной экспертизы (круг вопросов, подлежащих разрешению ...)» [7, с. 16, 21]. М.Г. Щербаковский особенно подчеркивает положение А.Р. Шляхова о том, что вопросы, которые ставятся эксперту, определяются предметом назначаемой экспертизы [8, с. 189].

† В.В. Седнев, 2007

В ряде пособий для следователей и судей излагаются основные требования к разрабатываемым вопросам — «необходимо ясно и грамотно сформулировать вопросы перед экспертом» [8, с. 189]; вопросы должны быть «конкретными, четкими и ясными, исключаящими возможность их двойного истолкования. Если вопросы взаимосвязаны, их следует излагать в логической последовательности, ставя сначала те вопросы, ответы на которые должны использоваться при решении последующих вопросов» [9]. При подготовке постановления о назначении экспертизы необходимо руководствоваться «необходимостью правильного в специально-научном, логическом и грамматическом отношении формулирования вопросов» [10, с. 379]. При всей очевидности приводимых требований, их трудно назвать исчерпывающими рекомендациями по разработке предмета конкретной экспертизы и, соответственно, вопросов эксперту. Требования, выдвигаемые в [10, с. 379], относительно правильного специально-научного формулирования вопросов, относятся скорее не к органам следствия и суда, а к разработчикам типовых перечней вопросов по каждой конкретной специальности, так как природа специальных знаний такова, что они не включены в юридические знания [11, с. 84].

На первый взгляд, существенными выглядят рекомендации — требования к вопросам, которые ставятся перед экспертом, предложенные уже не в учебниках криминалистики, а в руководстве для криминалистов [12, с. 500 – 501]: «1. Вопросы не должны выходить за пределы знаний сведущего лица, которому поручается производство экспертизы. 2. Задаваемые эксперту вопросы не должны носить правового характера. Имеются в виду вопросы о наличии состава преступления, виновности или невиновности определенного лица, форме его вины. 3. Формулировки вопросов эксперту должны быть определенными, ясными (недвусмысленными), конкретными и по возможности лаконичными. 4. Перечень вопросов должен быть достаточно полным с тем, чтобы заключение эксперта носило исчерпывающий характер. 5. Вопросы следует перечислять в строгой логической последовательности, формулируя сначала те, от решения которых зависит решение других... Рекомендуется группировать вопросы по объектам исследования, а также по эпизодам дела и версиям. 6. Бесцельна постановка перед экспертом вопросов, которые при современном состоянии науки решить заведомо невозможно». Аналогичный перечень приводится и в руководстве А.М. Зинина, Г.Г. Омелянюка и А.В. Пахомова [13, с. 64]. Однако при более детальном анализе данные рекомендации носят скорее умозрительный и, отчасти, декларативный характер.

Не лучшим образом выглядит ситуация относительно исследования уже поставленных вопросов со стороны эксперта. Большинство авторов (например: [13–16]), выделяя подготовительный этап (стадию предварительного исследования) выполнения экспертизы, указывают, что исследование вопросов, поставленных перед экспертом, является неотъемлемой его частью: «начинается ознакомление эксперта с постановлением и уяснения вопросов, поставленных на разрешение эксперта» [17, с. 333]. Однако при этом каких-либо рекомендаций по анализу и процедуре «уяснения вопросов» не приводится. Однако, именно логика вопросов и ответов, связанная частным предметом конкретной экспертизы, является системообразующим фактором логической системы заключения эксперта [18, с. 232].

Представляется, что анализ и уяснение вопросов, поставленных перед экспертом, являясь неотъемлемой частью подготовительного этапа выполнения экспертизы, включает в себя ряд элементов.

Прежде всего, анализируется принципиальная возможность ответов на поставленные вопросы, включающая в себя:

- установление соответствия поставленных вопросов компетенции эксперта;
- отсутствие вопросов, входящих в круг доказывания неэкспертным путем (например, следственным);
- логическое соответствие мотивировочной и резолютивной части постановления относительно предмета экспертизы, механизма происшествия и т. д.;
- наличие соответствующей научной и материальной базы, позволяющей провести полное и всестороннее исследование и дать научно обоснованный ответ.

Далее исследуется, предложенная органом, назначившим экспертизу, система вопросов на предмет их логической взаимосвязи, последовательности и однозначности формулировок. При необходимости, как это предусмотрено действующим законодательством, эксперт может сгруппировать вопросы в иной последовательности и привести формулировку своего понимания неясного вопроса [19].

Затем следует распределение вопросов по категориям их исследования на [20, с. 55 – 57]:

- проблемы, т.е. те, ответа на которые в накопленном поле специального знания нет и алгоритм решения не разработан. В этом случае, применительно к конкретному объекту экспертизы, требуется массивная подготовительная работа по разработке методики исследования;

- задачи — вопросы, ответ на которые может быть получен путем исследования (преобразования по разработанным правилам) имеющихся конкретных данных, т.е. ответ может быть получен (выведен) на основе специальных познаний и опыта эксперта из предоставленных органами следствия и суда исходных материалов (при условии их достаточной полноты и однозначности);

- научные (информационные) вопросы — требующие для формирования ответа выполнения определенного алгоритма уже известных действий, что дает возможность спрогнозировать объем исследования, степень сложности и неопределенности экспертной ситуации [8, с. 202; 21, с. 257] и наметить основные пути и этапы выполнения экспертизы. Представляется, что именно в этом ключе Т.В. Сахнова предлагает выделять второй тип вопросов: «1) вопросы суда, ответ на которые есть выводы эксперта; 2) вопросы исследовательского характера, которые ставит перед собой эксперт при выполнении экспертной задачи...» [18, с. 232 – 233].

Следующим этапом должен быть анализ вопросных операторов, т.е. тех вопросительных местоимений и наречий, а также частиц, при помощи которых сформулированы вопросы. Такого рода анализ позволяет либо оптимально минимизировать ход исследования, либо выявляет недочеты в подготовке следствием/судом материалов для производства экспертизы.

Относительно вопросительных местоимений и наречий процедура исследования достаточно проста и, как правило, задается самим оператором [20, 22]:

- «кто?» / «что?» — актуализирует исследование одушевленного либо нет предмета, а также явления или ситуации;

- «как?» — может быть расценен как требующий исследования механизма события («каким образом?»), либо степени интенсивности («насколько?»);

- «какой?» — нацеливает на изучение свойства или состояния («какой он?», «в каком состоянии находится?») либо о порядке следования, выбора, появления («каков порядок следования?»);

- «когда?» — временных параметров («в какое время?»);
- «где?» — пространственных («в каком месте?»);
- «сколько?» — количественных («какое количество?», «как много?»);
- «зачем?» — направлен на анализ целеполагания («с какой целью?», «для чего?»);
- «почему?» — причины («отчего?», «по какой причине?»).

Как следует из приведенного перечня, вопросительные местоимения и наречия фактически отображают описанный Г.В.Ф. Гегелем предмет человеческого познания, кратко сформулированный применительно к конкретному научному исследованию А.И. Уемовым: «...всякая наука, каков бы ни был ее предмет, изучает вещи, их свойства и отношения. Можно изучать главным образом вещи, преимущественно отдельные свойства или отношения, но нельзя изучать что-либо иное, кроме вещей, свойств и отношений» [23, с. 3]. Очевидно, что сказанное справедливо и для судебной экспертизы, при этом перспективным направлением дальнейших исследований видится изучение преимущественности исследования вещей, их свойств или отношений применительно к конкретному классу — роду экспертиз, а также тем или иным экспертным задачам. В последнем случае очевидно, что для решения задачи идентификации исследуются преимущественно вещи (в философском понимании этого термина), диагностики и классификации — преимущественно свойства вещей, а ситуационных — преимущественно их отношения.

Попутно отметим, что и определенные вопросные операторы, выраженные местоимениями и наречиями, тяготеют к формулировке определенных экспертных задач (идентификационной, диагностической, классификационной, ситуационной и др.), что может быть предметом отдельного логико-семантического исследования. Так, исходя из предложенного в предыдущем абзаце: решение идентификационной задачи актуализирует в основном вопросные операторы «кто?» и «что?», а также временных («когда?») и пространственных («где?») характеристик. При решении диагностической и классификационной задач основными вопросными операторами являются «какой?», «как?» («каким образом?»), «насколько?», «сколько?», кроме того существенны временные и пространственные элементы. Ситуационная задача требует вопросных операторов «как?» («каким образом?»), «зачем?», «почему?».

Однако, как показывает практический опыт и анализ рекомендуемого ориентировочного перечня вопросов [19], большей частью в вопросах экспертам используются в качестве вопросных операторов частицы — «ли» (тут следует привести и перечень синонимических вопросных элементов: «разве», «ужели/неужели»).

Использование вопросных частиц несет в себе как минимум две составляющие — эмоциональную и познавательную [20, с. 68; 22, с. 495, 1061]. При этом эмоциональная придает дополнительный модальный оттенок сомнения, недоверия. Указанное наиболее отчетливо проявляется при формулировании при помощи вопросного оператора «ли» («неужели/ужели», «разве») риторических вопросов. Задаваемое изначально доминирование эмоциональной насыщенности над когнитивным компонентом в крайних своих вариантах может приводить к формированию вопроса, не содержащего запроса о неизвестном, т.е. вопроса, в котором ответ содержится либо в самом вопросительном высказывании, либо в контексте [20, с. 70 – 71]. В определенной мере смягчающим указанную эмоциональную насыщенность «ли»-вопроса является формулирование его в письменной форме и в контексте постановления о производстве экспертизы. Однако, как показывает практический опыт, пренебрегать

этим элементом исследуемых высказываний нельзя, и эксперт, при исследовании поставленных перед ним вопросов, отмечает для себя и этот факт, как один из возможно влияющих на его внутреннее убеждение.

Оценка когнитивной, познавательной ценности «ли»-вопросов более неоднозначна, нежели оценка их эмоциональной насыщенности, — от сомнения в ее наличии, высказанного В.Ф. Берковым [20], до достаточно сложного аппарата их исследования, который был предложен Н. Белнапом и Т. Стиллом. Английские авторы предлагают редуцировать все многообразие вопросов к набору так называемых «элементарных вопросов» [24, с. 14], которые содержат субъект запроса на устранение информационной недостачи, задающий множество возможных альтернатив ответа, и предпосылки запроса, ограничивающие количество альтернатив перебором истинных. В зависимости от количества альтернатив выделяются два вида вопросов «ли» и «какой». При этом термин «какой» несет в себе в большей мере логическую, операциональную, нежели содержательную семантическую нагрузку, а термин «ли» фактически формально и содержательно соответствует описанному выше понятию вопросного оператора. Различие между двумя формами вопросов заключается в двух факторах — эксплицитности/имплицитности множества альтернатив и конечностью/бесконечностью их перечня.

«Ли»-вопросы содержат эксплицитный и конечный перечень альтернатив-ответов [24, с. 15]. Отсюда с неизбежностью вытекает возможность редукции «ли»-вопроса до так называемого «простого» вопроса, требующего ответа «да» или «нет», именуемого еще дихотомическим вопросом [25, с. 27 – 28].

Таким образом, логико-семантический итог исследования «ли»-вопроса может быть описан как элементарный запрос на истинность/неистинность содержащейся в вопросительном высказывании (либо в его контекстуальном содержании) информации и в общем виде представлен так: «правда (неправда), что..?» В таком виде вопрос, сформулированный при помощи оператора «ли», в минимальной степени соответствует функции вопросительного высказывания как способа фиксации знания о незнании чего-либо [26, с. 477]. Функцией же ответа в рассматриваемом случае можно считать подтверждение истинности/неистинности утверждения, содержащегося в вопросе. Такой вопрос относится скорее к запросам информационного типа [20, с. 56], фактически существенно обедняющим возможности полноценного использования специальных знаний для нужд следствия и суда.

Как следует из представленного анализа, проблема постановки вопросов, а также их исследования экспертом, представляют собой достаточно сложный познавательный акт, требующий дальнейшего исследования с целью выработки адекватных алгоритмов уяснения их содержания. Представленная работа, являясь фрагментом продолжающегося исследования, позволяет сделать ряд выводов:

1. Исследование поставленных органами следствия и суда перед экспертом вопросов есть неотъемлемая часть подготовительного этапа выполнения судебной экспертизы, которая представляет собой достаточно сложный и многозвенный познавательный акт, целью которого является анализ и уяснение их содержания, ликвидация недостатков в подготовке материалов для производства экспертизы, оптимальная минимизация процесса исследования.

2. Следует рекомендовать при формулировке вопросов ограничить использование вопросительных частиц («ли») в качестве вопросных операторов, актуали-

зируючих перебор експлицитних альтернатив, що накладає ненужные ограничения в силу присущей им эмоциональной насыщенности и низкой информационной нагрузки таких вопросов. В большей степени следует использовать вопросительные наречия и местоимения, актуализирующие исследование материальных и материализованных объектов, их свойств и отношений.

3. Существует насущная необходимость пересмотра, переработки типового перечня рекомендуемых для постановки эксперту вопросов в сторону минимизации количества «лишних» вопросов.

Список использованной литературы

1. *Седнев В.В.* Логика постановки вопросов лицам, обладающим специальными познаниями // Ключевые аспекты научной деятельности — 2007: Материалы II междунар. науч.-практ. конф. — Днепропетровск: Наука и образование, 2007. — С. 44 — 48.
2. *Седнев В.В.* Постановка вопросов эксперту // Криміналіст. вісн. — 2006. — № 2. — С. 71 — 76.
3. *Седнев В.В.* Формально-логические основы взаимодействия эксперта с органами следствия и суда // Экспертное обеспечение правосудия: проблемы теории и практики: Материалы междунар. науч.-практ. конф. — АР Крым, 2006. — С. 60 — 65.
4. *Назначение и производство судебных экспертиз (пособие для следователей, судей и экспертов).* — М.: Юрид. лит., 1988. — 320 с.
5. *Подготовка и назначение судебных экспертиз (пособие для следователей, судей и экспертов).* — Минск: Право и экономика, 2006. — 310 с.
6. *Криминалистика* / Под ред. В.А. Образцова. — М.: Юристъ, 1999. — 735 с.
7. *Шляхов А.Р.* Процессуальные и организационные основы криминалистической экспертизы. — М., 1972. — 121 с.
8. *Щербаковский М.Г.* Судебные экспертизы: назначение, производство, использование. — Харьков: Эспада, 2005. — 544 с.
9. *Судебные экспертизы: (Возможности, подготовка материалов, назначение, оценка).* — К.: РИО МВД УССР, 1981. — С. 28.
10. *Криминалистика* / Отв. ред. Н.П. Яблоков. — М.: Юристъ, 1999. — 718 с.
11. *Орлов Ю.К.* Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве. — М.: Ин-т повышения квалификации Рос. федерал. центра судеб. экспертизы, 2005. — 264 с.
12. *Справочная книга криминалиста* / Под ред. Н.А. Селиванова. — М.: Издат. группа НОРМА — ИНФРА-М, 2001. — 727 с.
13. *Зинин А.М., Омелянюк Г.Г., Пахомов А.В.* Введение в судебную экспертизу. — М.: Изд-во Моск. психол.-социал. ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2002. — 240 с.
14. *Корухов Ю.Г.* Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений. — М.: Изд. группа НОРМА — ИНФРА-М, 1998. — 288 с.
15. *Клименко Н.І.* Судова експертологія: Курс лекцій. — К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. — 528 с.
16. *Аверьянова Т.В.* Судебная экспертиза: Курс общей теории. — М.: Норма, 2006. — 480 с.
17. *Криминалистика* / Под ред. Д.И. Сулейманова. — Баку: Ишыг, 2000. — 680 с.
18. *Сахнова Т.В.* Судебная экспертиза. — М.: Городец, 2000. — 368 с.
19. *Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ М-ва юстиції України від 08.10.98 № 53/5 (у ред. наказу М-ва юстиції України від 29.12.2006 № 126/5).*
20. *Берков В.Ф.* Вопрос как форма мысли. — Минск: Изд-во Беларус. гос. ун-та, 1972. — 136 с.
21. *Белкин Р.С.* Криминалистика: Учеб. слов.-справ. — М.: Юристъ, 1999. — 268 с.
22. *Большой толковый словарь русского языка.* — СПб.: Норинт, 1998. — 1536 с.
23. *Уемов А.И.* Вещи, свойства и отношения. — М., 1963. — 215 с.
24. *Белнап Н., Стил Т.* Логика вопросов и ответов. — М.: Прогресс, 1981. — 288 с.
25. *Аверьянов Л.Я.* Социология: искусство задавать вопросы. — М., 1998. — 189 с.
26. *Символическая логика.* — СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2005. — 506 с.

УДК 167.1:81'42:343.148(470+571)

Т.В. Назарова, заместитель начальника

отдела Экспертно-криминалистического центра МВД России

Е.А. Гримайло, старший эксперт

Экспертно-криминалистического центра МВД России

А.В. Ростовская, эксперт отдела

Экспертно-криминалистического центра МВД России

Н.Ю. Мамаев, кандидат филологических наук,

эксперт Экспертно-криминалистического центра ГУВД

по Алтайскому краю

ПРОБЛЕМЫ ПРОИЗВОДСТВА СУДЕБНОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В ЭКП ОВД РОССИИ

Приведены методические подходы к производству лингвистических экспертиз, решающих криминалистические задачи. Очерчен круг вопросов, соотносимых с основными понятиями и статьями Уголовного кодекса Российской Федерации, входящих в компетенцию экспертов-лингвистов. Выделены основные направления исследования компонентов текста, которые подлежат лингвистическому анализу.

Ключевые слова: лингвистическая экспертиза, фоноскопические лаборатории; денотативный, оценочный, иллюкутивный, экстралингвистический компоненты текста; предмет исследования.

Практика расследования уголовных дел за последние пять лет в ОВД России показала насущную потребность производства лингвистических экспертиз для обеспечения доказательственной базы на основе материалов устной и письменной речи. Поэтому в перечень экспертиз, выполняемых в экспертно-криминалистических подразделениях органов внутренних дел Российской Федерации (ЭКП ОВД России), в соответствии с Приказом МВД России от 29.06.2005 № 511, включена лингвистическая экспертиза. В справочнике «Экспертизы на предварительном следствии» [1] нет упоминания о лингвистической экспертизе. К сожалению, включению этого вида исследований в упомянутый в Приказе перечень не предшествовала разработка методики производства такого исследования. Необходимость проведения подобного рода экспертиз потребовала теоретического осмысления и обобщения практического опыта экспертов-лингвистов. В план научно-исследовательских работ ЭКЦ МВД России на 2007 г. включена тема по разработке типовой методики производства лингвистической экспертизы в соавторстве с Институтом криминалистики ФСБ России и Экспертно-криминалистическим управлением Федеральной службы кругооборота наркотиков (ЭКУ ФСКН) России.

Так как при решении ряда задач лингвистической экспертизы необходимо решение вопросов, требующих проведения фоноскопической (по материалам устной речи) или автороведческой (по материалам письменной речи) экспертиз, производство лингвистических экспертиз в ЭКП ОВД России организовано на базе функционирующих фоноскопических лабораторий в субъектах Российской Федерации. На се-

† Т.В. Назарова, Е.А. Гримайло, А.В. Ростовская, Н.Ю. Мамаев, 2007

годня в России существует 61 региональная фоноскопическая лаборатория. В состав каждой такой лаборатории обязательно входит один эксперт-лингвист, а некоторые имеют несколько экспертов-лингвистов, выполняющих задачи производства фоноскопических, лингвистических и автороведческих экспертиз. Так как эти виды экспертиз являются многообъектными, наукоемкими и отдельными направлениями экспертной деятельности, на базе отдела фоноскопических экспертиз ЭКЦ МВД России организовано проведение стажировок по обучению региональных экспертов теории и практике производства и фоноскопических, и лингвистических экспертиз.

На стажировках, направленных на подготовку экспертов для производства лингвистических экспертиз, особое внимание уделяется изучению и практическому применению основных методов и подходов к исследованию устных и письменных текстов. На сегодняшний день вопросы лингвистической экспертизы решаются с использованием следующих методов лингвистического анализа текста:

- методом аудитивного перцептивного анализа проводится исследование голоса и речи участников разговоров (интонационное оформление высказываний, тон и манера речи);

- методом компонентного анализа определяется семный состав слов;

- методом фреймового анализа выявляется информация, отражающая стереотипные ситуации;

- методом концептуального анализа для интерпретации смысла текста определяются вербальные репрезентанты ключевого понятия;

- методами семантико-синтаксического и лексико-семантического анализов проводится определение значения слов, словосочетаний, предложений в контексте высказывания и сверхфразового единства;

- методом авторизации текста проводится атрибуция высказываний, содержащих исследуемый семантический компонент значения, по принадлежности говорящему: диктору, читающему текст; корреспонденту, комментатору за кадром; респонденту;

- методом анализа структурной организации диалога решаются следующие вопросы: кто, когда, как долго говорит, как часто и каким образом происходит смена говорящего, а также выявляются и описываются структурные единицы разговорной коммуникации;

- методом анализа тематико-содержательной организации диалога определяется взаимодействие партнеров, тематическая прогрессия (смена и развитие тем), иерархическая сопряженность отдельных тематических блоков;

- методом анализа пресуппозиций устанавливается общий компонент знаний для говорящего и слушающего;

- методом анализа пропозиций (логико-грамматическим) определяется логическая основа семантической структуры предложения (предикат с набором актантов);

- методом контент-анализа определяется количественная оценка качественного содержания коммуникативных единиц (при мягком варианте контент-анализа учитываются имплицитные вхождения коммуникативных единиц) и их оценочная составляющая: положительная, отрицательная или нейтральная;

- методом функционально-стилистического анализа проводится определение (в общем виде) функционально-стилевой принадлежности текстов, а также функционально-стилевых характеристик речи участников разговоров;

— методом грамматического анализа единиц, входящих в семантико-синтаксическую структуру высказывания, выявляется грамматическое значение на лексическом, морфологическом, синтаксическом уровне.

В целях решения задач следствия при проведении лингвистических экспертиз устные или письменные тексты могут быть исследованы в различных аспектах, а именно:

— как носители информации о событиях и ситуациях (подвергается анализу **денотативный компонент текста**);

— как содержащие оценку лица или группы лиц, либо свойств и действий лица или группы лиц (подвергается анализу **оценочный компонент текста**);

— как речевой акт, речевой жанр (подвергается анализу **иллокутивный компонент текста**);

— как дискурс, речевое событие, имеющее место при тех или иных обстоятельствах (подвергается анализу **экстралингвистический компонент текста**).

В соответствии с постановлением о назначении экспертизы эксперт определяет предмет лингвистической экспертизы — компонент текста и выбирает путь решения экспертной задачи, соответствующий этому предмету.

Анализ **денотативного компонента текста** в лингвистических экспертизах предполагает исследование лексики в прямом ее значении (когда лексема соотносится с определенным денотатом) и в переносном (когда говорящим и слушающим мыслятся два денотата: денотат производного значения и денотат первичного значения). Эксперты определяют, не использовался ли так называемый «условный язык» (когда говорящим мыслятся два денотата, один из которых соотносится с первичным значением слова, а другой никак не связан с первичным значением ни производностью слова, ни ассоциативным образом, так что не посвященному в условный язык этот денотат практически недоступен).

Анализ включает следующее:

1. При наличии в тексте «условного языка» следует выявить его маркеры, признаки маскировки элементов текста. Такими маркерами являются:

— пропуск элементов;

— замена элементов на анафорические местоимения при отсутствии антецедента;

— замена элементов на «условную» лексику, что проявляется в нарушении логических связей между словами, в смысловом несоответствии отраженного в речи содержания понятия (совокупности признаков) его объема (денотатам, т. е. объектам внеязыковой действительности);

— нарушение актуального членения текста и т. д.

Далее определяется значение маскируемого компонента текста либо его признаки и характеристики.

2. В случаях, когда не выявлены признаки маскировки элементов текста, выбирается концептуальная переменная, соотносимая с определенным денотатом или референтом (объектами внеязыковой действительности). Затем в тексте выявляются репрезентирующие эту переменную слова и сочетания слов. Выбираются ключевые слова, их синонимы, квазисинонимы, анафоры, кореферентные слова и именные группы.

Более подробное исследование содержания понятия репрезентантов, определяющее всю совокупность и структуру отраженных в данном понятии признаков, позволяет провести более мягкий вариант концептуального анализа, при котором выявляется имплицитно представленная репрезентация концептуальной переменной.

В текстах большого объема целесообразно подтвердить полученные результаты статистическими данными.

3. Для получения информации о событиях и ситуациях внеязыковой действительности проводится анализ структуры тех предложений, в которых выявлены репрезентанты концептуальной переменной. Определяется синтаксическая функция репрезентанта в предложении (субъект, объект, предикат), логико-грамматические, синтаксические и семантические связи с другими словами, репрезентирующими иные объекты действительности.

4. Определяется пропозициональная установка при передаче информации: в виде утверждения, предположения, мнения, имеется ли ссылка на источник информации. С этой целью устанавливаются маркеры субъективной модальности: наличие/отсутствие модальных слов со значением степени достоверности высказываемого. В устных текстах анализируется интонация.

Сложность для анализа представляют высказывания, в которых, помимо интерпретируемой внеязыковой действительности, интерпретируется чужая речь (прямая речь, косвенная, конструкции, совмещающие признаки предложений с прямой и косвенной речью, несобственно прямая речь, передача предмета, темы чужой речи, цитирование). Происходит в той или иной степени «смещение субъекта модальности», так что приходится сопоставлять два плана модальности.

Анализ **оценочного компонента текста** начинается с определения признаков коммуникативной ситуации с целью установления адресата высказываний, содержащих оценочный компонент. В текстах возможна реализация следующих коммуникативных ситуаций:

– ситуация автокоммуникации, при которой оценка направлена на самого говорящего. В данном случае экспрессивное высказывание является эмотивно-оценочным рефлексивом и не представляет собой оценку как таковую (*Ах, я дурак! Вот осел!);

— ситуация, в которой высказывание выражает общую реакцию говорящего на положение дел. Высказывание также является эмотивно-оценочным рефлексивом и еще в меньшей степени оценочно (*Вот дерьмо! Ну, елки зеленые!);

— ситуация, в которой высказывание ориентировано на конкретное лицо, на собеседника. Высказывание обладает сильной прагматической направленностью, является эмотивно-оценочным регулятивом, соотносимо с похвалами или оскорблениями (*Ты идиот! Ты молодец!).

Далее проводится анализ лексического значения слова, несущего оценку, с учетом фразового контекста, фрагментной и общетекстовой семантики. Отмечается стилистическая маркированность, степень экспрессивности.

При необходимости анализируется морфемная структура слов, переносное значение слов, звукоподражания, фразеологизмы.

Если локализации оценки в отдельном слове не установлено, анализируется синтаксическая структура предложений (наличие недоговоренности, повторов, инверсий, восклицаний и т. д.) или весь текст с целью выявления имплицитно выраженной, подтекстовой оценки.

При анализе **иллюктивного компонента текста** в соответствии с криминалистическими задачами лингвистической экспертизы особое внимание уделяется одному из директивных речевых актов — реквестивному, т. е. побуждающему к действию, совершаемому в интересах говорящего. К таким речевым актам, в частности, относят-

ся **угрозы** (как одна из форм вербальной агрессии) и **призывы**, являющиеся базовыми понятиями при решении вопросов в данном аспекте, поскольку они соотносятся с юридическими терминами Уголовного кодекса Российской Федерации (УК РФ). Другие типы речевых актов и их разновидности рассматриваются при выявлении угроз и призывов в качестве их компонентов или сопутствующего контекста.

При решении данной группы вопросов в поле зрения эксперта обычно попадают простые тексты либо отдельные высказывания, однако последние могут быть проанализированы в составе сложных и комплексных текстов, если контекст необходим для понимания смысла высказывания.

Для решения вопроса, «является ли текст по адресации персональным или интерперсональным», проводится определение адресата анализируемого высказывания. Следует отметить, что иллокутивный компонент усиливается, если угроза персональна, а призыв интерперсонален.

Угроза, как одна из форм вербальной агрессии, включает в себя следующие необходимые структурные компоненты:

- говорящий (угрожающий);
- адресат (тот, кому угрожают);
- описание условий либо выдвижение требований действия или бездействия адресата;
- содержание угрозы (описание действий угрожающего либо обещание действий третьих лиц);
- средство достижения угрозы (может не совпадать с описанием непосредственных действий угрожающего);
- возможные последствия действий угрожающего.

Необходимые структурные компоненты **призыва**:

- говорящий (призывающий);
- адресат (тот, кого к чему-либо призывают);
- описание будущего действия (действий) адресата.

Проблема квалификации высказывания как угрозы или призыва обычно не возникает при экспликации всех перечисленных компонентов. Однако «в речевой практике чаще всего вербализуются лишь некоторые компоненты <...> остальные имплицитны <...> хотя их наличие <...> осознается и говорящим и адресатом» [2].

Чтобы установить факт наличия в тексте компонентов угрозы или призыва, необходимо провести анализ синтаксической структуры предложений, их лексического наполнения, в устных текстах — также интонации произнесения высказывания.

При анализе **экстралингвистического компонента текста** исследуются: взаимодействие коммуникантов (стимул-реакция), условия (время, место), канал связи коммуникантов, лексические, грамматические, интонационные показатели взаимоотношений коммуникантов, коммуникативные стратегии и тактики, характер эмоций; функционально-стилистические характеристики, степень выраженности (эксплицитная — имплицитная), степень экспрессивности. В результате анализа определяются ролевые функции коммуникантов, ситуация коммуникации.

Конкретные пути решения данного типа задач в настоящее время находятся в стадии разработки. Большое внимание в этой связи уделяется изучению теории фреймов [3] и ее адаптации к конкретным задачам лингвистической экспертизы.

Для удобства в работе следователей, назначающих лингвистическую экспертизу, и экспертов, проводящих ее, а также в целях предотвращения смешения юридических и лингвистических понятий и, как следствие, выхода за рамки компетенции экспертов-лингвистов нами проведено соотнесение лингвистических понятий с юридическими терминами, встречающимися при назначении и производстве судебных лингвистических экспертиз. Результаты данной работы приведены в таблице.

Соотнесение предмета исследования, вопросов лингвистической экспертизы и ключевых понятий статей УК РФ

Предмет исследования	Вопросы	Ключевые понятия статей УК РФ
<i>Денотативный компонент текста Экстралингвистический компонент текста (вспомогательный)</i>	Имеются ли в тексте, представленном на исследование, признаки маскировки его содержательных элементов? Если да, то можно ли определить значения скрытых элементов текста либо их характеристики?	Например, по ст. 228 (Незаконное производство, сбыт или пересылка наркотических средств), по ст. 191 (Незаконный оборот драгоценных металлов)
<i>Иллокутивный компонент текста Экстралингвистический компонент текста</i>	Имеются ли в представленном тексте признаки вербальной агрессии в форме угрозы?	Например, по ст. 110, 119, 120, 131, 162, 163, 179, 213, 227, 240, 296, 302, 318, 321, 333, 221, 226, 229, 302 (Угрозы, шантаж, вымогательство)
<i>Иллокутивный компонент текста Экстралингвистический компонент текста Денотативный компонент текста</i>	Имеются ли в представленном тексте признаки побуждения к каким-либо действиям? Если да, то каковы роли и функции собеседников в представленной на фонограмме речевой ситуации и о каких действиях и их субъектах, событиях и их участниках, а также обстоятельствах действий или событий идет речь?	Например, по ст. 150, 151, 240, 230, 304, 239, 280, 354, 239 ч. 2, 282, 163, 221, 226, 229 (Призывы, пропаганда, подстрекательство, провокация, вовлечение, склонение, вымогательство)
<i>Экстралингвистический компонент текста Денотативный компонент текста</i>	Каковы роли и функции собеседников в представленной на фонограмме речевой ситуации и о каких действиях и их субъектах, событиях и их участниках, а также обстоятельствах действий или событий идет речь?	Например, по ст. 7 (Соучастие в преступлении)
<i>Оценочный компонент текста Денотативный компонент текста (вспомогательный) Экстралингвистический компонент текста (вспомогательный)</i>	Имеются ли в представленных текстах высказывания, в которых позитивно оценивается человек или группа лиц по признакам пола, расы, национальности, языка, происхождения, отношения к религии, а равно по принадлежности к какой-либо социальной группе?	Например, по ст. 282 (Возбуждение ненависти либо вражды, а равно унижение человеческого достоинства)

Продолж. таблицы

<p><i>Оценочный компонент текста</i> <i>Депотативный компонент текста (вспомогательный)</i> <i>Экстралингвистический компонент текста (вспомогательный)</i></p> <p><i>Оценочный компонент текста</i> <i>Депотативный компонент текста (вспомогательный)</i> <i>Экстралингвистический компонент текста (вспомогательный)</i></p>	<p>Имеются ли в тексте выраженные языковыми средствами негативные сведения о действиях представителей отдельных рас (наций, народностей, религий, идеологий, политических течений, социальных групп и т. д.)?</p> <p>Содержатся ли в представленных текстах высказывания, в которых идет речь о преимуществе одного человека или группы лиц перед другими людьми по признакам пола, расы, национальности, языка, происхождения, отношения к религии, а равно по принадлежности к какой-либо социальной группе?</p>	<p>Например, по ст. 282 (Возбуждение ненависти либо вражды, а равно унижение человеческого достоинства)</p> <p>Например, по ст. 282 (Возбуждение ненависти либо вражды, а равно унижение человеческого достоинства)</p>
<p><i>Оценочный компонент текста</i> <i>Депотативный компонент текста (вспомогательный)</i> <i>Экстралингвистический компонент текста (вспомогательный)</i></p>	<p>Имеются ли в представленных текстах высказывания, содержащие положительную оценку враждебных действий одной группы лиц, объединенных по отношению к другой группе лиц по признакам пола, расы, национальности, языка, происхождения, отношения к религии, а равно по принадлежности к какой-либо социальной группе?</p>	<p>Например, по ст. 282 (Возбуждение ненависти либо вражды, а равно унижение человеческого достоинства)</p>
<p><i>Иллокутивный компонент текста</i> <i>Депотативный компонент текста (вспомогательный)</i> <i>Экстралингвистический компонент текста (вспомогательный)</i></p>	<p>Имеются ли в представленных текстах высказывания побудительного характера, призывающие к враждебным действиям одной группы лиц по отношению к другой группе лиц, объединенных по признакам пола, расы, национальности, языка, происхождения, отношения к религии, а равно по принадлежности к какой-либо социальной группе?</p>	<p>Например, по ст. 280 (Публичные призывы к осуществлению экстремистской деятельности)</p>
<p><i>Экстралингвистический компонент текста</i> <i>Оценочный компонент текста</i></p>	<p>В какой коммуникативной ситуации реализован данный текст?</p> <p>Имеются ли в представленном тексте высказывания, в которых в данной коммуникативной ситуации негативно оценивается п. Х?</p>	<p>Например, по ст. 130 (Оскорбление)</p>
<p><i>Депотативный компонент текста</i> <i>Оценочный компонент текста</i> <i>Экстралингвистический компонент текста (вспомогательный)</i> <i>Депотативный компонент текста</i></p>	<p>Имеются ли в представленном тексте высказывания, в которых получили речевое выражение какие-либо факты действительности или положение дел, имеющие отношение к гр. Х и выражающие негативную оценку его деятельности? Если да, то в какой форме (утверждения, предположения) они представлены? Имеются ли ссылки на какой-либо источник информации?</p>	<p>Например, по ст. 129 (Клевета)</p>

<i>Денотативный компонент текста</i>	Идет ли речь в представленных на исследование разговорах о передаче денежных средств от одного с собеседника другому? Каковы речевые указания на предназначение этих денежных средств?	Например, по ст. 290 (Получение взятки)
<i>Денотативный компонент текста Экстралингвистический компонент текста (вспомогательный)</i>	Идет ли в представленных разговорах речь о сбыте наркотических средств?	Например, по ст. 228 (Незаконное производство, сбыт или пересылка наркотических средств)
<i>Экстралингвистический компонент текста</i>	Каковы функционально-стилистические характеристики представленных на исследование текстов (устных, письменных)?	Например, по гл. 7 (Соучастие в преступлении)

Таким образом, в процессе теоретического осмысления и обобщения практического опыта экспертов-лингвистов ЭКП ОВД России на сегодняшний момент определены методические подходы к производству лингвистических экспертиз, решающих криминалистические задачи. Очерчен круг вопросов, соотносимых с основными понятиями и статьями Уголовного Кодекса РФ и входящих в компетенцию экспертов-лингвистов, выделены основные направления исследования компонентов текста, подлежащих лингвистическому анализу, намечены пути решения экспертных задач с применением соответствующих лингвистических методов.

Список использованной литературы

1. *Экспертизы на предварительном следствии*: Крат. справ. / Под общ. ред. В.В. Мозякова. — М.: ГУ ЭКЦ МВД России, 2002. — 120 с.
2. *Щербинина Ю.В.* Вербальная агрессия. — М.: КомКнига, 2006. — С. 166.
3. *Филиппов К.А.* Лингвистика текста. — СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2003. — С. 261.
4. *Бабенко Л.Г., Казарин Ю.В.* Лингвистический анализ художественного текста. — М.: Флинта: Наука, 2003. — 496 с.
5. *Падучева Е.В.* Высказывание и его соотносительность с действительностью. — М.: Едиториал УРСС, 2004. — 288 с.
6. *Падучева Е.В.* О семантике синтаксиса. — М.: КомКнига, 2007. — 296 с.
7. *Потапова Р.К., Потапов В.В.* Язык, речь, личность. — М.: Яз. славян. культуры, 2006. — 496 с.
8. *Гальперин И.Р.* Текст как объект лингвистического исследования. — М.: Едиториал УРСС, 2005. — 144 с.
9. *Современный городской фольклор*. — М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2003. — 736 с.
10. *Карасик В.И.* Язык социального статуса. — М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. — 333 с.
11. *Чудинов А.П.* Политическая лингвистика. — М.: Флинта: Наука, 2006. — 256 с.

УДК 343.13:343.982.32

Ю.Т. Дзядик, начальник Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України у Волинській області

А.С. Шевченко, начальник відділу Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України у Волинській області

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС ДАКТИЛОСКОПІЮВАННЯ ПІДОБЛІКОВИХ ОСІБ. НАПРЯМИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Висвітлено становлення дактилоскопічної реєстрації в світі, її стан на сучасному рівні, в тому числі в Україні. Розглянуто питання процесуальної та практичної спрямованості, що виникають у процесі дактилоскопіювання підоблікових осіб в Україні. Здійснено аналіз причин недоліків в організації дактилоскопіювання, розглянуто напрями вдосконалення кримінально-процесуального законодавства України.

Ключові слова: криміналістика, дактилоскопіювання, реєстрація, класифікація, ідентифікація.

Ось вже понад сто років візерунки на шкірі пальців і долонь людини використовують для ідентифікації особи. І хоча відбиток пальця для засвідчення різного роду операцій визнавався ще в Ассирії, Вавилоні, Китаї, Японії і навіть Давньому Єгипті, виникненню дактилоскопії ми зобов'язані, перш за все, англійцям. Незалежно один від одного У. Гершель і Г. Фолдс дійшли висновку про можливість дактилоскопічної реєстрації та встановлення злочинців за слідами рук, знайденими на місці події. Ф. Гальтон і Е. Генрі розробили класифікацію візерунків і довели їх індивідуальність і змінність (див.: [1, с. 81]). Дактилоскопія стала своєрідним символом криміналістики і була узята на озброєння правоохоронними органами багатьох країн світу. В поліцейських картотеках створювалися багатотисячні масиви дактилоскопічних карт злочинців, розроблялися системи кодування візерунків для їх класифікації, пошуку й ідентифікації. Злочинний світ був настільки стурбований успіхами дактилоскопії, що окремими особами робилися спроби видалення папілярних візерунків і навіть пересадки шкіри. Проте всі ці заходи не давали змоги уникнути ідентифікації особи дактилоскопічними методами. Згодом дактилоскопічній реєстрації піддавалося все ширше коло населення.

Правоохоронні органи Російської імперії зацікавилися дактилоскопією ще на початку минулого століття, коли цей метод тільки завойовував Західну Європу. Боротьба з революціонерами та терористами вимушувала царську поліцію брати на озброєння новітні досягнення західної криміналістики. Вже в 1906 р. циркуляр Головного тюремного управління зобов'язував дактилоскопіювати такі категорії осіб:

- обвинувачуваних у вчиненні злочинів, за які передбачені покарання, пов'язані з позбавленням усіх прав на майно;
- засуджених до посилання на каторжні роботи або на поселення;

† Ю.Т. Дзядик, А.С. Шевченко, 2007

— затриманих за бродяжництво та жебрацтво.

За часів Радянського Союзу обов'язковій дактилоскопічній реєстрації підлягали особи, взяті під варту, а також затримані за:

- підозрою в здійсненні злочину;
- бродяжництво;
- жебрацтво.

Встановити особу злочинця за слідами рук, знайденими на місці події, з використанням картотеки, вдавалося лише в окремих випадках — за умов виявлення та вилучення слідів 8–10 пальців злочинця, що раніше був дактилоскопійований у цьому регіоні.

Історія знає приклади масового дактилоскопіювання населення в цілях розкриття тільки одного злочину. Так, улітку 1948 р. під час розслідування зґвалтування та вбивства 4-літньої дівчинки було прийнято безпрецедентне рішення про дактилоскопіювання всіх чоловіків, що проживають в англійському місті Блекберн. Менш ніж за три місяці були отримані відбитки пальців у 45 тис. чоловік, серед яких і був знайдений злочинець. Повнота охоплення дактилоскопіюванням цих чоловіків спочатку контролювалася за списками виборців, але потім були використані відомості про осіб, які одержували продовольчі картки в цей повоєнний час, що виявилось ефективнішим і дало змогу виявити ще близько 800 чол. Цей випадок примусив криміналістів і владу ще раз задуматися про загальне дактилоскопіювання населення [1, с. 348].

Необхідність в ідентифікації особи виникає не тільки для встановлення злочинців за їхніми слідами. Техногенні катастрофи, природні катаклізми, військові конфлікти, тероризм стають причиною смерті безлічі людей, що ставить завдання встановлення особи невідомих трупів. І дійсно, «привілеєм» швидкого і точного встановлення особи загиблих у наведених вище випадках користуються тільки особи, що раніше були дактилоскопійовані в зв'язку з їх протиправною діяльністю.

Практика знає немало випадків, коли виникають проблеми зі встановленням особи людей, не здатних надати відомості про себе, через вік, фізичні або психічні захворювання. Дактилоскопіювання дало б змогу вирішити ці проблеми в більшості випадків.

Комп'ютерні технології розкрили нові можливості дактилоскопії та стали поштовхом до вирішення проблем дактилоскопічної реєстрації. Було розроблено устаткування та програмне забезпечення, що дозволило автоматизувати процес класифікації, пошуку й порівняння слідів рук і відбитків пальців. За лічені хвилини комп'ютер порівнює досліджуваний відбиток пальця або його фрагмент з десятками і навіть сотнями тисяч дактилокарт, що зберігаються в електронній пам'яті, пропонуючи найбільш вірогідні варіанти експертиз. Останнє слово в ідентифікації все ж таки залишається за людиною. Комп'ютерні технології дають змогу не обмежувати обсяги даних, при цьому швидкість обробки постійно зростає разом із вдосконаленням техніки.

На сучасному етапі процес дактилоскопічної реєстрації певних категорій населення в ряді країн закріплено відповідними законами, що мають загальні риси, але в деяких з них є особливості.

Наші російські сусіди, навіть стурбовані великою кількістю жертв військових конфліктів, терористичних актів і катастроф, а також високим рівнем злочинності, все ж таки не зважилися на загальне дактилоскопіювання населення, хоча коло осіб, що підлягають дактилоскопіюванню, істотно розширилося. Тепер у Росії, згідно з існуючим законодавством, обов'язковій дактилоскопічній реєстрації підлягають особи, чий

професійні обов'язки пов'язані з ризиком для життя (військовослужбовці, співробітники правоохоронних органів, рятувальники, екіпажі повітряних суден тощо), особи, не здатні за станом здоров'я або віку повідомити свої дані. Внесення в це коло біженців, осіб, які підлягають висланню з країни та осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, дає змогу зробити висновок, що законодавець вважає цих людей суб'єктами, від яких можна чекати протиправних дій, а також приховування відомостей про їхню особу. Обов'язковій державній дактилоскопічній реєстрації підлягають всі невідомі трупі. Крім того, будь-який громадянин Росії має право на добровільну дактилоскопічну реєстрацію за його письмовою заявою.

У США, наприклад, обов'язковому дактилоскопіюванню піддаються представники професій так званого підвищеного ризику: військові, поліцейські, транспортники, шахтарі та ін.

У Франції система дещо інша: там дактилоскопіюють всіх, хто має права водіїв. Зрозуміло, що це основна частина населення.

У Молдові, як і в Росії, впровадили два види дактилоскопічної реєстрації — обов'язкову і добровільну. Особливістю молдавського законодавства є обов'язкове дактилоскопіювання водіїв транспортних засобів, членів екіпажів повітряних суден, осіб, які виїжджають за межі країни на заробітчанство.

До процедури дактилоскопії як до виконання громадянського обов'язку ставляться в Ізраїлі, де дактилоскопічному обліку підлягають усі військовозобов'язані, тобто практично все населення країни.

В Україні дактилоскопіювання населення ґрунтується на Конституції України, ст. 199 Кримінально-процесуального кодексу (КПК) України, законах України «Про міліцію», «Про біженців», «Про оперативно-розшукову діяльність», нормативних актах правоохоронних, прикордонних і міграційних служб України, Державного департаменту з питань виконання покарань.

Згідно п. 11 ст. 11 Закону України «Про міліцію» працівник міліції має право «проводити дактилоскопію осіб, які затримані за підозрою у вчиненні злочину або за бродяжництво, взяті під варту, звинувачуються у вчиненні злочину, а також осіб, підданих адміністративному арешту» [2]. Також на міліцію покладено обов'язки дактилоскопіювати невідомі трупі. Згідно зі ст. 11 Закону України «Про біженців» орган міграційної служби зобов'язаний «проводити дактилоскопію особи, стосовно якої порушено клопотання про надання статусу біженця» [3]. Згідно з відповідними нормативними актами прикордонники зобов'язані дактилоскопіювати мігрантів [4], які нелегально перебувають на території України, а адміністрація слідчих ізоляторів і виправних центрів Державної кримінально-виконавчої служби — осіб, які взяті під варту або відбувають покарання за вчинення злочину.

Нині на черговому доопрацюванні перебувають проекти законів України «Про ідентифікацію особи» та «Про дактилоскопію», які подавалися в червні 1999 р. та у вересні 2001 р. також після доопрацювання [5].

На нашу думку, проблема дактилоскопічної реєстрації населення України на сучасному етапі має декілька аспектів.

Перш за все, це **правова проблема**, яка виникла за відсутності будь-якого посилення на дану процедуру в КПК України, а також через брак затвердженого Верховною Радою України Закону «Про дактилоскопічну реєстрацію», що дає підстави для висновку про те, що дактилоскопіювання належить до непроцесуальних дій. Крім

того, на нашу думку, цей Закон повинен чітко розмежувати обов'язкові і необов'язкові дії органів, які проводять дактилоскопіювання, а також містити точне трактування таких дій.

Існують твердження, що отримання та використання дактилоскопічної інформації не відповідає Конституції України, порушує права і свободи людини і громадянина. Як правило, при цьому посилаються на ст. 28 Конституції України, де зазначено: «Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам», ст. 29, у якій йдеться про те, що «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом... », ст. 32, де, зокрема, зазначено: « ...Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом... » [6]. Так, окремі особи, які проходять як обвинувачувані за кримінальними справами, відмовляються від проведення дактилоскопіювання, вважаючи цю процедуру такою, що принижує їхню гідність, посилаючись на те, що судом ще не доведено, що вони вчинили злочин.

На нашу думку, таке твердження неправильне. По-перше, стандартна процедура дактилоскопіювання разом із фотографуванням особи, складанням протоколу, допиту та іншими слідчими діями застосовується, як правило, після прийняття слідством рішення стосовно особи, що вона є підозрюваною чи звинуваченою, або якщо існує рішення суду про застосування стосовно особи покарання у вигляді адміністративного арешту, що не суперечить ст. 29, 32 Конституції України і відповідає п. 11 ст. 11 Закону України «Про міліцію». По-друге, згідно зі ст. 19 Конституції України: «Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [6]. Дактилоскопіювання міліцією підоблікових осіб певних категорій передбачене законодавством і не суперечить Конституції України. По-третє, впродовж життя людина стає не на один десяток державних обліків, починаючи з телефонної станції, податкової інспекції й закінчуючи поліклінікою за місцем проживання (інформація в медичній картці містить набагато більше конфіденційних відомостей про людину, ніж дактилокарта). Ніхто серйозно не заперечує проти процедури фотографування на паспорт та обліку в паспортній службі. А облік у військовому комісаріаті, відділах реєстрації актів цивільного стану (РАЦС) — це теж, так би мовити, «замах на особисту свободу», але проти цього ніхто не протестує.

Поряд із правовими існують **організаційно-технічні проблеми**. Сьогодні основна частина роботи з дактилоскопіювання, обліку та використання дактилоскопічної інформації здійснюється в системі МВС України. Вже накопичений певний досвід, створені значні масиви даних, придбана й експлуатується спеціальна техніка, програмне забезпечення.

Дактилоскопічний облік осіб без постійного місця проживання, які скоїли злочини, зберігається в Департаменті інформаційних технологій (ДІТ) МВС України та його

обласних підрозділах. Як правило, поповнення дактилотеки проводиться за рахунок надходжень із слідчого ізолятора та із спеціальних приймальників-розподільників. До Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (ДНДЕКЦ) МВС України надається інформація з регіональних експертних підрозділів.

Як ще не вирішену проблему необхідно зазначити відсутність єдиної локальної мережі між автоматизованими системами підрозділів НДЕКЦ областей з ДНДЕКЦ МВС України, між ДНДЕКЦ і ДІТ МВС України.

Вимоги Міністерства внутрішніх справ України щодо 100 % дактилоскопіювання підоблікових осіб органами ОВС — це вимоги часу технічного переоснащення дактилоскопічних обліків експертної служби і ДІТ МВС України, а також автоматизації їх роботи.

Нині 100 % дактилоскопіювання зазначених вище категорій правопорушників у підрозділах ОВС України є перспективою.

Дослідження фактів не поставлення даних дактилокарт на дактилоскопічний облік ОВС України показало, що основними причинами цього є:

- застарілий механізм організації роботи попереднього слідства, у якому досконало не відпрацьовані деталі кримінальної реєстрації злочинців;
- непоодинокі випадки не проведення організаційних заходів із поставлення особи, яка скоїла злочин за кримінальними справами, що знаходяться у впровадженні в прокуратурі України, на дактилоскопічний облік МВС України. Таких підоблікових осіб налічується до 30 % від загальної кількості непоставлених на дактилоскопічний облік;
- відмова підоблікових осіб від проведення дактилоскопіювання. Як правило, це особи, які проходять як обвинувачувані у вчиненні економічних злочинів;
- наявність на шкірному покриві пальців рук підоблікових осіб пошкоджень або хвороби шкіри, що ускладнює, а інколи й унеможлиблює виготовлення дактилокарти, придатної для порівняльного дослідження.

Окрім названих, існує ще й **етична проблема**. Дактилоскопія у свідомості більшості населення асоціюється, перш за все, з ідентифікацією злочинців. Тому звичайна людина мимовільно відчуває себе потенційним підозрюваним, що піддається процедурі дактилоскопіювання.

Довгі роки пропагувалася точка зору, що дактилоскопія є утиском людської гідності, а наявність відбитків пальців в обліках ОВС нібито визначає статус громадянина як потенційного злочинця. Такий психологічний аспект став певним гальмом для усвідомлення населенням необхідності розширення категорій осіб, які необхідно дактилоскопіювати. Цей стереотип слід усувати подібно тому, як це відбулося з фотографуванням для паспорта. Проте досягти цього не просто, і, на нашу думку, етична проблема є головним аргументом проти введення загальної дактилоскопічної реєстрації в Україні. Крім того, дактилоскопійовані особи повинні бути впевнені, що одержана в них інформація використовуватиметься правомірно та з дотриманням конфіденційності. А для вирішення цього питання необхідний певний статус тих підрозділів, які займаються поставленням осіб на дактилоскопічний облік та обмеження доступу до цієї інформації.

Зважаючи на викладене вище, можна зробити висновок, що впровадження в життя ідеї загального дактилоскопіювання населення нині не може бути втіленим. На нашу думку, навіть визначення та можливе розширення кола осіб України, які підлягають дактилоскопіюванню, потребує виваженого підходу з поступовим вирішенням питань

законодавчого закріплення, підвищення рівня довіри населення до цієї дії, відповідного організаційного та технічного забезпечення, а також гарантування конфіденційності даних, отриманих про особу.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Бастрикин А.И.* Знаки руки. Дактилоскопия. — СПб., 2004. — 368 с.
2. *Про міліцію:* Закон України від 20.12.90 № 565-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 4. — Ст. 20. — (Із змінами до 11.05.2007).
3. *Про біженців:* Закон України від 21.06.2001 № 2557-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 47. — Ст. 250; 2003. — № 27. — Ст. 209; 2005. — № 25. — Ст. 336.
4. *Про затвердження Інструкції про порядок функціонування в органах внутрішніх справ та органах охорони державного кордону України обліку осіб, затриманих за порушення законодавства України про державний кордон та про правовий статус іноземців:* Спільний Наказ МВС України і Держ. ком. у справах охорони держ. кордону України від 29.07.2002 № 723/435 // Офіц. вісн. України. — 2002. — № 43.
5. *Про проекти законів України про ідентифікацію особи і про дактилоскопію:* Постанова Верховної ради України від 18.01.2001 № 2222-III.
6. *Конституція України:* Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. — 141; 2005. — № 2. — Ст. 44.
7. *Кримінально-процесуальний кодекс України:* Закон України від 28.12.60 // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1961. — № 2. — Ст. 15.
8. *Про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України:* Наказ МВС України від 30.08.99 № 682.
9. *Про затвердження Інструкції про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України:* Наказ МВС України від 11.09.2001 № 785.
10. *Про заходи щодо створення органів міграційної служби в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі:* Наказ Держ. ком. України у справах національностей від 27.04.2004 № 36 // Офіц. вісн. України. — 2004. — № 35.
11. *Статистическая дактилоскопия:* Методол. пробл. / Под ред. Л.Г. Еджубова. — М.: Городец, 1999. — 184 с.
12. *Россинская Е.Р.* Профессия эксперт: Введение в юридическую специальность. — М.: Юристь, 1999. — 192 с.

УДК 342.9:343.148

С.І. Саєнко, старший викладач
Луганського державного університету внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ЕКСПЕРТА У ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Розглянуто особливості правового врегулювання процесуального статусу експерта як учасника провадження у справах про адміністративні правопорушення. Наведено визначення терміна «об'єктивний висновок експерта» та відповідний перелік критеріїв, яким має відповідати такий процесуальний документ. Запропоновано доповнення до ст. 273 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо законодавчого закріплення відповідного переліку прав і обов'язків експерта.

Ключові слова: експерт, висновок експерта, процесуальний статус, провадження, адміністративне правопорушення (делікт).

Серед осіб, які сприяють здійсненню провадження у справах про адміністративні правопорушення, особливе місце посідає експерт. Він володіє спеціальними знаннями у певній галузі й залучається до дослідження тих чи тих обставин справи. Володіння спеціальними знаннями є першорядною передумовою залучення експерта для участі у провадженні, оскільки передбачається, що в разі застосування зазначених знань у конкретній справі про адміністративне правопорушення він сприятиме своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному з'ясуванню її обставин, вирішенню справи в точній відповідності до закону, а також виявленню причин і умов, що призвели до вчинення адміністративних деліктів (ст. 245 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КпАП України)).

Під час розроблення у 1982 р. республіканських кодексів про адміністративні правопорушення Є.В. Кригін звернув увагу на те, що процес провадження експертизи в разі розглядання справ про адміністративні правопорушення (її призначення, проведення, оцінка висновку експерта) має характеризуватися чітким визначенням у законодавстві функцій і повноважень експерта. На слушну думку правника, це мало б бути однією з гарантій надходження в розпорядження органа (посадової особи), що призначив експертизу, об'єктивного й достовірного висновку [1].

Мав також рацію й Є.В. Додін, коли стверджував, що у зв'язку з важливістю інформації, яку можна отримати під час проведення експертиз, у республіканських кодексах про адміністративні правопорушення доцільно передбачити також повноваження для всіх адміністративно-юрисдикційних органів щодо призначення експертиз у справах про адміністративні правопорушення [2].

Однак, після прийняття в 1984 р. КпАП України, на законодавчому рівні так і залишилася невизначеною процедура проведення криміналістичних експертиз у справах про адміністративні правопорушення, а процесуальний статус експерта, як учасника адміністративно-деліктного провадження, не отримав повного нормативного врегулювання. Означені питання й зараз лишаються невирішеними в адміністративно-деліктному законодавстві України.

† С.І. Саєнко, 2007

Такий стан речей призводить до того, що при застосуванні спеціальних знань під час проведення експертиз у справах про адміністративні правопорушення, експерти змушені керуватися положеннями Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК України) за аналогією, незважаючи навіть на те, що чинним адміністративно-деліктним законодавством України існування такого принципу не визнається. Принаймні така ситуація спостерігається, наприклад, під час проведення експертиз у справах про вчинення фізичними особами адміністративних правопорушень у сфері наркообігу. Експертні дослідження із зазначеної категорії справ проводять згідно з порядком, визначеним у КПК України (див.: [3, с. 84]).

Мета цієї статті полягає у розробленні пропозицій законодавчого характеру, спрямованих на удосконалення адміністративно-процесуального статусу експерта, як учасника провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Слід погодитися з окремими правниками, що розробка порушеного питання має відбуватися на стику криміналістики та адміністративного процесу [4]. Проте, незважаючи на перспективність використання наукових досягнень криміналістики в адміністративно-деліктному провадженні, весь потенціал взаємодії та взаємозбагачення зазначених правових наук ще не знайшов достатнього висвітлення на сторінках юридичної літератури. Лише у працях Т.С. Волчецької, І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, Н.І. Золотарьової, Є.В. Кригіна, Б.В. Росинського, О.Р. Росинської та М.М. Тищенка розглянуто окремі аспекти цієї проблематики.

Учені-криміналісти пропонують у чинному адміністративно-деліктному законодавстві України більш детально врегулювати процесуальний статус експерта [3, с. 84], оскільки зараз нормативне визначення його змісту в ст. 273 КпАП України є неповним, що не дає змогу експерту достатньо ефективно здійснювати свої повноваження в провадженні у справах про адміністративні правопорушення.

При визначенні змісту процесуального статусу експерта, як учасника адміністративно-деліктного провадження, законодавець вважав за необхідне спочатку закріпити для зазначеного суб'єкта перелік обов'язків, а вже потім відповідні права. Такий підхід, на нашу думку, може вважатися виправданим тому, що експерт перш за все має сприяти органу адміністративної юрисдикції у здійсненні провадження. Він зобов'язаний з'явитися на виклик органу (посадової особи) і дати об'єктивний висновок у поставлених перед ним питаннях (ч. 2 ст. 273 КпАП України) [5, с. 923].

Однак, на нашу думку, з метою підготовки експертом обґрунтованого висновку за результатами проведення криміналістичної експертизи та недопущення останнім порушення прав і законних інтересів інших учасників адміністративно-деліктного провадження законодавчий перелік його обов'язків має бути збільшеним. Тому нами пропонується в ч. 2 ст. 273 КпАП України додатково зазначити, що експерт зобов'язаний:

- 1) відмовлятися від дачі висновку, якщо надані йому матеріали недостатні або він не володіє необхідними знаннями для виконання покладених на нього обов'язків;
- 2) надавати органу (посадовій особі), в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, відповідні документи, що підтверджують його кваліфікацію;
- 3) повідомляти на вимогу зазначеного органу відомості про свій професійний досвід та стосунок до осіб-учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення;

4) не розголошувати відомості про обставини справи у випадках, коли він про це попереджався органом (посадовою особою), у провадженні якого перебувала справа;

5) не збирати самостійно матеріали для дослідження, не проводити дослідження, які можуть спричинити повне чи часткове знищення об'єктів експертизи або зміну їхнього зовнішнього вигляду, якщо для цього не було спеціального дозволу органу, що здійснює процес.

Законодавець вважає, що в разі застосування експертом спеціальних знань під час проведення криміналістичної експертизи у справі про адміністративне правопорушення останньому достатньо скористатися переліком прав, наведених у ч. 3 ст. 273 КпАП України. Відповідно до нормативних положень ч. 3 ст. 273 КпАП України експерт має право під час здійснення провадження у справі знайомитися з матеріалами справи, що стосуються предмета експертизи, заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів, необхідних для дачі об'єктивного висновку. Законодавець також закріпив за експертом право з дозволу органу (посадової особи), у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, ставити особі, яка притягається до відповідальності, потерпілому, свідкам запитання, що стосуються предмета експертизи. Крім того, експерт може бути присутнім при розгляді справи, зокрема й у тих випадках, коли орган (посадова особа), що розглядає справу, його безпосередньо не викликав на її розгляд [5, с. 923–924].

Однак, як свідчить юрисдикційна практика, під час проведення криміналістичної експертизи за окремою категорією справ про адміністративні правопорушення експерту в деяких випадках не вистачає зазначеного переліку прав для підготовки обґрунтованого висновку. Згодом виникає необхідність у проведенні додаткових або повторних експертних досліджень, що не сприяє реалізації принципу оперативності адміністративно-деліктного провадження.

Ураховуючи зазначене, пропонуємо в ч. 3 ст. 273 КпАП України для експерта, як учасника адміністративно-деліктного провадження, передбачити додатково такі права:

1) з дозволу органу (посадової особи), у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, бути присутнім не лише під час розгляду справи, а й під час здійснення окремих процесуальних дій;

2) за наявності відповідних підстав мати право на забезпечення особистої безпеки та безпеки членів родини;

3) давати висновки не лише щодо порушених перед ним питань, а й за обставинами, які входять до компетенції експерта і були виявлені під час проведення експертизи;

4) подавати скарги на дії та бездіяльність органів (посадових осіб) адміністративно-деліктного провадження, що обмежують права експерта під час проведення експертизи;

5) визначати самостійно спосіб проведення експертизи в межах загальноприйнятих науково обґрунтованих методик.

Слід звернути увагу й на те, що експерт стає учасником адміністративно-деліктного провадження лише з моменту, коли його призначає орган (посадова особа), у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення (ч. 1 ст. 273 КпАП України). Тобто реалізувати свою дієздатність, застосувати спеціальні знання в справах про адміністративні проступки експерт може лише з моменту відповідного волевиявлення органу адміністративної юрисдикції.

Об'єктивним вираженням застосування експертом спеціальних знань у прова-

дженні виступає його висновок. Відповідно до ст. 251 КпАП України висновок визнається законодавцем одним із джерел доказів у справі про адміністративне правопорушення, оскільки може містити будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність особи, яка його вчинила, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

У провадженні у справі про адміністративний проступок експерт не має права вирішувати правові питання, оскільки їх з'ясування належить виключно до компетенції органів адміністративної юрисдикції [5, с. 924]. Тому відповідно до положень ч. 1 ст. 273 КпАП України під час підготовки об'єктивного висновку він є уповноваженим лише на застосування спеціальних знань.

Доцільно звернути увагу на те, що в юрисдикційній практиці виникають проблеми щодо розуміння терміна «об'єктивний висновок експерта», оскільки законодавцем у чинному КпАП України не наведено його визначення. Це призводить до того, що в окремих випадках органами адміністративно-деліктної юрисдикції висновок експерта не визнається як об'єктивний, на підставі чого останній не набуває статусу джерела доказів у справі.

Вважаємо, що в адміністративно-деліктному законодавстві України доцільно закріпити відповідний перелік критеріїв, які будуть свідчити про об'єктивність висновку експерта. На нашу думку, об'єктивним має визначатися висновок у тих випадках, коли він підготовлений:

- 1) особою незаінтересованою в результатах справи;
- 2) на підставі спеціальних знань;
- 3) на підставі оцінки за внутрішнім переконанням результатів проведених досліджень в сукупності;
- 4) з урахуванням загальноприйнятої наукової методики;
- 5) за наявності достатніх для цього даних.

Зазначені критерії можуть знайти своє закріплення у чинному КпАП України як у вигляді запропонованої вище системи, так і шляхом наведення визначення терміна «об'єктивний висновок експерта». Останній ми пропонуємо розуміти, як висновок, який дається експертом, незаінтересованим у результатах адміністративної справи, на підставі спеціальних знань із застосуванням загальноприйнятої наукової методики після оцінки ним за внутрішнім переконанням результатів проведених досліджень в сукупності та за наявності для цього достатніх даних.

Список використаної літератури

1. Крыгин Е.В. Криминалистическая экспертиза в административном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харьков, 1982. — С. 18.
2. Додин Е.В. Методика изучения причин административных правонарушений // Сов. государство и право. — 1983. — № 11. — С. 32.
3. Адміністративна відповідальність (Загальні положення та правопорушення у сфері обігу наркотиків): Навч. посіб. / За заг. ред. І.П. Голосніченка. — К.: КІВС, 2003. — 112 с.
4. Волчецкая Т. С., Хорьков В. Н. Возможности и перспективы использования криминалистики в административном процессе // Правоведение. — 2003. — № 3. — С. 107.
5. Кодекс Украины об административных правонарушениях: Науч.-практ. коммент. — 3-е изд. — Харьков: ООО «Одиссей», 2002. — 1040 с.

УДК 347.121.2:343.1

І.В. Басиста, кандидат юридичних наук,
доцент Прикарпатського юридичного інституту
Львівського державного університету внутрішніх справ

С.О. Пришляк, студентка
Прикарпатського юридичного інституту
Львівського державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ

Висвітлено актуальні проблеми відшкодування моральної шкоди, заподіяної внаслідок учинення злочину, визначення розміру моральної шкоди. Наведено та проаналізовано існуючі методи, підходи й алгоритми її обчислення залежно від об'єктивних та суб'єктивних чинників.

Ключові слова: досудове слідство, моральна шкода, методи обчислення, компенсація, законодавство.

Уперше в історії радянського законодавства можливість відшкодування моральної шкоди було передбачено в 1990 р. Законом СРСР «О печати и других средствах массовой информации». Однак законодавче закріплення цієї норми мало декларативний характер і обмежувало її застосування лише випадками відшкодування шкоди, заподіяної громадянину поширенням засобом масової інформації відомостей, що не відповідали дійсності, ганьбили його честь і гідність.

Питання про відшкодування моральної (немайнової) шкоди й на сьогодні досить актуальне, воно потребує як проведення теоретичних досліджень, так і перевірки практикою. Проблема полягає у визначенні того, що саме є моральною шкодою, як обчислити розмір її відшкодування.

Згідно з роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» під «моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб» [1, с. 251]. У роз'ясненні Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди» зазначено, що чинне законодавство не містить вичерпного переліку обставин, за яких юридична особа може вважати, що їй заподіяно моральну шкоду [2, с. 848].

Ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК України) одним із завдань кримінального судочинства визначає охорону прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб [3, с. 6]. У зв'язку з цим актуальним є питання гарантій захисту прав потерпілих осіб, зокрема можливості відшкодування їм моральної шкоди внаслідок вчинення злочину.

Саме через неврегульованість у нормативно-правових актах порядку відшкодування моральної шкоди в практичній діяльності правоохоронних і судових органів виникає низка проблем.

† *І.В. Басиста, С.О. Пришляк, 2007*

Як зазначають В. Тертишник і В. Васильченко, моральна шкода, заподіяна злочинном, може полягати у фізичному болі та стражданнях, які особа зазнала ушкодженням здоров'я; душевних стражданнях, яких особа зазнала у зв'язку з протиправними діями, знищенням, пошкодженням чи незаконним вилученням майна, приниженням честі, гідності, ділової репутації; у душевних хвилюваннях, викликаних порушенням звичайних життєвих зв'язків, ускладненнями в громадському житті та ділових стосунках, в сім'ї, на роботі, в неформальних колективах, спілкуванні з друзями, родичами, знайомими, коханими, розривом дружніх, ділових чи інтимних стосунків, марнуванням часу, який потерпілий міг би використати на користь собі та суспільству, вимушеною зміною місця роботи чи навчання; стражданнями чи незручностями, що спричинили позбавлення особи можливості реалізувати свої бажання або творчі задуми та плани; в інших негативних наслідках злочинного діяння [4, с. 98].

У кримінально-процесуальному законодавстві України відсутні критерії визначення моральної шкоди. Це пояснюється особливостями психічного стану потерпілого, складністю та невизначеністю обставин, які необхідно враховувати в разі винесення відповідного рішення. Складність вирішення цього питання також ґрунтується на тому, що моральну шкоду вкрай важко вимірювати конкретними сумами. Але в будь-якому випадку розмір моральної шкоди має визначатися, з огляду на обставини конкретної справи. Під час визначення критеріїв обчислення суми моральної шкоди має враховуватися форма вини особи, ступінь тяжкості злочину, ступінь душевних страждань тощо.

Найпоширенішими випадками, коли вирішується питання про відшкодування моральної (немайнової) шкоди, є:

- а) поширення, у тому числі через засоби масової інформації, відомостей, що не відповідають дійсності або викладені неправдиво, порочать честь, гідність, ділову репутацію;
- б) порушення прав споживачів;
- в) неправомірні дії посадових та службових осіб органів державної влади, дізнання, слідства, прокуратури, суду;
- г) ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків;
- д) порушення авторських прав [5, с. 824–825].

При цьому слід мати на увазі, що моральна (немайнова) шкода проявляється по-різному. Спори, пов'язані з її відшкодуванням, мають свої особливості, однак вони повинні розглядатися на підставі загальних норм і принципів цивільного судочинства. Це підтверджується п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», у якому зазначено, що суддя повинен, залежно від конкретних обставин справи, витребувати від позивача подання доказів про порушення його законних прав і заподіяну цим моральну шкоду [1, с. 258].

Є суперечності щодо мінімального розміру відшкодування моральної (немайнової) шкоди й у п. 9 цієї постанови Пленуму Верховного Суду України, яким зобов'язано суд визначати розмір такого відшкодування в межах заявлених вимог. А як бути, якщо ці вимоги є суто символічними, тобто меншими за встановлений чинним законодавством мінімальний розмір?

Безумовно, моральну (немайнову) шкоду неможливо відшкодувати в повному обсязі, оскільки відсутні точні критерії майнового виразу душевного болю, спокою, честі, гідності особи. Будь-яка компенсація цієї шкоди не може бути адекватною справжнім стражданням, а тому будь-який її розмір може мати лише чисто умовний вираз. Тим більше, якщо така компенсація стосується юридичної особи.

Як зазначає О.М. Ерделевський, у німецькій правовій системі стосовно розміру компенсації за страждання фактично застосовується принцип прецеденту. Тому для вирішення питань з визначенням розміру компенсації у наступних судових рішеннях з врахуванням рівня інфляції було розроблено метод Шнайдера-Цельцнера, суть якого полягає в інтерполяції розмірів компенсації за страждання в попередніх судових рішеннях відповідно до зміни індексу споживчих цін, що діють на момент розгляду справи. В результаті застосування цього методу розроблено відповідну таблицю, що дає змогу перерахувати розміри компенсації, встановлені у попередніх судових рішеннях, з врахуванням рівня інфляції на момент реального її виконання [6, с. 66].

У вітчизняному законодавстві немає чітко визначеної формули, за якою можна було б обчислити розмір моральної шкоди, що підлягає відшкодуванню. Нині в юридичній літературі запропоновано низку способів. Так, О.М. Ерделевський розробив спеціальну методику обчислення розміру моральної шкоди. Він пропонує базовий рівень компенсації, що визначається стосовно страждань, яких зазнає потерпілий при заподіянні тяжкої шкоди здоров'ю, встановити у розмірі від 720 мінімальних розмірів заробітної плати, беручи до уваги мінімальний розмір заробітної плати на момент винесення судом рішення у справі. Якщо тлумачити його пропозицію, то 720 мінімальних розмірів заробітної плати — заробіток фізичної особи за 10 років.

Серед порушень прав особи на здоров'я одним з найбільш небезпечних є заподіяння тяжкої шкоди. Тому моральна шкода при заподіянні тяжкої шкоди здоров'ю, вчиненою з особливою жорстокістю, катуваннями чи муками потерпілого, приймається у запропонованій методиці за відносну одиницю. Застосування цього базового рівня та співвідношення максимальних санкцій, передбачених Кримінальним кодексом України, дає змогу розробити шкалу розмірів компенсації моральної шкоди стосовно різних видів порушень прав особи. Така шкала згаданим автором подається у вигляді таблиці. В цьому разі реальні обставини правопорушення враховуються під час розгляду конкретної справи як коефіцієнти, розміри яких запропоновано такі, що можуть збільшувати чи зменшувати рівень відповідного відшкодування. Зокрема, підлягають врахуванню ступінь вини потерпілого і майновий стан того, хто заподіяв шкоду. Вони також позначаються як відповідні коефіцієнти. Для обчислення кінцевого розміру моральної шкоди пропонується адекватна формула, яка враховує окреслене становище. За результатом врахування зазначених критеріїв при розгляді конкретної справи підсумковий розмір компенсації може як зменшитися, так і збільшитися порівняно з розміром компенсації моральної шкоди, утворюючи розмір компенсації справжньої моральної шкоди. При цьому такий розмір компенсації не повинен перевищувати розмір компенсації моральної шкоди більше, як у чотири рази, що дає змогу зафіксувати максимальний рівень розміру компенсації стосовно окремих видів правопорушень. У бік зменшення розмір компенсації справжньої моральної шкоди може відхилитися від розміру компенсації моральної шкоди дуже суттєво [6, с. 208–215].

Запропонований підхід не позбавлений недоліків, на які в юридичній літературі неодноразово звертали увагу науковці. Зокрема, у цій методиці простежується протилежна крайність. Замість необмеженого вільного погляду суду щодо визначення розмірів компенсації моральної шкоди, яка застосовується нині, запропоновано надмірну деталізацію критеріїв компенсації моральних страждань. І хоч О.М. Ерделевському вдасться врахувати значення різних ступенів вини підсудного, однак все-таки врахування індивідуальних особливостей потерпілого та конкретних обставин заподіяння моральної

шкоди, які по-різному впливають на психіку потерпілого та заслуговують на увагу при визначенні розміру моральної шкоди, фактично залишаються поза увагою. Спроба введення відповідної методики видається явно не обґрунтованою та суттєво звужує прерогативи суду при визначенні розміру компенсації за конкретною справою. Тим самим роль суду звужується до виконання суто бухгалтерської функції [7, с. 165–166].

Певною мірою подібну до запропонованої О.М. Ерделевським методику розрахунку розміру моральної шкоди, що підлягає відшкодуванню, розробив В.Я. Понарін. Залежно від двох показників (поденного і посанкційного) він пропонує відповідно два способи обчислення розміру моральної шкоди — «поденний» і «посанкційний». У разі використання *поденного показника* за основу розрахунку береться кількість днів у році, а також враховується частка щомісячного заробітку або іншого доходу підсудного, що припадає на один день. Показник застосовується у днях — від 1 до 365 або 366 днів. Якщо, наприклад, суд дійде висновку про необхідність стягнення з підсудного для відшкодування моральної шкоди суми грошей у розмірі 17-денного доходу підсудного, то, знаючи дохід підсудного, що припадає на один день, можна легко визначити і загальну суму грошей, що підлягає стягненню з підсудного за заподіяну ним потерпілому моральну шкоду [8, с. 84–85]. Проте навряд чи можна визнати запропонований спосіб обчислення розміру моральної шкоди прийнятним та можливим для застосування, зокрема у сфері кримінального судочинства, як такий, що здатен визначити адекватний грошовий еквівалент страждань потерпілого, заподіяним йому вчиненим злочином. Як зауважує сам В.Я. Понарін, недолік цього показника полягає у тому, що він тісно не пов'язаний з самим діянням, його правовою оцінкою, а також майновими та моральними наслідками, заподіяними цим діянням [8, с. 85].

Більше того, розмір заробітної плати чи інший прибуток підсудного жодним чином не може впливати на обсяг страждань потерпілого. Моральна шкода, що заподіюється винним унаслідок вчинення злочину, не залежить від розміру його доходу. Застосування запропонованого підходу неминуче призвело б до визначення грошового еквівалента моральних страждань потерпілого лише від майнового становища підсудного, а саме — розміру його доходу, що відповідно не здатне визначити адекватну грошову оцінку страждань потерпілого, а тому є неприпустимим за жодних умов. Більше того, оскільки злочин може бути вчинено й особою, яка ніде не працює та немає жодного доходу, то не відомо як у таких ситуаціях, застосовуючи запропонований підхід, визначити розмір моральної шкоди, що підлягає компенсації.

Сутність *посанкційного показника* при обчисленні розміру заподіяної моральної шкоди, запропонованого В.Я. Понаріним, полягає в тому, що враховується санкція статті Кримінального кодексу України. При цьому береться до уваги тільки один вид можливого покарання — позбавлення волі, що виражається у місяцях. За кожен місяць позбавлення волі суд може стягнути з підсудного моральну шкоду в сумі одного мінімального місячного розміру оплати праці. Якщо ж призначається покарання у вигляді виправних робіт без позбавлення волі, то суд при обчисленні розміру відшкодування моральної шкоди може також користуватися посанкційним показником, здійснюючи прирівнювання строку виправних робіт до строку позбавлення волі з розрахунку день за день.

Об'єктивність запропонованого підходу для обчислення моральної шкоди, як і попереднього, викликає заперечення. З цього приводу К.І. Голубев та С.В. Наріжний

зазначають, що видається недопустимою жорстка залежність конкретного грошового відшкодування від точного розміру покарання у вигляді позбавлення волі. Водночас, навряд чи можна визнати прийнятною позицію, за якою слід прирівнювати призначене покарання у вигляді виправних робіт до покарання у вигляді позбавлення волі з розрахунку день за день, оскільки законодавство передбачає таке прирівнювання, але керується при цьому розрахунком, що три дні виправних робіт прирівнюються до одного дня позбавлення волі [7, с. 27]. Очевидно врахування саме такого співвідношення і було б доречним. Крім того, не завжди застосоване покарання у вигляді позбавлення волі чи виправних робіт без позбавлення волі можна визнати обставиною, що об'єктивно спроможна відобразити страждання, завдані потерпілому. До підсудного можливе застосування й іншого основного покарання, передбаченого кримінальним законом, не пов'язаного з позбавленням волі, зокрема штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. У таких випадках є незрозумілим, чим слід керуватися при визначенні розміру відшкодування моральної шкоди.

Як бачимо, жоден із запропонованих методів обчислення розміру компенсації моральної шкоди не здатен об'єктивно, відповідно до конкретних обставин справи та особливостей потерпілого, визначити грошовий еквівалент його страждань, заподіяних злочиним. Тому й не дивно, що жодна із запропонованих методик навряд чи буде прийнята законодавцем, а також використана на практиці. Варто приєднатися до цілком виправданої позиції тих науковців, які не вважають за можливе визначення конкретного розміру компенсації моральної шкоди за допомогою чітко визначених схем чи формул і віддають перевагу внутрішньому переконанню судді щодо визначення суми, яка є достатньою для загладження страждань потерпілого, з врахуванням відповідних критеріїв, встановлених нормами цивільного законодавства [9, с. 11].

Список використаної літератури

1. *Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди*: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.95 № 4 // 36. постанов Пленуму Верховного Суду України з цивільних та загальних питань. — Х.: Одиссей, 2003. — С. 249 – 259.
2. *Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди*: Роз'яснення вищого господарського суду України від 29.02.96 // Там само. — С. 848 – 853.
3. *Кримінально-процесуальний кодекс України* // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1961. — № 2. — Ст. 15. — [Із змінами до 24.05.2007].
4. *Тертишник В., Васильченко В.* Проблеми захисту честі і гідності людини та відшкодування моральної шкоди у сфері правосуддя // Підприємництво, госп-во і право. — 2004. — № 1. — С. 96 – 100.
5. *Відшкодування матеріальної і моральної шкоди та компенсаційні виплати і нормативні акти, роз'яснення, коментарі* // Бюл. законодавства і юрид. практики України. — 1997. — № 9 - 10. — 928 с.
6. *Эрделевский А.М.* Компенсация морального вреда: анализ законодательства и судебной практики. — 3-е изд. — М.: Волтерс Клувер, 2004. — 320 с.
7. *Нарижньй С.В.* Компенсация морального вреда в уголовном судопроизводстве России. — СПб.: Изд. дом «Герда», 2001. — 228 с.
8. *Понарин В.Я.* Защита имущественных прав личности в уголовном процессе России. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1994. — 192 с.
9. *Крикунов О.В.* Цивільний позов про компенсацію моральної шкоди: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2002. — 16 с.

УДК 657.92:332.834:336.221.4

Д.В. Мотигін, старший експерт
Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при ГУМВС України в Одеській області

В.В. Новосьолова, старший науковий співробітник
Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при ГУМВС України в Одеській області

ОСОБЛИВОСТІ ОПОДАТКУВАННЯ УПРАВІТЕЛІВ ФОНДІВ ФІНАНСУВАННЯ БУДІВНИЦТВА ЖИТЛА

Висвітлено особливості оподаткування управителів фондів фінансування будівництва житла. Згідно з чинними законодавчими та нормативними актами України проаналізовано поняття фонду фінансування будівництва та поняття об'єкта будівництва, вимоги до фондів фінансування будівництва.

Ключові слова: фінансово-кредитний механізм, управитель, будівництво, управління майном, статутний капітал, фонди фінансування будівництва.

В Україні впродовж останніх років активно створюється система фінансово-кредитних механізмів, спрямованих на фінансування масового будівництва житла. Правовою основою створення такої системи є Закон України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю», що визначає загальні принципи, правові та організаційні засади залучення коштів фізичних і юридичних осіб в управління з метою фінансування масового будівництва житла та особливості управління цими коштами [1].

Відповідно до ст. 3 цього Закону суб'єктами системи фінансово-кредитних механізмів при будівництві житла є:

— *фінансова установа*, що здійснює управління залученими коштами (управитель), створює за власною ініціативою фінансування будівництва;

— *фізичні та юридичні особи (довірителі)*, що передали кошти в управління фінансовим установам;

— *забудовник* — особа, яка у встановленому законодавством порядку одержала право на використання земельної ділянки для забудови об'єкта будівництва й уклала договір з управителем.

У рамках цієї системи фінансово-кредитних механізмів метою передачі коштів є отримання довірителями у власність житла. З цією метою, згідно ст. 5 зазначеного Закону, фінансовою установою створюється *фонд фінансування будівництва (ФФБ)*.

Що розуміється під ФФБ?

Як впливає зі ст. 1, 5, 6 цього закону ФФБ — це *об'єкт управління коштами, переданими управителю в управління на умовах Правил фонду і договорів про участь у фонді фінансування будівництва*.

Слід зазначити, що *управитель ФФБ* — це **фінансова установа**, що управляє майном, одержаним у довірчу власність за договором управління майном.

¹ Д.В. Мотигін, В.В. Новосьолова, 2007

Відповідно до чинного законодавства управителями ФФБ можуть бути *фінансові установи, внесені до Державного реєстру фінансових установ* [2], та такі, що *одержали відповідні ліцензії згідно з Ліцензійними умовами*.

Ст. 9 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» передбачено, що при створенні фінансової установи або у разі збільшення розміру зареєстрованого статутного (пайового) капіталу, статутний (пайовий) капітал повинен бути сформований *виключно* за рахунок грошових коштів, внесених на банківські рахунки комерційних банків, які є юридичними особами за законодавством України [3]. Крім того, Положенням про внесення інформації про фінансові компанії до Державного реєстру фінансових установ і встановлення вимог до облікової та реєструючої системи фінансових компаній передбачено ряд вимог до управителів ФФБ, а саме:

- наявність у них власного капіталу в розмірі не менше одного мільйона гривень;
- відсутність збитків за останній фінансовий рік;
- наявність технічних умов для надання фінансових послуг;
- наявність працівників відповідної кваліфікації тощо.

Слід зазначити, що перелік фінансових установ, які не мають права здійснювати управління ФФБ, наведений у листі Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 06.04.2004 № 272. Крім того, як впливає з листа Комітету Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності від 04.03.2004 № 06-10/220, підприємства, що не відповідають вимогам, передбаченим Законом України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю», з січня 2004 р. *не можуть* самостійно організовувати масове житлове будівництво і залучати грошові кошти фізичних і юридичних осіб шляхом умов договорів, що передбачають здійснення довірчого управління грошовими коштами. За винятком випадків фінансування особою будівництва для себе індивідуального будинку або використання будівельною організацією банківського кредиту для будівництва багатоквартирного будинку з подальшим продажем квартир.

Ст. 14 цього Закону передбачено, що в цілях фінансування масового будівництва житла кошти фізичних і юридичних осіб притягуються в управління на підставі укладеного з управителем *договору про участь у ФФБ*, який, відповідно до ст. 6, 8 зазначеного Закону, фактично є *договором управління майном* [1].

Як впливає зі ст. 1029 Цивільного кодексу України (ЦК України), за *договором управління майном одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителеві) на певний строк майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача)*. Слід зазначити, що вигодонабувачем не може бути управитель. Згідно ч. 2 цієї статті договір управління майном може засвідчувати виникнення в управителя права довірчої власності на отримане в управління майно. Проте ст. 8 Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» передбачено обмеження права довірчої власності управителя. Так, відповідно до цього Закону, управитель не може доручити здійснення управління майном іншим особам та зобов'язаний здійснювати управління майном особисто. Крім того, майно, одержане в довірчу власність, повинне використовуватися управителем за цільовим призначенням, визначеним у договорі управління майном.

Також згідно зі ст. 6 цього Закону об'єктом управління майном є ФФБ, який і знаходиться в довірчій власності управителя. Водночас, з правової точки зору власність на майно за договором довірчого управління від довірителя до управителя не переходить [1]. За дії, пов'язані з управлінням майном, управитель, відповідно до ст. 1042 ЦК України, має право на плату, встановлену договором, а також на відшкодування необхідних витрат, зроблених ним у зв'язку з управлінням цим майном [4].

Розмір і порядок виплати винагороди, відповідно до ст. 14, 21 Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю», повинні бути зазначені в самому договорі управління майном.

Управитель фонду на праві довірчої власності управляє фондом і для досягнення мети управління майном, визначеної засновниками цього фонду, перераховує забудовнику частину вилучених коштів на фінансування будівництва.

Згідно зі ст. 9 цього Закону предметом договору, що укладається управителем ФФБ із забудовниками, є будівництво об'єкта, його введення в експлуатацію та передача об'єкта інвестування установникам (довірителям) ФФБ у встановлені терміни та на умовах, визначених цим законом і правилами фінансування. Проте, у визначенні об'єкта будівництва в українському законодавстві немає єдиного підходу. Так, зокрема, існують три нормативні акти, в яких наведено визначення об'єкта будівництва з різним трактуванням цього поняття (таблиця).

Визначення об'єкта будівництва

«Об'єкт будівництва» це:	Законодавчі та нормативні акти України
— будівля, споруда або комплекс споруд, будівництво яких організовує забудовник, та фінансування будівництва яких здійснює управитель за рахунок отриманих в управління коштів	Ст. 2 Закону України від 19.06.2003 № 978-IV «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю»
— кожна окрема споруда (виробничий корпус або цех, склад, житловий будинок тощо) або інша споруда (міст, тунель, платформа і т. ін.) зі всіма пристосуваннями (галереями, естакадами тощо), устаткуванням, меблями, інвентарем, підсобними і допоміжними прибудовами, які належать до нього, а також, за потреби, з інженерними мережами, які прилягають до нього	Пп. 2 ДБН Д.1.1-1-2000 «Правила визначення вартості будівництва»: Затв. Наказом Держбуду України від 27.08.2000 № 174 Положення про фінансування та державне кредитування капітального будівництва, яке здійснюється на території України: Затв. Наказом М-ва економіки, Держ. ком. містобудівництва, М-вом фінансів України від 23.09.96 № 127/201/173
— сукупність будівель і споруд, будівництво яких здійснюється за єдиним проектом	П. 2 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 18 «Будівельні контракти»: Затв. Наказом М-ва фінансів України від 28.04.2001 № 205

На нашу думку, в рамках договірних відносин ФФБ із забудовником якнайповніше відображається будівельна специфіка визначення, яка наведена у пп. 2 ДБН Д.1.1-1-2000. *Який же принцип оподаткування діяльності управителів?*

Згідно зі ст. 4 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» [5] і ст. 3 Закону України «Про податок на додану вартість» [6, 7] *валовий дохід і об'єкт оподаткування ПДВ* виникають у разі поставки товарів та послуг. Проте до операцій *поставки товарів та послуг для цілей оподаткування*, згідно зі ст. 1 зазначених законів, не належать операції, *здійснені за договорами, що не передбачають перехід права власності*. Як впливає з пп. 7.9.1 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», *не включають до валового доходу грошові кошти, що залучені на підставі довірчого управління*.

Таким чином, передача грошових коштів довіртелем в управління ФФБ не тягне за собою її відображення в податковому обліку як у довірителя, так і у ФФБ.

Водночас, за надані послуги управитель ФФБ з управління майном одержує, відповідно до ст. 21 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», винагороду від забудовника або довірителя залежно від типу ФФБ. Тому в *податковому обліку ФФБ відобразатиметься лише дохід управителя ФФБ на суму наданих послуг з управління майном, тобто у розмірі сум винагороди*. Як впливає з п. 5.1 цього Закону *валові витрати — це сума будь-яких витрат платника податку в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, здійснюваних як компенсація вартості товарів і послуг, які придбаваються (виготовляються) таким платником податку для їх подальшого використання у власній господарській діяльності*. Оскільки товари придбані за договорами довірчого управління, послуги не використовуватимуться в господарській діяльності ФФБ, відповідно і їх вартість не відобразатиметься у складі валових витрат. У складі валових витрат ФФБ відобразатимуться тільки витрати управителя, пов'язані з господарською діяльністю ФФБ.

Крім того, згідно пп. 3.2.1 Закону України «Про податок на додану вартість», *не є об'єктом обкладення податком на додану вартість діяльність з управління активами*. Оскільки грошові внески передаються у ФФБ на підставі договорів управління майном, маючи на увазі передачу майна в управління за певну плату, то такі операції не будуть об'єктом обкладення ПДВ.

Слід зазначити, що до 1 січня 2004 р., згідно з пп. 5.1.20 цього Закону, від оподаткування звільнялися операції з продажу або передачі заново створеного житла у власність фізичних осіб для використання як місце мешкання. Проте дія цієї норми закону про ПДВ з 1 січня 2004 р. була припинена дією п. 49 ст. 80 Закону України «Про Державний бюджет на 2004 р.» [8].

З 9 липня 2004 р. редакцію пп. 5.1.20 Закону України «Про податок на додану вартість» було в черговий раз змінено. Згідно з новою редакцією операції з первинної поставки житла (об'єктів житлового фонду) обкладаються ПДВ на загальних підставах, незалежно від статусу покупця (одержувача).

Таким чином, *вартість заново побудованого житла, одержуваного довіртелями ФФБ, включає суму ПДВ, яку нараховують і сплачують до бюджету на загальних підставах організації, надаючи послуги (включаючи вартість придбаних за рахунок виконавця матеріалів) із споруди такого житла (збудовники)*.

При цьому, у разі, якщо довіртелем ФФБ є юридична особа, що фінансує і надалі одержує таке житло у власність для використання у своїй господарській

діяльності (готельні, туристичні, торгові та інші організації), то виникає питання щодо податкового кредиту по ПДВ, включеного у вартість об'єкта будівництва. Однак ні в Законі України «Про податок на додану вартість», ні в інших нормативних актах з питань оподаткування механізм «передачі» такого ПДВ від забудовника до інвестора при фінансуванні через ФФБ на підставі договорів довірчого управління прямо не передбачений. Разом з тим, згідно п. 4.7 цього Закону у випадку, якщо платник податків (у нашому випадку — ФФБ) здійснює діяльність з придбання товарів, послуг за дорученням і за рахунок іншої особи (в нашому випадку — довіритель ФФБ), то датою збільшення податкового **кредиту такого повіреного** ФФБ є дата перерахування коштів на користь продавця таких товарів або надання інших видів компенсацій вартості таких товарів, а датою збільшення **податкових зобов'язань** — дата передачі таких товарів довірителью (довірителью ФФБ). При цьому довіритель не збільшує податковий кредит на суму засобів, перерахованих (переданих) повіреному, але має право на збільшення податкового кредиту в податковий період отримання товарів, послуг, придбаних повіреним з його доручення.

Незважаючи на наявність у цьому пункті терміна «доручення», перелік договорів, до яких застосовується ця норма Закону України «Про податок на додану вартість», прямо не визначений. У свою чергу, ст. 14 Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» містить обов'язковий, але не вичерпний перелік необхідних умов договору про участь у ФФБ. Згідно зі ст. 628 ЦК України, сторони мають право укласти договір, в якому містяться елементи різних договорів (змішаний договір).

Таким чином, на нашу думку, якщо між ФФБ і довірителью укладається договір про участь у ФФБ разом з обов'язковими умовами договору управління майном, він повинен містити також елементи посередницьких договорів (наприклад, доручення). Сторони цього договору на цілком законних підставах можуть скористатися п. 4.7 Закону України «Про податок на додану вартість». Обов'язкова умова використання цього пункту — наявність у ФФБ статусу платника ПДВ. Слід зазначити, що згідно з пп. 3.2.1 Закону від обкладення ПДВ звільняється тільки діяльність з управління активами. Якщо умовами змішаного договору передбачена виплата винагороди тільки за послуги з управління майном, питання щодо виплати ПДВ у ФФБ не виникає. Все зазначене вище, безумовно, застосовується тільки в тому випадку, якщо ФФБ є платником ПДВ.

Позначимо, що згідно зі ст. 1002 ЦК України дії за договором доручення можуть бути виконані й безкоштовно, якщо це обумовлено самим договором.

Якщо довіритель є фізична особа, слід пам'ятати, що за Законом України «Про податок на доходи з фізичних осіб» [9, 10] з 1 січня 2005 р. до складу загального місячного доходу оподаткування фізичних осіб включатимуться доходи, що становлять позитивну різницю між сумою внесених фізичною особою грошових коштів у ФФБ і сумою грошових коштів, що виплатили такій особі з цього фонду.

Список використаної літератури

1. *Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю*: Закон України від 19.06.2003 № 978-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 52. — Ст. 377.
2. *Положення про Державний реєстр фінансових установ*: Розпорядж. Держ. коміс. з регулювання ринків фін. послуг України від 16.01.2007 № 6640 (нова редакція).
3. *Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг*: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 1. — Ст. 1.
4. *Цивільний кодекс України* від 16.01.2003 № 435-IV // Там само. — 2003. — № 40 – 44. — Ст. 356. — [Із змінами до 22.12.2006].
5. *Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств»*: Закон України від 22.05.97 № 283/97-ВР // Там само. — 1997. — № 27. — Ст. 181.
6. *Про податок на додану вартість*: Закон України від 03.04.97 № 168/97-ВР // Там само. — 2003. — № 52. — Ст. 377. — [Із змінами до 13.04.2007].
7. *Про внесення змін до Закону України «Про податок на додану вартість» (щодо поставки житла та землі)*: Закон України від 15.06.2004 № 1782-IV // Там само. — 2004. — № 37. — Ст. 460.
8. *Про Державний бюджет на 2004 рік*: Закон України від 27.11.2003 № 1344-IV // Там само. — 2004. — № 17 - 18. — Ст. 250. — [Із змінами до 16.12.2004].
9. *Про податок з доходів фізичних осіб*: Закон України від 22.05.2003 № 889-IV // Там само. — 2003. — № 37. — Ст. 308.
10. *Про внесення змін до Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб»*: Закон України від 01.07.2004 № 1958-IV // Там само. — 2004. — № 52. — Ст. 564.

УДК 343.148:340.113

М.Г. Щербаковський, кандидат юридичних наук,
доцент, начальник кафедри
Харківського національного університету внутрішніх справ

Проведення судової експертизи Як слідча дія

Наведено ознаки слідчих дій, мету їх здійснення, структуру. Висловлено думку, що процесу проведення судової експертизи притаманні такі самі риси, що й слідчим діям. На основі аналізу поглядів науковців, зокрема криміналістів, зроблено висновок, що проведення судової експертизи є опосередкованою слідчою дією.

Ключові слова: судова експертиза, слідчі дії, структура слідчих дій, тактичні прийоми.

У зміст терміна «судова експертиза» вкладається різне значення залежно від контексту. Так, під «судовою експертизою» розуміють засіб доказування, процесуальну дію, форму використання спеціальних знань, процес та результат дослідження, висновок експерта. Згідно ж зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза визначається як «дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства» [1].

У літературі немає загально визнаної точки зору щодо місця судової експертизи в системі засобів доказування. Віднесення процедури проведення судової експертизи до слідчих дій неоднозначно вирішується криміналістами та процесуалістами. Зокрема, І.Є. Биховський [2, с. 69], Г.М. Міньковський [3, с. 385], Ю.К. Орлов [4, с. 3], М.В. Салтевський [5, с. 388], О.Б. Соловійов [6, с. 50] відносять її до слідчих дій. Своєрідну проміжну позицію займає С.А. Шейфер, який слідчою дією вважає не експертизу в цілому, а лише комплекс дій слідчого, що визначають програму дослідження і створюють для цього необхідні умови, контролюють об'єктивність і повноту його проведення [7, с. 79]. О.Я. Баєв також, відносячи призначення експертизи до слідчих дій, вважає, що безпосередньо проведення експертизи, за своєю суттю — лише наукове дослідження наданих слідчим об'єктів, яке передбачає відповідну методику, але не тактику проведення. Тактику ж проведення судової експертизи О.Я. Баєв пов'язує лише з наявністю протидії [8, с. 23–24]. В.І. Комісаров взагалі не відносить судову експертизу до слідчих дій [9, с. 8]. І.М. Лузгін розглядає призначення експертизи не як засіб збирання доказів, а лише як дію з керування процесом розслідування [10, с. 96]. У більшості підручників у розділі «Тактика слідчих дій» не згадується про проведення судової експертизи (наприклад, у підручнику за редакцією Р.С. Белкіна [11, с. 412]).

Визначення співвідношення судової експертизи зі слідчими діями має теоретичне і практичне значення для підготовки, проведення судових експертиз та використання результатів експертних досліджень. Виключення судової експертизи із системи слідчих дій гальмує розробку тактичних прийомів з підготовки матеріалів до проведення експертного дослідження та подальшого використання результатів експертизи під час розслідування кримінальних, а також розгляду цивільних, адміністративних і

† М.Г. Щербаковський, 2007

господарських справ. Тому метою статті є розгляд властивостей і структури слідчих дій, судової експертизи та їх взаємозв'язок.

Для того щоб визначити місце судової експертизи під час доказування, необхідно розглянути фактичні й правові засади, сутність, цілі слідчих дій та зіставити їх із судовою експертизою.

Термін «слідча дія» неодноразово використовується в кримінально-процесуальному законодавстві. У правовій науці та практиці актуальною є проблема визначення змісту поняття «слідча дія», з'ясування сутності всіх її різновидів як з точки зору детального наукового обґрунтування, так і з метою заповнення прогалин у законодавстві та задоволення потреб слідчої практики. Визначення переліку слідчих дій є складним завданням, оскільки законодавець не встановлює їх чіткого переліку, а в статтях кримінально-процесуального кодексу (КПК) України використовується лише термін «слідчі дії», при цьому часто-густо їх плутають з іншими процесуальними діями слідчого. Цьому терміну в різних випадках надається різне за обсягом — більш або менш широке значення. У широкому значенні термін вживається для позначення всіх процесуально значущих актів слідчого. У більш вузькому значенні, якщо необхідно зазначити пізнавальний аспект, «слідчими діями» називають лише ті дії, які є засобами дослідження обставин справи та спрямовані на збирання доказів.

У багатьох наукових працях аналізується поняття та зміст слідчих дій. Не вдаючись до детального аналізу, розглянемо деякі основні риси цієї категорії. На думку С.А. Шейфера, слідча дія виступає як пізнавальна діяльність слідчого, є об'єктом правового регулювання й актом правозастосування кримінально-процесуального права слідчим чи судом [12, с. 104–105]. В.П. Бахін визначає слідчі дії як передбачені кримінально-процесуальним законом дії компетентних осіб зі збирання, оцінки і використання доказової інформації [13, с. 19]. Р.С. Белкін зазначає, що слідча дія — це самостійний елемент регламентованої кримінально-процесуальним законом діяльності слідчого зі збирання, дослідження й оцінки доказів [14, с. 234]. В.Т. Нор, М.М. Михеєнко, В.П. Шибіко тлумачать слідчі дії як частину процесуальної діяльності, пов'язану з виявленням, фіксацією та перевіркою доказів за кримінальною справою [15, с. 210]. Таким чином, слідча дія є частиною процесуальної діяльності слідчого і безпосереднім способом вирішення завдань доказування щодо виявлення, дослідження, перевірки та закріплення доказів, тобто є самостійним кримінально-процесуальним інститутом. Змістом слідчої дії є специфічна сукупність пізнавальних прийомів одержання доказової інформації певного виду.

Пізнавальна сторона слідчої дії полягає в отриманні фактичних даних і відомостей про обставини кримінальної справи, що підлягають доказуванню. Отримані та зафіксовані під час проведення слідчої дії ці дані стають доказами. З цієї точки зору слідча дія є способом збирання доказів. Крім основної зазначеної відмінної ознаки слідчих дій, існують також додаткові характерні ознаки. Щодо їх переліку в науковців склалися різні думки. Так, М.П. Гутерман називає такі: процесуальний характер; необхідність достатніх підстав (фактичних, а для деяких слідчих дій і юридичних); здійснення уповноваженим суб'єктом; тактична обґрунтованість і вибірковість; внутрішня структура [16, с. 15–16].

Враховуючи вимоги законодавства, наведемо відмінні ознаки слідчих дій, які виокремлюють їх від інших дій процесуального та непроцесуального характеру, що здійснюються під час розслідування злочину:

- 1) передбачення кримінально-процесуальним законодавством;
- 2) спрямованість на збирання, дослідження, фіксацію, перевірку й оцінку доказів;
- 3) крім винятків, зазначених у КПК України, застосовуються тільки в порушеній кримінальній справі;
- 4) підпорядкування єдиним правилам та вимогам до фіксації ходу та закріплення отриманих результатів;
- 5) дають змогу об'єктивно фіксувати хід проведеної дії та її результати.

Усі перелічені ознаки притаманні судовій експертизі. Здійснений аналіз дає нам змогу дотримуватися поглядів тих учених, які проведення судової експертизи відносять до слідчих дій, оскільки основне її призначення — отримання фактичних даних у справі (доказів) шляхом застосування спеціальних знань.

Слід погодитися з С.А. Шейфером щодо віднесення судової експертизи до опосередкованих слідчих дій, оскільки безпосереднє дослідження об'єктів за завданням слідчого провадить експерт, після чого систематизований результат дослідження передається слідчому [7, с. 77].

Проведення судової експертизи, як слідча дія, є самостійним елементом кримінально-процесуальної діяльності, має структуру, узгоджену системою складових елементів.

Структуру слідчої дії можна розглядати з різних точок зору. Так, Л.Ю. Ароцкер визначає структуру слідчої дії як правове явище, що складається з трьох основних елементів: процесуальних, тактичних і етичних [17]. Важливим елементом процесу розслідування виступають організаційні дії слідчого, застосуванням яких забезпечуються належні умови для реалізації функцій щодо збирання, дослідження, оцінки та використання доказів під час розслідування злочинів [18, с. 87]. Організаційний аспект діяльності слідчого виявляється у різноманітних формах: організаційних діях слідчого, що забезпечують ефективність процесу розслідування загалом; організаційних заходах, які забезпечують ефективність вирішення одного чи декількох завдань розслідування; організаційні дії, що забезпечують ефективність окремих дій слідчого (дії з організації проведення судової експертизи, організаційно-технічні заходи) [16, с. 11–12]. Інакше кажучи, організаційні заходи є невід'ємним елементом провадження будь-якої слідчої дії; організаційна характеристика є самостійним елементом у структурі зазначеної дії як самостійного правового явища. На цій підставі можна говорити про виділення ще одного елемента — організаційної характеристики в структурі слідчої дії поряд із кримінально-процесуальною, тактичною та морально-етичною. Лише у сукупності, взаємозв'язку та взаємозалежності всіх наведених елементів слідча дія функціонує повноцінно.

На нашу думку, всі зазначені ознаки слідчих дій притаманні процесу проведення судової експертизи. Тому нами підтримується погляд тих дослідників, які відносять її до системи слідчих дій. За своєю сутністю — це складна слідча дія, впродовж якої доказова інформація виходить від людей та речей.

У структурі проведення кожної слідчої дії виділяють ряд послідовних у часі етапів, які покликані забезпечити її максимальну ефективність при суворому дотриманні законності. У літературних джерелах наводять різну кількість таких етапів (стадій). Найчастіше проведення слідчої дії поділяють на три етапи: підготовчий, робочий і заключний [19, с. 407; 20, с. 368]. Інші автори диференціюють проведення слідчої дії на чотири стадії: 1) підготовка до проведення; 2) проведення; 3) фіксація ходу та

результатів дії; 4) оцінка отриманих результатів, визначення їх значущості та місця в системі доказової інформації [11, с. 468; 21, с. 175–177].

Щодо судової експертизи, то етапи її проведення визначають по-різному. О.Р. Россинська [21, с. 220] і М.П. Яблоков [20, с. 374] виокремлюють призначення судових експертиз, В.Ю. Шепітько [22, с. 169], П.Д. Біленчук, В.В. Головач, М.В. Салтевський [23, с. 162] — її призначення і проведення. В.Д. Арсеньев також вважає, що проведення експертизи включає її призначення і проведення, яке слід розуміти як здійснення експертного дослідження [24, с. 37]. На нашу думку, в тактиці проведення судових експертиз слід виділити три етапи, кожний з яких відрізняється своїми цілями, суб'єктами та способами реалізації [25, с. 187]:

- 1) підготовка та призначення судової експертизи;
- 2) провадження експертного дослідження, оформлення ходу та результатів дослідження у висновку експерта;
- 3) дослідження, оцінка і перевірка висновку експерта, визначення значущості та місця висновку в системі доказової інформації за кримінальною справою.

Перший і третій етапи включають дії суб'єкта доказування. Другий етап проведення судової експертизи здійснюється судовим експертом. Зазначимо, що присутність слідчого під час проведення експертного дослідження в чинному КПК України не забороняється, але й не передбачається.

Безпосереднє проведення експертного дослідження та його відображення у висновку експерта в криміналістичній і процесуальній літературі об'єднують поняттям «провадження експертизи» [26, с. 346–353; 27, с. 438; 28, с. 376; 29, с. 212–235]. Таке термінологічне уточнення є правильним, оскільки дає змогу розмежувати «проведення судової експертизи», як слідчу дію, від «провадження судової експертизи», як процесу експертного дослідження. Ці два поняття зіставляються одне з одним, як загальне та часткове.

У зв'язку з викладеним, на нашу думку, законодавцем не зовсім точно наведена ст. 198 КПК України «Проведення експертизи». Як було зазначено вище, проведення експертизи містить поняття її призначення та провадження, тому цю статтю слід було б назвати «Провадження експертизи». На наш погляд, правильними є критичні зауваження, висловлені в літературі, щодо необхідності більш точного трактування назв глав і статей КПК України [30, с. 75; 31, с. 76–77].

Таким чином, викладене дає підстави дійти висновку, що проведення судової експертизи є слідчою дією, яка потребує розробки тактичних прийомів її призначення, провадження та оцінки отриманих результатів.

Список використаної літератури

1. *Про судову експертизу: Закон України із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 03.04.2003 № 662-IV і 09.09.2004 № 1992-IV // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232; 2003. — № 27. — Ст. 209; 2005. — № 1. — Ст. 14.*
2. *Быховский И.Е. Производство следственных действий (ответы на вопросы следователей). — Л., 1984. — 106 с.*
3. *Миньковский Г.М. Следственные действия // Теория доказательств в советском уголовном процессе. — М.: Юрид. лит., 1973. — 736 с.*
4. *Орлов Ю.К. Производство экспертизы в уголовном процессе. — М.: ВЮЗИ, 1982. — 80 с.*
5. *Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. — К.: Кондор, 2005. — 588 с.*
6. *Соловьев А.Б. Доказывание в досудебных стадиях уголовного процесса. — М.: Изд-во «Юрлит-информ», 2002. — 160 с.*

7. Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. — М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2001. — 208 с.
8. Баев О.Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика: Науч.-практ. пособие. — М.: Экзамен, 2003. — 268 с.
9. Тактика следственных действий: Учеб. пособие / Под ред. В.И. Комисарова. — Саратов, 2000. — 202 с.
10. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования. — М.: Юрид. лит., 1973. — 176 с.
11. Криминалистика: Учеб. для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская; Под ред. Р.С. Белкина. — М.: Изд-во НОРМА-ИНФРА, 1999. — 990 с.
12. Шейфер С.А. Собрание доказательств в советском уголовном процессе: методологические и правовые проблемы. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1986. — 172 с.
13. Бахин В.П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: Лекция для слушателей юридических факультетов. — К., 1999. — 34 с.
14. Белкин Р.С. Курс криминалистики: В 3 т. — М.: Юристь, 1997. — Т. 2: Частные криминалистические теории. — 464 с.
15. Михеенко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підруч. для юрид. ВНЗ. — К.: Либідь, 1992. — 432 с.
16. Гутерман М.П. Организационные мероприятия следователя в процессе расследования преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — М., 1980. — 20 с.
17. Ароцкер Л.Е. О соотношении процессуальных, тактических и этических начал в следственных действиях. 50 лет Советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия // Краткие тез. докл. и науч. конф. — Л., 1972. — С. 52 – 55.
18. Лоза Ю. Слідчі дії: поняття, сутність, ознаки, види // Право України. — 2003. — № 9. — С. 85 – 89.
19. Криминалистика: Учеб. — 2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. В.А. Образцова. — М.: Юристь, 1999. — 735 с.
20. Криминалистика: Учеб. / Отв. ред. Н.П. Яблоков. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристь, 2001. — 718 с.
21. Россинская Е.Р. Криминалистика: Вопросы и ответы: Учеб. пособие для вузов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. — 351 с.
22. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений: Учеб. для студ. юрид. вузов и фак. / Под ред. В.Ю. Шепитько. — Харьков: Одиссей, 2001. — 528 с.
23. Криміналістика: Підручник / П.Д. Біленчук, В.В. Головач, М.В. Салтевський та ін.; За ред. П.Д. Біленчука. — К.: Право, 1997. — 256 с.
24. Арсеньев В.Д. Процессуальный статус субъектов судебной экспертизы по уголовным делам // Процессуальные аспекты судебной экспертизы: Сб. науч. тр. — М.: ВНИИСЭ, 1986. — С. 36 – 42.
25. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование: Учеб.-практ. пособие. — Харьков: Эспада, 2005. — 544 с.
26. Тertyшник В.М. Уголовный процесс: Учеб. изд. — Харьков: Арсис, 1997. — 528 с.
27. Криминалистика: Учеб. / Под ред. И.Ф. Крылова. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. — 591с.
28. Криминалистика: Учеб. / Под ред. А.Н.Васильева. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. — 496 с.
29. Белкин А.Р. Теория доказывания: Науч.-метод. пособие. — М.: Норма, 1999. — 429 с.
30. Бурков И.В., Мурзиков А.В. Заключение эксперта как вид доказательств. — Владимир: «Транзит — Икс», 2001. — 152 с.
31. Арсеньев В.Д., Заблоцкий В.Г. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела. — Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1986. — 152 с.

УДК 347.948:351.81

А.І. Граціанов, кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника відділу Державного науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України

КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ТА ДОКУМЕНТІВ, ЩО ЇХ СУПРОВОДЖУЮТЬ, ЯК САМОСТІЙНИЙ ВИД СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Висвітлено понятійний апарат комплексного дослідження транспортних засобів та документів, що їх супроводжують (КДТЗ). Здійснено розмежування понять «огляд» і «дослідження» з метою окремого виділення таких визначень, як «експертний огляд» та «експертне дослідження». Обґрунтовується доцільність КДТЗ для розкриття та попередження злочинів, пов'язаних із викраденням автотранспорту. Описано об'єкти, основні етапи та складові цього дослідження. Наведено методи, за допомогою яких проводиться цей вид експертного дослідження та технічні засоби, що використовуються під час їх застосування.

Ключові слова: огляд, дослідження, ідентифікаційний номер, транспортний засіб, документ.

Комплексне дослідження транспортних засобів та документів, що їх супроводжують (далі — КДТЗ), є одним із заходів у діяльності працівників органів внутрішніх справ щодо попередження та розкриття злочинів, які пов'язані з незаконним заволодінням транспортними засобами. КДТЗ є самостійним видом судової експертизи, що здійснюється працівниками експертної служби МВС України.

Дорожньо-патрульна служба, Державна автомобільна інспекція, карний розшук та інші служби можуть проводити лише поверховий огляд транспортних засобів (далі — ТЗ), встановлювати відповідність номерів агрегатів реєстраційним документам, а також здійснювати інші дії, що входять до їх компетенції та не пов'язані з безпосереднім проведенням цього виду дослідження.

Нині в юридичній та довідковій літературі бракує терміна «комплексне дослідження транспортних засобів та документів, що їх супроводжують», його успішно замінює «огляд транспортних засобів та реєстраційних документів». Однак загальне поняття «огляд» за своїм змістом надто широке і може належати не тільки до експертного напрямку. Крім того, огляд транспортного засобу та його реєстраційних документів під час експертного дослідження є лише складовою частиною останнього.

На жаль, процесуально не закріплено поняття «огляд» і «дослідження», що створює плутанину та складнощі в їх практичному застосуванні. У деяких випадках ці поняття трактуються по-різному. Так, згідно з ч. 1 ст. 187 Цивільного процесуального кодексу України [1] «речові докази оглядаються судом або досліджуються ним іншим способом...». У цьому випадку законодавець вважає огляд одним зі способів дослідження. У п. 4 коментаря до ст. 314 Кримінально-процесуального кодексу України автори стверджують, що «огляд документа допомагає перевірити його достовірність шляхом дослідження тексту, підписів, печаток і штампів на ньому» [2], тобто в такому випадку дослідження є одним із етапів огляду, що значно розширює його дійсну суть. Отже,

† А.І. Граціанов, 2007

через брак визначення термінів «дослідження» і «огляд» інколи їх трактують як схожі поняття.

Невизначеність поняття «огляду» створює складнощі й у розмежуванні функціональних повноважень працівників ОВС. Так, у п. 14 Правил державної реєстрації та обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів та мотоколясок [3], зазначено: «Під час проведення державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку транспортні засоби (крім випадків вибракування їх у цілому) підлягають огляду (обстеженню та дослідженню)... ». Крім цього зазначено, що обстеження проводиться уповноваженим працівником підрозділів ДАІ, а дослідження — фахівцями експертної служби МВС України. Незважаючи на те, що функціонально поняття огляду в цьому випадку розмежували на «обстеження» та «дослідження», практичної грані між функціями працівників ДАІ й експертної служби МВС України немає.

Питання визначення таких понять, як «огляд» і «дослідження» є досить широкими за своїм обсягом. Тому в цій статті нами розглянуто визначення понять «експертний огляд» і «експертне дослідження» з метою їх процесуального розмежування та зменшення плутанини під час практичного застосування.

На нашу думку, експертний огляд є першопочатковим етапом дослідження експертом об'єктів, спрямований на виявлення ознак (слідів) злочину чи незаконних дій, а також інших обставин, що мають значення для вирішення поставлених перед ним завдань.

У свою чергу, експертне дослідження — це проведення фахівцем (експертом) на підставі спеціальних (при КДТЗ — комплексних) знань певних дій, спрямованих на встановлення фактичних даних стосовно матеріальних об'єктів, які підлягають дослідженню та містять інформацію про обставини, що потребують з'ясування.

Будь-яке експертне дослідження є складним процесом, який проходить ряд етапів і потребує професійної майстерності, наявності науково-методичної та інформаційно-довідкової бази, застосування спеціальної техніки. Таким чином, ми вважаємо, що експертний огляд є першим етапом експертного дослідження.

Отже, експертний огляд та експертне дослідження є лише частинами КДТЗ. Для того щоб розкрити зміст поняття «комплексне дослідження транспортних засобів та документів, що їх супроводжують», необхідно, по-перше, встановити предмет цього дослідження, і по-друге, визначити його місце в загальній системі судових експертиз.

Формування такого виду експертного дослідження, як КДТЗ у системі судових експертиз слід поєднати з необхідністю попередження та розкриття злочинів, пов'язаних із викраденням автотранспорту, а також з потребою протидії кримінальному автобізнесу.

Враховуючи те, що останнім часом підвищено ввізне мито на автомобілі закордонного виробництва, ця проблема набула ще більшої актуальності. Так, зросла кількість крадіжок автотранспорту на території України, а також випадків його ввезення незаконним шляхом (поза митним контролем) із-за кордону для подальшої легалізації. Спроба легалізації складається (в загальних рисах) з декількох етапів: підготовка, пошук) документів; зміна ідентифікаційних номерів, зовнішнього вигляду транспортного засобу (кольору, омолодження транспортного засобу, демонтування окремих вузлів і деталей тощо). Слід пам'ятати, що ці етапи можуть використовуватися як у комплексі, так і окремо один від одного.

Під час визначення предмета будь-якого дослідження слід виходити із загально-прийнятого філософського визначення предмета пізнання. Під предметом пізнання можна розуміти зафіксовані в досвіді та використані у процесі практичної діяльності людини сторони, властивості й відношення об'єктів, що досліджуються з відповідною метою за даних умов та обставин.

Із зазначених позицій предмет КДТЗ визначається його об'єктами, завданнями, які потребують вирішення, методами, що використовуються, та умовами, в яких здійснюється це дослідження. Тільки такий системний підхід до вивчення взаємопов'язаних елементів може сприяти пізнанню закономірностей виникнення, розвитку та використання КДТЗ.

Загальною метою КДТЗ є встановлення обставин, які мають доказове чи переконливе значення і необхідні для вирішення питання щодо фальсифікації об'єктів дослідження.

Комплексність цього виду експертного дослідження прямо залежить від об'єкта та предмета дослідження. З огляду на те, що для вирішення всього спектра питань, які стоять перед КДТЗ, необхідні знання в галузі трасології, технічної експертизи документів та інші спеціальні знання (щодо нанесення та розшифрування номерів агрегатів, способів з'єднання номерних деталей, огляду лакофарбового покриття, закодованих носіїв інформації тощо), і впливає необхідність комплексного аналізу отриманої з різних джерел інформації.

Різноманітність об'єктів КДТЗ, їх належність до різних галузей наукової, технічної та практичної діяльності диктували потребу використання відповідних знань, необхідних для попередження і розкриття злочинів, пов'язаних із викраденням ТЗ. У загальному плані об'єктами КДТЗ є транспортний засіб та документи, що його супроводжують.

Залежно від об'єктів, цей вид судової експертизи проходить різні етапи. Так, коли об'єктом дослідження є транспортний засіб, основними етапами будуть:

- 1) загальний огляд ТЗ;
- 2) дослідження ідентифікаційних номерів ТЗ;
- 3) дослідження кодових табличок;
- 4) дослідження номерного майданчика та прилеглої до нього території;
- 5) дослідження лакофарбового покриття;
- 6) дослідження номера двигуна в разі технічної (конструктивної) можливості;
- 7) дослідження інших носіїв даних.

Якщо об'єктом є документи, що супроводжують ТЗ, то дослідженню підлягають:

- 1) документи, що засвідчують реєстрацію ТЗ (свідоцтво про реєстрацію, технічний паспорт) в органах реєстраційно-екзаменаційних підрозділів державної автомобільної інспекції (далі — РЕП ДАІ);
- 2) документи на право власності (користування) ТЗ (акт приймально-передавальний, довідка-рахунок тощо).

Дослідження документів, що супроводжують ТЗ, проходить ряд таких етапів:

- встановлення відповідності інформації в документах даним, що отримані під час проведення дослідження ТЗ;
- відповідність бланку, що досліджується, встановленому стандарту;
- наявність та відповідність стандарту захисних елементів;
- дослідження відбитка печатки та підпису посадової особи РЕП ДАІ.

Отримана на кожному з цих етапів інформація має бути належним чином оцінена. З огляду на це великого значення набуває забезпеченість експерта сучасними інформаційними та технічними засобами.

КДТЗ містить у собі декілька складових частин, що відображають його сутність. Отже, володіння та вміле використання інформації в галузі ідентифікації ТЗ, її правильне розуміння, дає основу для виділення першої складової КДТЗ. Нею є отримання інформації з ідентифікаційного номера транспортному засобу (далі — ІНТЗ).

Інформація з ІНТЗ буває кількох видів:

- інформація, яка закладена в самому ідентифікаційному номері ТЗ;
- інформація заводу-виробника, тобто за одним з номерів встановлюються інші;
- інформація щодо місця розташування, способу нанесення номера та його шрифту;
- інша інформація, за допомогою якої можна ідентифікувати ТЗ.

Завдяки отриманій інформації, не переходячи до другої складової частини КДТЗ, виникає можливість вирішити питання про відповідність ідентифікаційних номерів досліджуваному транспортному засобу та подробиці документів, що його супроводжують.

Друга складова частина КДТЗ — це застосування експертно-криміналістичних методів і технічних прийомів дослідження ідентифікаційних номерів, супроводжуваних документів та інших інформаційних носіїв, даних з метою з'ясування їх відповідності досліджуваному ТЗ.

При КДТЗ застосовуються загальнонаукові та спеціальні методи дослідження.

Загальнонаукові методи включають в себе:

- спостереження — планомірне, цілеспрямоване сприйняття об'єкта, проведене з метою його вивчення;
- вимірювання — встановлення кількісних параметрів об'єктів;
- опис — відображення умов, методів, технічних прийомів, засобів і результатів дослідження;
- експеримент — метод вивчення, що полягає в активному впливі на об'єкт за допомогою створення штучних умов, які сприяють виявленню його певних властивостей;
- порівняння — співставлення властивостей або ознак двох чи більше об'єктів;
- моделювання — заміна об'єкта-оригіналу моделлю, тобто спеціально створеним аналогом;
- реконструкцію — відновлення первісного виду, стану, вигляду об'єкта за залишками або письмовими джерелами.

До спеціальних методів дослідження належать:

- візуальні (в різних режимах освітлення, за допомогою світлофільтрів тощо);
- мікроскопічні (за допомогою лупи, мікроскопів та іншої збільшувальної техніки);
- фотографічні (з використанням фотографічного обладнання та спеціального обладнання в різних режимах освітлення);
- фізичні (із застосуванням люмінесцентного, термічного, рентгенівського методів, методу рельєфних копій тощо);
- фізико-хімічні (наприклад, з використанням електрохімічного, дифузійно-копіювального методів, методів магнітної дефектоскопії, сухого, вологого копіювання);

— хімічні (травлення).

Третя складова частина проведення КДТЗ — це використання техніки, необхідної для проведення досліджень. За допомогою спеціальних приладів можна встановлювати товщину лакофарбового покриття (кількість шарів), зміни в структурі металу, невідповідність (підробку) бланка документа встановленим вимогам, проводити дослідження у важкодоступних місцях тощо.

Поєднуючи всі складові частини КДТЗ, експертна служба МВС України надає значну увагу розвитку довідково-інформаційного забезпечення, постійному його накопиченню, а також співробітництву з науково-інформаційними установами, спеціалізованими станціями технічного обслуговування та представництвами закордонних заводів-виробників.

У результаті тісного співробітництва з науково-виробничими підприємствами розроблено та налагоджено виробництво криміналістичної техніки і спеціальних приладів для КДТЗ (дефектоскопи, товщиноміри, прилади електрохімічного травлення тощо), проводиться розробка й впровадження в практичну діяльність спеціалізованих програм і приладів для ідентифікації номерів агрегатів та дослідження реєстраційних документів.

Отже, КДТЗ — це самостійний вид судової експертизи, який полягає у дослідженні транспортному засобу та документів, що його супроводжують, з метою виявлення можливих ознак їх зміни чи підробки, встановлення первинної інформації на підставі вивчення й аналізу певних джерел інформації під час використання відповідних методів дослідження та спеціальної техніки, а також ряд заходів, спрямованих на профілактику викрадень транспортних засобів, недопущення їх подальшої легалізації, які поєднують в собі професійні навички експерта, його спеціальні пізнання в галузі науки і техніки.

Список використаної літератури

1. *Цивільний* процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 40 - 41, 42. — Ст. 492. — [із змінами до 19.04.2007].
2. *Михеєнко М.М., Шибко В.П., Дубинський А.Я.* Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / Відп. ред. В.Ф. Бойко, В.Г. Гончаренко. — К.: Юрінком Інтер, 1997. — С. 417.
3. *Про затвердження правил державної реєстрації та обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів та мотоколясок:* Постанова Кабінету Міністрів України від 07.09.98 № 1388. — [із змінами до 18.10.2006].

УДК 343.76:662.2:543.637:340.113

М.В. Кобець, кандидат юридичних наук,
старший викладач Київського національного університету
внутрішніх справ

ВИБУХОВІ РЕЧОВИНИ В СУДОВІЙ ВИБУХОТЕХНІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ

Проаналізовано визначення поняття «вибухові речовини». Наведено існуючі класифікації вибухових речовин. Запропоновано авторське визначення терміна «вибухова речовина».

Ключові слова: вибухові речовини, вибухові пристрої, вибух, вибухове перетворення, критична маса, початковий імпульс, потужність.

Для збереження життя і здоров'я громадян, захисту їх конституційних прав і свобод та майнових інтересів, зміцнення правопорядку посилюються вимоги до правоохоронних органів щодо боротьби зі злочинністю. Одним із актуальних напрямів діяльності правоохоронних органів вважається боротьба зі злочинами, що вчинюються із застосуванням вибухових речовин (далі — ВР) та вибухових пристроїв (далі — ВП) [1]. Тому, на нашу думку, для ефективного розкриття та розслідування цього виду злочинів необхідно вирішити низку юридичних проблем, однією з яких є тлумачення в існуючому законодавстві та науковій літературі поняття «вибухові речовини», оскільки віднесення тієї чи тієї речовини до вибухової значною мірою відбивається на процесі розслідування.

Нині у правовій, спеціальній та криміналістичній літературі немає єдиного визначення терміна «вибухові речовини». Так, у науково-практичному коментарі Кримінального кодексу України зазначено, що ВР — це хімічні сполуки чи суміші, здатні під дією зовнішнього імпульсу до саморозповсюдження з великою швидкістю хімічної реакції з утворенням газоподібних продуктів та виділенням теплоти. До них належать амоніти, амонали, тротил, вибухові напівпродукти утилізації (порох) тощо [2, с. 1097]. На наш погляд, зазначене формулювання не в повному обсязі відповідає криміналістичному поняттю ВР, оскільки воно розкриває процес вибуху, проте головні ознаки вибуху не розглядаються. Вважаємо, що головною ознакою ВР є здатність її до вибухового перетворення (вибуху).

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 3 зазначено, що під ВР слід розуміти «порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню» [3, с. 421]. Таке саме визначення наводить і юридична енциклопедія [4, с. 374]. Подібні визначення, на нашу думку, ускладнюють уявлення щодо цих речовин, що може впливати на порядок віднесення певної речовини до вибухової під час досудового та судового слідства. Наведене вище визначення розкриває тільки одну із властивостей ВР — її здатність вибухати без доступу кисню, а не її головну сутність.

До складу ВР входять два основні компоненти: а) горючі речовини, які містять водень, азот, вуглець, сірку та ін.; б) окисники — речовини з високим вмістом кисню.

† М.В. Кобець, 2007

Велика Радянська Енциклопедія до поняття ВР відносить хімічні сполуки або суміші речовин, які здатні до швидкої хімічної реакції, що супроводжується виділенням значної кількості теплоти та утворенням газів [5, с. 16].

Пленумом Верховного Суду Російської Федерації від 25.06.96 № 5 визначено, що під ВР слід розуміти хімічні сполуки чи механічні суміші речовин, здатні до швидкого саморозповсюдження хімічного перетворення — вибуху [6].

Технічне тлумачення ВР міститься в ГОСТ 26184–84 «Вещества взрывчатые промышленные. Термины и определения». У п. 1 цього міждержавного стандарту зазначено, що промислові ВР — це речовини, що призначені для вибухових робіт у народному господарстві [7]. Правоохоронна практика свідчить, що промислові ВР використовуються не тільки в промисловості (господарстві), військовій справі, а й у злочинних цілях.

У криміналістичній літературі є дещо інші тлумачення цього поняття. Так, Ю.М. Дільдин, В.В. Мартинов та інші вчені-криміналісти характеризують ВР як індивідуальні речовини або суміші речовин, які під певною зовнішньою дією в конкретних умовах здатні до швидкого хімічного перетворення, що супроводжується утворенням сильно нагрітих газів або парів [8, с. 5]. На нашу думку, однією з головних відмінних особливостей ВР є утворення газів і миттєвий їх вихід з обмеженого об'єму зі швидкістю понад 10 000 м/с. З погляду О.О. Топоркова, під вибуховими речовинами слід розуміти спеціально виготовлені або пристосовані хімічні сполуки (системи хімічних сполук), які потенціально здатні до хімічного вибуху та в конкретних обставинах придатні для використання або фактично використовувані в пристроях, що здійснюють передбачену для них роботу за рахунок енергії вибуху [9, с. 260]. У наведеному визначенні не зрозуміло, що вважає автор під системами хімічних сполук, а також під їх спеціальним виготовленням чи пристосуванням. На нашу думку, сам факт виготовлення ВР припускає їх подальше використання для здійснення вибуху.

Інші автори під ВР розуміють «хімічні сполуки чи суміші промислового або саморобного виготовлення, заряди яких здатні під впливом імпульсу (удару, тертя, нагріву, досягнення критичної концентрації тощо) до вибухового перетворення (хімічного вибуху)» [10, с. 111]. Згідно з наведеним визначенням, до ВР належать і газо-, паро-, пилоповітряні суміші, оскільки для їх вибуху необхідно досягнення критичної концентрації суміші, а також ядерні та термоядерні матеріали, якими вибухотехнічна експертиза не займається.

Деякі автори до дефініції ВР вводять елементи класифікації, тобто поділяють ці речовини на промислові, саморобні та кустарно виготовлені. Так, І.Д. Моторний вважає, що ВР — це хімічні сполуки, механічні суміші чи сплави речовин, виготовлені промисловим, кустарним або саморобним способом, які за своєю природою, станом і фактичним використанням здатні й призначені під дією зовнішнього джерела енергії до вибухового перетворення (вибуху) [11, с. 57]. Дещо схоже визначення надає О.О. Беляков, який під ВР розуміє хімічні речовини чи їх суміші, здатні під дією зовнішніх імпульсів до вибухового перетворення (вибуху), який проходить у формі горіння чи детонації, виготовлені промисловим або саморобним (кустарним) способом у достатній кількості для виникнення загрози громадської безпеки [12, с. 86]. Поділ ВР на саморобні та кустарного виготовлення, на нашу думку, умовний, оскільки різниці між ними практично не вбачається.

Існують й інші дефініції ВР [13, с. 21; 14, с. 4], але вони або носять загальний характер, або не висвітлюють суттєвих (юридичних, криміналістичних) ознак ВР як поняття.

Узагальнюючи існуючі тлумачення щодо поняття ВР, зазначимо, що більшість авторів як одну із головних ознак ВР відмічають їх потенційну здатність до хімічного вибуху — явища, що характеризується одночасною наявністю трьох чинників: екзотермічністю реакції, великою швидкістю процесу і наявністю газоутворення. Проте цих ознак для повної криміналістичної характеристики ВР недостатньо.

З точки зору законодавця, речовини, що здатні до вибуху, мають розглядатися як суспільно небезпечні, незалежно від їх кількості (маси). На нашу думку, при вирішенні цього питання необхідно враховувати, чи здатна вилучена речовина до вибуху і за яких умов. Зазначимо, що ВР здатні до вибухового перетворення (вибуху) тільки за умови наявності конкретних кількісних і якісних показників. Кожна ВР має свою критичну масу, в якій проходить детонація, тобто вибухове перетворення. Проте мінімальна критична маса для детонації залежить від різних властивостей, в тому числі щільності, однорідності. Зазначені положення підтверджуються практикою. У разі нагрівання, підриву заряду ВР з меншою за критичну масою відбувається або затухання детонації, або вона взагалі відсутня.

Для того щоб відбувся вибух ВР необхідний початковий імпульс, який ініціюється зовнішніми факторами (ударом, тертям, нагріванням, тиском та ін.), що є, на нашу думку, наступною їхньою ознакою.

Для ВР характерна також одноразовість дії, тобто після вибуху речовина перестає існувати як вибухова, переходить в інший стан.

Узагальнюючи наведене, пропонуємо такі основні ознаки вибухових речовин:

- 1) хімічні речовини, їх сполуки чи суміші, здатні до швидкого хімічного перетворення (вибуху) під дією зовнішніх імпульсів;
- 2) вибухове перетворення проходить у формі горіння або детонації з виділенням енергії, яка необхідна для здійснення металної дії або руйнівного ефекту;
- 3) для здійснення вибуху необхідна достатня кількість (маса) ВР;
- 4) одноразовість використання.

Існують різні класифікації ВР за такими ознаками, як призначення, спосіб виготовлення, режим перетворення, потужність, фізичний стан.

Аналізуючи та узагальнюючи погляди різних науковців, а також наведені ними класифікації ВР, пропонуємо класифікацію, яка, на нашу думку, враховує криміналістичні аспекти дослідження цих речовин.

1. За призначенням:

— військового призначення — застосовують у війсьній справі для спорядження боеприпасів вибухової дії;

— цивільного призначення — застосовують у промисловості та різних галузях науки.

Д.О. Шапошников [15, с. 18], М.П. Ландишев [16, с. 14], І.Д. Моторний [11, с. 174] у класифікації ВР «за призначенням» поділяють їх на ініціюючі, бризантні, металні й піротехнічні суміші. У цій класифікації спостерігається змішування понять, оскільки слово «призначення» означає «спосіб використання або застосування чого-небудь» [17, с. 933].

2. За способом виготовлення — на промислові та саморобні [8, с. 7]. У цьому відношенні деякі автори поділяють ВР на промислові, кустарні та саморобні [11, с. 52; 12,

с. 88]. Як нами вже зазначалося, щодо цієї класифікації різниці між саморобним та кустарним виготовленням не вбачається.

Оскільки ВР, їх сполуки або суміші здатні до вибухового перетворення (вибуху), яке проходить у формі горіння чи детонації, то всі ці речовини як промислового, так і саморобного виготовлення, на нашу думку, можна класифікувати *за режимом перетворення (горіння або детонації) та умовами збудження* [18, с. 12] на такі:

- ініціюючі (первинні) ВР;
- бризантні (вторинні) ВР;
- металеві ВР (порохи);
- піротехнічні суміші.

Деякі автори наведену класифікацію ВР відносять до вибухових пристроїв [19, с. 75]. На нашу думку, такий підхід вказує на змішування і помилковість поняття ВР та ВП. Різниця речовини від пристроїв полягає у тому, що речовина — це «якісне визначення матерії; те, з чого складається фізичне тіло» [20, с. 902].

3. За потужністю (здатністю здійснювати певну роботу під час вибухового перетворення). Деякі автори, зокрема, Ю.М. Дільдин, В.В. Мартинов, О.Ю. Семенов [8, с. 7], ВР поділяють на потужні та слабопотужні. Наведена класифікація має воєнний підхід і не відображає їх криміналістичної характеристики. З позиції криміналістики ВР, на нашу думку, слід поділяти на: *малопотужні* (амотолі, амоніти, динамони та ін.); *середньої потужності* (наприклад, тротил, пластид-4, пікринова кислота); *підвищеної потужності* (ТЄН, гексоген, октоген тощо).

4. За фізичним (агрегатним) станом ВР можуть бути твердими (гексоген, тротил), пастоподібними (пластид), рідинними (нітрогліцерин), газоподібними (водень і кисень; метан і кисень) та пилоповітряними (вугільна, цукрова, мучна) сумішами. Поширене застосування в кримінальних структурах набули ВР у твердому та пастоподібному агрегатних станах (конденсовані ВР) [21, с. 16].

5. За чутливістю (здатність до вибуху від початкового імпульсу) ВР поділяють на чутливі і не чутливі.

Підсумовуючи наведене, вважаємо, що під ВР слід розуміти *хімічні сполуки або суміші, які здатні під дією зовнішнього імпульсу (удару, тертя, нагрівання, тиску тощо) до вибухового перетворення (вибуху)*.

Список використаної літератури

1. Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян: Указ Президента України від 18.02.2002 № 143/2002 // Офіц. вісн. України. — 2002. — № 8. — Ст. 331.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 05.04.2001 / За ред. М.І. Мельникова, М.І. Хавронюка. — К., 2004. — 1216 с.
3. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 3 // Постанови Пленуму Верховного Суду України 1972–2002: Офіц. вид. / За заг. ред. В.Т. Маляренка. — К., 2003. — С. 420 – 426.
4. Юридична енциклопедія: У 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. — К., 1998. — Т. 1. — 669 с.
5. Большая советская энциклопедия: В 30 т. / Гл. ред. А.М. Прохоров. — 3-е изд. — М., 1971. — Т. 5. — 640 с.
6. О судебной практике по делам о хищении и незаконном обороте оружия, боеприпасов и взрывчатых веществ: Постановление Верховного Суда РФ от 25.06.96 № 5 // Бюл. Верховного Суда РФ. — М., 1996. — № 8. — С. 3 – 9.
7. ГОСТ 26184-84 Вещества взрывчатые промышленные. Термины и определения.

8. *Основы криминалистического исследования самодельных взрывных устройств: Учеб. пособие / Ю.М. Дильдин, В.В. Мартынов, А.Ю. Семенов, А.А. Штырев.* — М., 1991. — 94 с.

9. *Топорков А.А.* Взрывотехнические объекты как носители познавательной значимой информации // *Криминалистика: Учеб.* / Под ред. В.А. Образцова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2002. — С. 258 – 264.

10. *Прохоров-Лукин Г.В., Пащенко В.І.* До питання про визначення поняття вибухової речовини в судовій вибухотехнічній експертизі // *Криміналіст. вісн.: Наук.-практ. зб.* — К., 2004. — № 2. — С.108 – 111.

11. *Моторный И.Д.* Теоретико-прикладные основы применения средств и методов криминалистической взрывотехники в борьбе с терроризмом: Монография. — М., 1999. — 199 с.

12. *Беляков А.А.* Взрывчатые вещества и взрывные устройства (криминалистическая взрывотехника). — М., 2003. — 256 с.

13. *Кутузов Б.Н.* Взрывные работы. — М., 1988. — 338 с.

14. *Андреев К.К., Беляев А.Ф.* Теория взрывчатых веществ. — М., 1960. — 595 с.

15. *Шапошников Д.А.* Взрывоопасные предметы и вещества: Слов.-справ. — М., 1996. — 72 с.

16. *Расследование убийств, совершенных с применением взрывчатых веществ / Р.З. Боршигов, В.П. Власов, А.М. Ларин, Н.П. Ландышев и др.* — М., 1975. — 79 с.

17. *Великий тлумачний словник сучасної української мови.* — Київ; Ірпінь, 2001. — Х, 1426 с.

18. *Физика взрыва / Ф.А. Баум, Л.П. Орленко, К.П. Станюкович и др.; Под ред. К.П. Станюковича.* — 2-е изд., перераб. — М., 1975. — 704 с.

19. *Осауленко А.А., Монько В.П.* Застосування технічних засобів при розслідуванні злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових речовин та пристроїв // *Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах: Тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. / МВС України. НАВСУ. Ф-т підготовки слідчих та криміналістів.* — К., 2001. — Ч. 2. — С. 74 – 85.

20. *Новий тлумачний словник української мови: В 4 т.* — К., 1998. — Т. 3. — 927 с.

21. *Энциклопедия судебной экспертизы / Под ред. Т.В. Аверьяновой, Е.Р. Россинской.* — М., 1999. — 552 с.

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.85.001.18

Н.І. Клименко, доктор юридичних наук,
професор Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Д.П. Гуріна, ад'юнкт Донецького юридичного інституту
Луганського державного університету внутрішніх справ

ЕКСПЕРТНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ

Розглянуто поняття, специфіку та аспекти криміналістичного прогнозування, його методи, види і завдання. Наведено відмінності експертного галузевого прогнозування від криміналістичного.

Ключові слова: криміналістична прогностика, експертне прогнозування, методологічні основи, метод експертних оцінок, моделювання, профілактичні заходи.

Прогностика як наука про закони та способи розроблення прогнозів охоплює теорію і практику прогнозування (спочатку юридичних, технічних, а потім й суспільних, економічних і правових наук). Вона склалася на початку 60-х років ХХ ст.

Концептуальні теоретичні основи, вітчизняний та світовий досвід прогностики дають змогу розробляти прогнози високого ступеня достовірності, точності та обґрунтованості цілей, планів, програм і проектів. Під науковим передбаченням розуміють обґрунтоване передбачення необхідності або ймовірності настання подій, процесів, які або ще не відбулися, або існують, але ще не спостерігаються [1]. Наукове передбачення стає можливим у разі існування різниці між об'єктивно діючими закономірностями виникнення та розвитку предметів, явищ, процесів і є результатом наукового відображення цих закономірностей.

Інтерес до наукового прогнозування в галузі правової науки весь час посилювався, особливо в кримінології, одним із завдань якої є прогнозування динаміки та якісної характеристики злочинності. Такі вчені, як Н.Н. Кондрашков, В.Н. Кудрявцев, С.Є. Віцин, Ю.М. Антоняк питанням наукового прогнозування приділяли виняткову увагу.

У 1970 р. Р.С. Белкін намагався сформулювати основні положення нової окремої криміналістичної теорії — теорії криміналістичного прогнозування. О.П. Сапун у 1971 р. з цього приводу писав, що важливою та перспективною для діяльності експертних криміналістичних закладів і теорії експертизи є розроблення криміналістич-

• Н.І. Клименко, Д.П. Гуріна, 2007

ного прогнозування, яке накреслене в загальних рисах Р.С. Белкіним. Прогнозування експертної діяльності, її основних форм, конкретних видів, технічних засобів і наукових методів її здійснення дало б змогу правильно планувати розвиток цієї діяльності, своєчасно передбачувати можливості виникнення тих чи тих її «вузьких місць» і завчасно готуватися до вирішення тих завдань, які відповідно прогнозу можуть виникнути перед судовою експертизою в майбутньому [2, с. 348–349].

Деякі питання криміналістичного прогнозування розроблялися в роботах Г.Г. Зуйкова — стосовно способу здійснення злочинів, І.Я. Фрідмана — профілактичної діяльності експертних закладів, Г.Ф. Горського — під час розгляду основ організації та діяльності слідчого апарату. Г.Л. Грановський услід за Р.С. Белкіним спрогнозував свою структуру криміналістичної прогностики як розділ криміналістичної науки.

Р.С. Белкін зазначав, що у зміст теорії криміналістичного прогнозування мають входити такі елементи:

- поняття і методологічні основи криміналістичного прогнозування;
- основні напрями криміналістичного прогнозування;
- поняття, зміст і види вихідних даних для криміналістичного прогнозування;
- методики криміналістичного прогнозування;
- критерії і методи оцінки прогнозів;
- шляхи і форми реалізації прогнозів.

Основними напрямками криміналістичного прогнозування є:

— прогнозування наукових досліджень та їх результатів. У цьому розумінні прогнозування в криміналістиці рівнозначно прогнозуванню розвитку науки взагалі, тобто визначенню можливих наслідків її розвитку;

— прогнозування злочинності в криміналістичному аспекті цього явища, засобів, форм і методів боротьби з нею.

Ці й інші напрями криміналістичного прогнозування в усіх випадках повинні ґрунтуватися на певному аналізі й узагальненні практики, а в деяких — і на аналізі відомих статистичних матеріалів. Так, у криміналістичній практиці, зокрема експертній, відомі випадки прогнозування можливого вчинення злочинів певним способом на основі накопичених даних про аналогічні злочини (вбивств на замовлення, обігу наркотичних засобів).

Прогнозування в судово-слідчій, оперативно-розшуковій та експертній діяльності як пізнавальний процес спрямоване на передбачення найімовірніших форм виявлення і змінення об'єктів дослідження впродовж певного періоду.

За масштабом охоплення обставин і фактів, за обсягом розв'язуваних завдань процесу доказування в судово-слідчій практиці розрізняють прогнозування: *стратегічне* (прогнозування перспектив розслідування та судового розгляду у справі в цілому з моделюванням наслідків процесуальних рішень); *тактичне* (прогнозування результативності планових тактичних операцій, слідчих дій та прийомів з метою вирішення тактичних завдань у конкретних ситуаціях розслідування і судового розгляду); *індивідуальне* (прогностична модель можливої поведінки процесуальних і непроцесуальних учасників попереднього розслідування та судового розгляду, можливих місць і часу вчинення, підготування й приховування нових злочинів).

Нині розвивається самостійна наукова галузь — криміналістична прогностика.

Криміналістичне прогнозування — спеціальне наукове дослідження перспектив розвитку криміналістичного явища, здебільшого з кількісними оцінками та з визначенням більш-менш усталених строків його зміни. Його концептуальні теоретичні основи

заклали Р.С. Белкін, Г.Г. Зуйков, Г.Л. Грабовський, Л.Г. Горшенін, М.О. Сенчик, В.А. Журавель, М.В. Салтевський, П.Д. Біленчук, В.О. Коновалова, І.Я. Фрідман.

Р.С. Белкін наводить основні положення криміналістичного прогнозування, частина яких може бути застосована в судовій експертології.

Криміналістичне прогнозування є складним творчим процесом адаптування досягнень загальної прогностики для цілей і потреб криміналістики з урахуванням специфіки та завдань дослідження. Отже, некриміналістичними методами прогнозування вирішуються криміналістичні завдання, формуються якісно нові знання в сфері науки криміналістики. Криміналістичне прогнозування — це науково-практична діяльність, спрямована на отримання інформації про найбільш вірогідні тенденції, напрями та шляхи розвитку криміналістично значущих об'єктів за допомогою застосування спеціальних методів і методик наукової прогностики.

Криміналістична прогностика як певна форма вираження наукового знання виконує низку функцій, які є значущими для здійснення прогностично-криміналістичних досліджень. Вчені виділяють: методологічну, евристичну, пошукову, регулятивну, інтегративну, орієнтувальну, конструктивну, практичну та профілактичну функції.

При цьому вирізняють чотири групи методів криміналістичного прогнозування: отримання вихідної інформації (усної чи письмової) для прогнозування; оброблення вихідної інформації (екстраполяція, якісні та кількісні екстраполяційні схеми); отримання прогностичної інформації (різні види моделювання); поточна і відповідна верифікація (перевірка й оцінка) прогностичних висновків.

Одним із провідних вчених з напряму криміналістичного прогнозування є В.А. Журавель, який розробив його теорію та методологію, обґрунтував доцільність класифікації криміналістичних прогнозів за: а) цілями; б) характером завдань, що вирішуються; в) рівнем розробки прогнозів; д) кількістю методів, що застосовуються для побудови прогностичних висновків; е) кількістю прогнозованих об'єктів; ж) суб'єктом прогнозування. Також ним були розроблені типологічні схеми криміналістичних прогнозів залежно від напрямів прогностично-криміналістичної діяльності [3].

Положення криміналістичного прогнозування сприяють попередній оцінці й усвідомленню реального стану злочинності, передбаченню динаміки процесів злочинності в майбутньому та, відповідно, визначають можливі зміни в правоохоронній діяльності, яка спрямована на розкриття та розслідування злочинів і запобігання їм.

Основи криміналістичного прогнозування [2–6] частково стосуються і сфери прогнозування в експертології. Так, за аналогією з криміналістичним **експертне прогнозування** може бути визначене як один із видів галузевого прогнозування, процесом і результатом якого є складення прогнозу, що є формою наукового передбачення. Методологічні основи криміналістичного й експертного прогнозування є спільними, зокрема їх гносеологічна сутність, якою є філософська категорія причинності, логічна — екстраполяція знань, тобто перенесення знань з однієї предметної галузі на іншу, яка підлягає дослідженню.

У криміналістичному та експертному прогнозуванні також збігаються системи вихідних даних для прогнозування, до складу яких входять:

— наукові дані — положення загальної теорії експертології, окремих експертних учень, базових наук;

— статистичні дані про злочинність, діяльність правоохоронних органів, роботу судово-експертних закладів;

— дані практики правоохоронних органів про нові способи здійснення злочинів, об'єкти злочинних посягань;

— дані практики судово-експертних закладів про нові об'єкти, завдання, методи та засоби експертного дослідження.

Напрями прогнозування в судовій експертизі розрізняються залежно від виду діяльності, в рамках якої воно здійснюється.

Перш за все, до них відноситься визначення перспектив розвитку наукових досліджень та їх результатів, а також заходів і форм експертної діяльності.

Важливе значення також має напрям прогнозування, пов'язаний із розробкою наукових основ для можливості формування експертом таких видів суджень про:

— можливі якості, ознаки, параметри використаних об'єктів завдяки результатам дослідження їх слідів;

— механізм події, що відбулася;

— механізм подальшого розвитку події;

— системи, з якими вступала у взаємодію система, обумовлена подією злочину.

Відповідно напрямів прогнозування здійснюється вибір його методик.

Між криміналістичним і експертним прогнозуванням є й окремі відмінності. Так, для криміналістики головне значення має метод експертних оцінок, тоді як для судової експертизи, залежно від сфери застосування, поряд із методами експертних оцінок можуть використовуватися фактографічні методи, що базуються на фактичному, інформаційному матеріалі про об'єкт прогнозування і його розвиток, та комбіновані методи. Серед фактографічних методів особливе значення мають різновиди моделювання.

Основними напрямками розвитку вчення про прогнозування в судовій експертизі є:

— розроблення методологічних основ, зокрема методів експертного прогнозування;

— визначення основних напрямів прогнозування в судовій експертизі;

— розроблення наукових основ методик прогнозування різних галузей судово-експертного знання [7, 8].

Однією з особливостей експертної діяльності є її практичні можливості, що реалізуються на основі експертної прогностики. Проте практична сторона судово-експертної діяльності не вичерпується лише прогностичними рекомендаціями. На підставі результатів конкретних експертиз і шляхом узагальнення експертної практики можуть вирішуватись такі завдання попередження злочинів:

— розроблення прийомів і методів виявлення причини й умов, що сприяли здійсненню злочинів, із врахуванням їх кримінологічних і криміналістичних особливостей;

— виявлення об'єктів профілактичного впливу в рамках експертної діяльності;

— визначення певного комплексу найбільш діючих профілактичних заходів;

— розроблення заходів зупинення злочину, що розпочався, та попередження злочину, що готується, завдяки первинним даним і матеріалам справи, що розслідується;

— розроблення профілактичних заходів спеціального криміналістичного характеру [6].

Як вже було зазначено, профілактичні можливості експертної діяльності реалізуються, зокрема й на основі експертної прогностики. При цьому технічні засоби та прийоми, а також організаційні заходи профілактичного характеру розробляються

експертами-криміналістами на основі власного досвіду й спеціальних знань, отриманих завдяки вивченню інших наук.

Вивчення експертної практики показує, що тільки незначна частина експертів (за даними різних джерел всього 8–18 % опитаних) аналізують з позиції профілактики об'єкти та матеріали, що надходять на експертизу [6, 9].

Тому вважаємо, що існують деякі напрями підвищення ефективності експертно-профілактичної діяльності, тісно пов'язаної з прогнозуванням:

— розроблення нормативного документа, що регламентує експертно-профілактичну діяльність;

— проведення узагальнення об'єктів за виробничими, технологічними та іншими ознаками експертного дослідження окремих категорій злочинів;

— проведення узагальнення разом з слідчими підрозділами, щоб вони отримували реалізацію у вигляді подання, яке є процесуальним документом і обов'язкове для виконання;

— розроблення заходів обміну досвідом профілактичної діяльності між експертами;

— розроблення методичних рекомендацій для проведення експертного профілактичного дослідження.

Отже, актуальність розробки криміналістичного й експертного прогнозування обумовлена концептуальним значенням прогностичного мислення, його роллю в оптимізації наукового пошуку та практичних рекомендацій.

Експертне прогнозування як галузеве вчення науки судової експертології має зазначені вище спільності й відмінності з криміналістичним прогнозуванням (в об'єктах, методах тощо) і заслуговує на подальше розроблення науковцями.

Список використаної літератури

1. Никитина А.Г. Сила научного предвидения. — М., 1963. — С. 63.
2. Белкин Р.С. Курс криминалистики: В 3 т. — М.: РИО МВД СССР, 1978. — Т. 2. — 408 с.
3. Журавель В.А. Проблемы теории та методологии криминалистического прогнозування. — Х., 1999. — 215 с.
4. Грановский Г.Л. О криминалистическом прогнозировании: Реф. науч. сообщ. теорет. семинара (криминалистические чтения). — М., 1976. — Вып. 13. — С. 13 – 19.
5. Горшенин Л.Г. Основы теории криминалистического прогнозирования. — М., 1993. — 247 с.
6. Яблоков Н.П. Предмет криминалистического прогнозирования преступлений // Современные проблемы судебной экспертизы и пути повышения эффективности деятельности судебно-экспертных учреждений в борьбе с преступностью: Тез. респ. науч. конф. — К., 1983. — С. 76 – 78.
7. Джавадов Ф.М. Экспертная деятельность и развитие науки судебной экспертизы. — Баку: Элм, 1998. — 187 с.
8. Прогнозирование и оценки научно-технических нововведений. — К., 1982. — 224 с.
9. Фридман И.Я. Использование данных судебной экспертизы для предупреждения правонарушений. — К.: РИО МВД УССР, 1972. — 167 с.

УДК 164.053:343.982.6 (470+571)

П.Б. Панфилов, кандидат юридических наук,
главный эксперт Экспертно-криминалистического центра
МВД России

ФОРМУЛИРОВАНИЕ КАТЕГОРИЧЕСКИХ ВЫВОДОВ ПО РЕЗУЛЬТАТАМ ИДЕНТИФИКАЦИОННОГО ОЛЬФАКТОРНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Рассмотрена структура информационно-отражательного процесса как соотношение категории «свойство» и понятия «признак» применительно к объекту исследования судебной экспертизы запаховых следов человека. Приведены функции математической логики, с помощью которых можно описать мыслительную деятельность эксперта как субъекта исследования при оценке и интерпретации полученного массива сигналов от применяемых биодетекторов.

Ключевые слова: криминалистическая идентификация, информационно-отражательный процесс, запаховые следы человека, обонятельная и рефлекторная системы, ольфакторный сигнал, биосенсорная система.

В процессе криминалистической идентификации отражение свойств отождествляемых объектов осуществляется по идентификационным признакам, под которыми понимается непосредственно и представленная в форме сигналов любой физической природы информация о свойствах идентифицируемого объекта, которая может быть использована для отождествления [1].

В связи с этим рассмотрим структуру информационно-отражательного процесса как соотношение категории «свойство» и понятия «признак» применительно к объекту исследования судебной экспертизы запаховых следов человека.

Онтологическое содержание свойств того или иного объекта заключается в его способности вступать в определенные отношения с другими объектами. Свойства объекта не возникают, а проявляются в представленных отношениях и выполняют гносеологическую функцию — предстают перед субъектом познания в виде соответствующих признаков, по характеру которых субъект познания может судить о наличии и характере свойств объекта, что, в свою очередь, позволяет извлечь информацию об объектах и их отношениях (связях) с другими объектами и установить данные о фактах и обстоятельствах исследуемого события [2]. Признаки какого-либо свойства объекта фиксируются субъектом познания тогда, когда он исследует это свойство, т. е. когда его внимание направлено на познание данного свойства. В свою очередь, каждое свойство может быть обнаружено и оценено экспертом лишь в процессе изучения тех или иных признаков, являющихся его выражением.

Специфика экспертного исследования состоит в том, что в его процессе анализируются лишь те свойства объекта, изучение которых может способствовать получению субъектом исследования определенной информации, необходимой для решения поставленной перед ним задачи.

Фиксированные на материальном носителе следы пахучих веществ крови и пота человека обладают рядом свойств, определяющих возможность их криминалистиче-

† П.Б. Панфилов, 2007

ского исследования: летучестью, самостоятельностью и относительной независимостью составляющих их биологических структур, практической неизменяемостью со временем и относительной стабильностью последних во внешней среде, наличием в них устойчивых диагностических и идентификационных полей. При этом *пахучесть* веществ крови и пота человека, определяемая их летучестью и способностью проникать в обонятельный орган биосенсорной системы, обуславливает возможность их диагностического и идентификационного исследования с использованием биологического инструментария, вступающего во взаимодействие с пахучими компонентами следовых количеств изучаемых веществ.

Таким образом, объективное свойство изучаемого объекта — *летучесть*, с одной стороны, и такие же объективные свойства биологического организма — *раздражимость* и *чувствительность (возбудимость)*, с другой стороны, определяют взаимодействие изучаемого объекта с обонятельной и рефлекторной системами животного в представленных отношениях и проявляются в новом качественном *отражении* данного взаимодействия — *запахе*, представленном в ощущениях биологической системы интегральным нейронным паттерном, запечатляющимся в центральной нервной системе животного в виде инграммы. Следовательно, запах есть ощущение, свойство материального объекта, а не свойство физического процесса, т. е. понятие не физическое, а психологическое, определяемое для названия всех обонятельных ощущений определенным образом структурированной биологической системы. В силу специфики чувствительности и избирательности обонятельного анализатора, задействованного в рецепции пахучих веществ, те или иные их свойства определенным образом *отображаются* и анализируются биологической системой на уровне свойственных ей видоспецифичных перцептивных процессов. Тем самым подтверждается тезис о том, что у живых организмов по мере усложнения организации отражение происходит на стадии раздражения, ощущения и восприятия [3].

Отображение определяют как особый продукт действия в определенных условиях одной материальной системы на другую, воспроизведение в преобразованном виде особенностей первой из систем (отображаемой) в особенностях процессов второй системы (отображающей) [4]. В этой связи запах представляет собой сущность взаимодействия отображаемого биологического свойства изучаемого объекта в отображающей его биологической системе. Следовательно, отображение (ольфакторный сигнал) зависит не только от отображаемого объекта, но и от природы отображающей системы, ее свойств и текущих состояний.

Операция опознания сигнала, т. е. отнесение его к определенному классу сигналов, записанному в аппаратах памяти, требует дополнительного участия «несенсорных» структур мозга, с помощью которых происходит оценка «новизны» и биологической значимости сигнала в соответствии с доминирующей мотивацией [5]. Сигнал декодируется и оценивается воспринимающей его биологической системой как интегрированное целое, несущее значимую информацию для основной деятельности организма.

Исследование различных вариантов информационного отображения равноценно исследованию соответствующих свойств оригинала [6]. Поэтому выделение содержащейся в вариантах отображения информации требует специального исследования, декодирования.

В связи с этим задача эксперта состоит в выявлении и фиксации криминалистически значимых признаков изучаемого объекта посредством *выделения и анализа*

информационных отражений свойств объекта исследования, представленных в инграмме биосенсорного средства исследования. Именно в силу специфики интегрального восприятия и анализа свойств исследуемого объекта биосенсорной системой животного с последующим переводом *интегрального ольфакторного сигнала в бинарный моторный* (доступный для визуального восприятия исследователя), определение тех или иных признаков исследуемого объекта биологическим ольфакторным методом реализуется по их *качественным характеристикам*, являющимся выражением свойств изучаемого объекта.

На основе реализации соответствующих условно-рефлекторных программ у применяемого животного на биологическом уровне происходит сопоставление искомого и дифференцируемого ольфакторных паттернов, совпадение которых предполагает завершение поискового поведения животного визуально фиксируемым исследователем сигналом. То есть, в данном процессе, при котором применяется животное рассматривается в качестве специфичного канала связи [7], можно выделить два информационных потока: входящий, воспринятый и дифференцируемый на уровне биосенсорной системы ольфакторный сигнал, и исходящий поток информации — ответная моторная (двигательная) реакция биосенсорной системы. В процессе переработки информации происходит смена ее носителей, сопровождаемое тем, что системы сигналов одного кода преобразуются в системы сигналов другого кода [8]. В этом состоит обнаружение, распознавание и идентификация интегрального информационного отражения того или иного свойства изучаемого объекта на уровне используемой биологической системы. Однако такое отражение свойства изучаемого объекта, реализованное через бинарный (двухвариантный) сигнал животного, может и не содержать исследуемой ольфакторной характеристики, а быть следствием воздействия на биологическую систему иных внешних и внутренних факторов, обусловленных как информационными шумами изучаемого объекта, так и сбоями условно-рефлекторной деятельности животного. Учитывая данное положение, в ольфакторных исследованиях запаховых следов человека подаваемый животным условный сигнал служит лишь указанием на обязательную необходимость проверки его адекватности и оценки возможных причин его искажения.

Объективизация сигнала биосенсорной системы как соответствующего поставленным задачам, ходу и условиям эксперимента осуществляется посредством его выделения из всевозможных информационных шумов специальным комплексом методических приемов обеспечения контроля над сигнальным поведением каждого применяемого в исследовании животного.

Одним из таких методических приемов является использование *метода контрольных средств (эталонов)*, сущность которого состоит в том, что однородные свойства оригинала, находящиеся в одинаковых условиях, преобразуются в отображении однозначно. То есть, в качестве эталонов используются такие свойства отображаемого объекта, которые однородны со свойствами, имеющими доказательственное значение, что дает в определенных условиях воспроизведение известного отражения свойств (наличие сигнала на эталонном объекте¹, являющимся образцом для сравнительного исследования, отобранном у проверяемого лица). Вместе с тем, правильность отображения свойств оригинала может быть проверена и сравнением

¹ Так называемый *положительный контроль*, заключающийся в использовании эталонных проб, заведомо обладающих исследуемой ольфакторной характеристикой, в отношении которых у животного проявляется реакция узнавания искомого запаха.

данного отображения с любым отображением того же рода, не содержащим свойств оригинала. Так, в сравнительной стадии ольфакторного исследования наличие воспроизводимых сигналов биодетекторов на эталонный объект, априорно содержащий искомую ольфакторную характеристику, и отсутствие сигналов на другие контрольные объекты сравнительного ряда¹, не содержащие данной характеристики, позволяют правильно интерпретировать сигнальное поведение используемых биодетекторов на исследуемый объект.

Выявляемые в ольфакторном исследовании характеристики определяются посредством анализа совокупности воспроизводимых сигналов применяющегося в исследовании биодетектора на соответствующие эталонные, контрольные и исследуемые запаховые объекты в условиях обязательной предварительной оценки их аттрактивности (наличия пахучих помех) и работоспособности животного на каждый момент его применения. Анализ воспроизводимого сигнального поведения нескольких животных (не менее трех собак-детекторов) в аналогичных условиях поставленных экспериментов позволяет исследователю нивелировать их индивидуальные особенности и дает основание для решения поставленной экспертной задачи.

Таким образом, в биосенсорном ольфакторном методе исследования запаховых следов человека *подконтрольный эксперту сигнал биодетектора является основным параметром анализируемой информации для установления требуемого уровня идентификации (индивидуальность, биологический вид, пол и др.).*

При этом подаваемый животным сигнал сам по себе не является ни идентификационным, ни диагностическим. Именно эксперт, в зависимости от решаемой задачи и результатов проведенного им исследования, выделяет ту или иную объективную совокупность информационных сигналов используемых биосенсорных средств, анализ которых позволяет ему выявить те или иные интегральные признаки исследуемого объекта. То есть, сигнал животного на исследуемый объект анализируется не сам по себе, а в совокупности воспроизводимого сигнального поведения (до нескольких десятков, а порой — сотен сигналов) на соответствующие эталонные и другие контрольные объекты сравнительного ряда. Интегральный ольфакторный сигнал, будучи обнаружен, распознан и идентифицирован на уровне биологической системы, на основе сформированной условно-рефлекторной деятельности животного, реализованной в определенных конкретным этапом исследования условиях эксперимента, переводится в бинарный моторный. Последний, в свою очередь, интерпретируется исследователем: определяется истинность или ложность сигнала по отношению к задачам и условиям каждого эксперимента, а также закономерность его проявления. Анализ закономерно воспроизводимого подконтрольного сигнального поведения статистически обоснованной группы животных в условиях методического обеспечения ольфакторных исследований позволяет эксперту выявить те или иные *качественные признаки*, отражающие свойства исследуемого объекта, и тем самым решить поставленную перед ним экспертную задачу.

В этой связи мыслительную деятельность эксперта как субъекта исследования при оценке и интерпретации полученного массива сигналов применяемых биодетекторов для формулирования категорических выводов можно выразить следующими функциями математической логики.

¹ Так называемый *отрицательный контроль*, заключающийся в использовании объектов, заведомо не обладающих исследуемой ольфакторной характеристикой, в отношении которых не проявляется реакция узнавания искомого запаха.

Введем такие условные обозначения:

$A_1(x)$ — сигнал биодетектора x на эталонный объект при тестировании функциональной пригодности применяемого животного. Соответственно, $A_2(x)$ — воспроизводимость полученной реакции того же биодетектора на эталонный объект при измененных условиях тестирования.

$B_1(x)$ — сигнал биодетектора x на другие контрольные объекты сравнительного ряда при тестировании. Соответственно, $B_2(x)$ — воспроизводимость данной реакции при измененных условиях тестирования.

$C_1(x)$ — сигнал биодетектора x на исследуемый объект при тестировании (признак наличия пахучей помехи в исследуемом объекте для данного биодетектора). Соответственно, $C_2(x)$ — воспроизводимость реакции того же биодетектора на исследуемый объект при измененных условиях тестирования.

\wedge — знак конъюнкции (логическое умножение), соединяющий два или более суждений при помощи союза, сходного с союзом «и», в новое, сложное суждение, которое истинно тогда и только тогда, когда каждое из исходных суждений истинно, и ложно, когда, по крайней мере, одно из исходных суждений ложно [9, с. 264].

Тогда

Пригодность биодетектора x для проведения ольфакторного исследования определяется наличием воспроизводимого сигнального поведения на эталонный объект и отсутствием сигнальных реакций на контрольные объекты сравнительного ряда, что можно выразить функцией:

$$T(x) = A_1(x) \wedge \overline{B_1(x)} \wedge A_2(x) \wedge \overline{B_2(x)}.$$

Решение об отсутствии пахучих помех на исследуемом объекте для применяемого биодетектора x принимается, когда у него не проявляется сигнальное поведение в тех же условиях тестирования:

$$O(x) = \overline{C_1(x)} \wedge \overline{C_2(x)}.$$

Возможность получения достоверных результатов при использовании биодетектора x определяется его функциональной пригодностью на момент применения $T(x)$ и отсутствием в исследуемом объекте пахучих помех $O(x)$:

$$G(x) = T(x) \wedge O(x).$$

Решение о наличии на объекте неустранимых пахучих помех (в том числе, видоспецифичных для применяемых животных) и, как следствие, о невозможности проведения ольфакторного исследования с использованием данного объекта, принимается экспертом при наличии реакций применяемых биодетекторов на исследуемый объект при его тестировании и может быть представлено следующей функцией:

$$N(x, y) = T(x) \wedge \overline{O(x)} \wedge T(y) \wedge \overline{O(y)}.$$

где x, y — два последовательно примененных биодетектора.

Если

$K(x)$ — наличие воспроизводимого сигнала (т. е. повторяющегося в двух вариантах независимых опытов ($\wedge K(x) = K_1(x) \wedge K_2(x)$) у биодетектора x на эталонный объект сравнительного ряда.

$L(x)$ — наличие сигнала у биодетектора x на любой из других контрольных объектов сравнительного ряда.

$M(x)$ — наличие воспроизводимого сигнала ($M(x)=M_1(x)\wedge M_2(x)$) у биодетектора x на исследуемый объект.

Тогда

Наличие на исследуемом объекте искомой ольфакторной характеристики с использованием биодетектора x (промежуточный результат) при проведении сравнительного ольфакторного исследования определяется воспроизводимым сигнальным поведением биодетектора на соответствующий эталонный и исследуемый объекты и отсутствием сигнальных реакций на другие контрольные объекты сравнительного ряда, что может быть выражено функцией:

$$S(x) = K(x) \wedge \overline{L(x)} \wedge M(x).$$

Соответственно, отсутствие в исследуемом объекте искомой ольфакторной характеристики с использованием биодетектора x (также промежуточный результат) определяется воспроизводимым сигнальным поведением биодетектора на соответствующий эталонный объект и отсутствием сигнальных реакций на другие контрольные объекты сравнительного ряда, а также на исследуемый объект:

$$S(x) = K(x) \wedge \overline{L(x)} \wedge M(x).$$

Категоричный вывод о наличии на исследуемом объекте запаховых следов проверяемого лица может быть сделан при воспроизводимом сигнальном поведении трех применяемых биодетекторов x, y, z на соответствующий эталонный и исследуемый объекты и отсутствии их сигнальных реакций на другие контрольные объекты сравнительного ряда в условиях предварительной проверки функциональной пригодности биодетекторов и исследуемого объекта на отсутствие в нем пахучих помех:

$$V(x, y, z) = \exists x \exists y \exists z (S(x) \wedge G(x) \wedge S(y) \wedge G(y) \wedge S(z) \wedge G(z)).$$

Соответственно, категоричный вывод об отсутствии на исследуемом объекте запаховых следов проверяемого лица может быть дан при воспроизводимом сигнальном поведении трех применяемых биодетекторов на соответствующий эталонный объект и отсутствии их сигнальных реакций на другие контрольные объекты сравнительного ряда и исследуемый объект в тех же условиях исследования:

$$V(x, y, z) = \exists x \exists y \exists z (R(x) \wedge G(x) \wedge R(y) \wedge G(y) \wedge R(z) \wedge G(z)).$$

По проведенным нами статистическим расчетам [10] воспроизводимые результаты сигнального поведения трех собак-детекторов на исследуемый объект в методически соблюденных условиях ольфакторного исследования позволяют сделать категорический положительный вывод об идентификации с достоверностью 0,99999999, либо категорический отрицательный вывод с достоверностью 0,99997.

Таким образом, сигналы собак-детекторов не завершают экспертное исследование запаховых следов. Закономерность их проявления (с учетом возможной полимотивированности животного) устанавливается в процессе реализации экспертных методик при выявлении тех или иных характеристик исследуемого запахового следа.

Правильная интерпретация фактов наличия или отсутствия сигнального поведения животного как адекватных поставленной задачи в условиях дифференциации запахов учитывает наличие комплекса контрольных механизмов, реализованных в со-

временных российских экспертных методиках ольфакторного исследования запаховых следов человека.

Именно эксперт как субъект исследования использует специальные знания, в том числе сложные функции математической логики, при интерпретации полученного в исследовании комплекса сигналов собак-детекторов на соответствующие исследуемый, эталонные и другие контрольные объекты сравнительного ряда, определяет для своих выводов необходимые и достаточные основания.

Список использованной и рекомендованной литературы

1. Колдин В.Я. Судебная идентификация. — М.: ЛексЭст, 2002. — 528 с.
2. Ростов М.Н. О содержании понятий, обозначаемых терминами «объект (экспертизы, экспертного исследования)», «качество», «свойство» и «признак» // Методология судебной экспертизы: Сб. науч. тр. — М.: ВНИИСЭ, 1986. — С. 41 – 55
3. Шамис А.Л. Поведение, восприятие, мышление: проблемы создания искусственного интеллекта. — М.: Едиториал УРСС, 2005. — 224 с.
4. Украинцев В.С. О сущности элементарного отображения // Вопр. философии. — 1960. — № 2. — С. 66.
5. Ухтомский А.А. Доминанта. — М.; Л.: Наука, 1966. — 273 с.
6. Криминалистика социалистических стран / Под ред. В.Я. Колдина. — М.: Юрид. лит., 1986. — 512 с.
7. Забродин Ю.М., Чернышев А.П. О потере информации при описании деятельности человека-оператора передаточной функцией: Хрестоматия по инженерной психологии / Под ред. Б.А. Душкова. — М.: Высш. шк., 1991. — С. 104 – 107.
8. Ляпунов А.А. Кибернетический подход к теоретической биологии// Кибернетика живого: Биология и информация. — М.: Наука, 1984. — С. 38 – 45.
9. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Наука, 1975. — 720 с.
10. Панфилов П.Б. Вероятностно-статистическое обоснование достоверности ольфакторных исследований запаховых следов человека в судебной экспертизе // Юрид. науки. — М., 2006. — № 1. — С. 172 – 186.
11. Панфилов П.Б. Ложное сигнальное поведение собаки в зоопсихологическом эксперименте последовательного выбора объектов из множества по запаховому образцу — практика судебной экспертизы запаховых следов человека ЭКЦ МВД России: Материалы VI Междунар. междисциплин. конф. по биол. психиатрии «Стресс и поведение». — М., 2001. — С. 39 – 41.
12. Панфилов П.Б. Научные принципы обеспечения контроля над сигнальным поведением собак-детекторов, реализованные в биосенсорном ольфакторном методе исследования запаховых следов человека в судебной экспертизе // Изв. Тул. гос. ун-та. Сер.: Актуальные пробл. юрид. наук. — 2006. — Вып. 15, № 9. — С. 263 – 269.
13. Солодун Ю.В., Старовойтов В.И., Панфилов П.Б. Возможности судебной экспертизы запаховых следов человека в расследовании преступлений: Метод. пособие. — Иркутск: Изд-во Иркут. ин-та повышения квалификации прокурорских работников Генеральной прокуратуры РФ, 2006. — 46 с.
14. Старовойтов В.И., Сулимов К.Т., Гриценко В.В. Запаховые следы участников происшествия: обнаружение, сбор, организация исследования: Метод. рек. — М.: ЭКЦ МВД России, 1993. — 24 с.
15. Экспертная криминалистическая идентификация. Вып. 1. Теоретические основы: Метод. пособие. — М.: РФЦСЭ, 1996. — 204 с.

УДК 631.42:161.225.23:343.148

В.Б. Ременцов, начальник отдела

Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра при УМВД Украины в Сумской области

Т.И. Ременцова, начальник сектора

Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра при УМВД Украины в Сумской области

ИНТЕГРИРОВАННАЯ ОЦЕНКА ДАННЫХ АНАЛИЗА В КОМПЛЕКСНОЙ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЕ ПОЧВ

Рассмотрены вопросы интегрированной оценки данных анализа в комплексной криминалистической экспертизе почв с точки зрения принципа системности в судебно-почвоведческом исследовании, системного и комплексного подходов к объектам и методике проведения экспертизы. Приведены критерии эффективности интегрированной оценки данных анализа.

Ключевые слова: судебно-почвоведческая экспертиза, системный подход, комплексность, интеграционные задачи, интегрированная оценка данных анализа.

Судебное почвоведение изучает конкретные микробиогеоценозы, а также разрабатывает методы их отождествления для решения задач судебно-почвоведческой экспертизы.

Судебно-почвоведческая экспертиза несет в себе идею отождествления целого по частям по признакам состава, свойств, структуры, пространственно-временным связям, имеет свою классификационную систему оценки признаков, основанную на задачах криминалистической диагностики и отождествления, а также трехмерный базис — предмет, объект, методика.

Объекты судебно-почвоведческой экспертизы, являющиеся материальными носителями информации об обстоятельствах дела, представляют собой наслоения веществ почвенного происхождения на различных предметах-носителях. Обычно эти почвенные наслоения подлежат сравнению между собой или с почвенными веществами конкретных элементов внешней (материальной) обстановки мест происшествий: локальных участков местности, конкретных строений, конкретных транспортных средств.

К числу особых и наиболее сложных объектов судебно-почвоведческой экспертизы относятся конкретные совокупности участков местности. На практике с подобного рода объектом можно встретиться, например, при движении человека, животного, транспортного средства через ряд участков местности в связи с событием преступления.

Предмет судебно-почвоведческой экспертизы — установление на основе специальных познаний в области судебного почвоведения, криминалистики, естественных и технических наук фактических обстоятельств пребывания лиц, животных и нахождения предметов на конкретном участке местности. Поскольку участок местности рас-

† В.Б. Ременцов, Т.И. Ременцова, 2007

сма тривається як елемент матеріальної обстановки місця преступлення, окреме матеріальне утворення, постольку правомірно говорить о його індивідуальному тождестве, т. е. о рішенні типично криміналістическої задачі.

Установлення прина длежности почвенного вещества конкретному локальному участку местности можно класифіцировать как случай криміналістическої ідентифікації цілого по частям, где искомым является конкретный участок местности, а отделенными от него частями — почвенные наслоения на объектах-носителях, контактно взаємодіювавших с почвой этого участка. Результатом такого исследования может быть либо категорический вывод о тождестве, либо установление общей родовой или групповой прина длежности.

Основными задачами в судебно-почвоведческой экспертизе являются ідентифікаційні задачі, в частности, установление прина длежности почвенных наслоений конкретному участку местности. В связи с этим судебно-почвоведческая экспертиза является многоступенчатым комплексным исследованием, которое проводится в направлении сужения признаков от множества (рода) к группе наименьшего объема и к індивідуально-конкретному тождеству.

Почвенные объекты характеризуются сложностью, многокомпонентностью и динамичностью. Криміналістическая экспертиза участка местности — сложный и трудоемкий вид исследования, что обусловлено строением и составом почвенного вещества, лабільностью свойств компонентов, составляющих ідентифіцируемый объект — локальный участок местности.

Методика судебно-почвоведческой экспертизы основана на процессе выделения ідентифікаційных признаков объектов в результате специфической криміналістическої інтерпретації даних исследования почвенных веществ методами естественных и технических наук. При изучении участка местности как самостоятельного объекта используются как признаки самого объекта, так и случайные, которые могли попасть на объект в связи с событием преступлення.

Признаки объекта устанавлюються на основании изучения свойств составных его частей (минеральной, органической, биологической, посторонних примесей) с помощью различных аналитических методов. Если говорить о совершенствовании существующей системы аналитических методов, она нуждается не столько в расширении их количества, сколько в углублении уже имеющихся, в постепенном переходе от качественных к количественным характеристикам и выработке более объективных критериев их оценки.

В экспертном исследовании вещественных доказательств, носящем стадийный характер, этап оценки экспертом результатов исследования является наиболее ответственным и сложным. В судебно-почвоведческой экспертизе оценка даних анализа носит весьма специфический характер, обусловленный особым характером объекта исследования.

Принцип системности в судебно-почвоведческом исследовании. Рассматривая принцип системности в судебно-почвоведческой экспертизе, необходимо исходить из того, что материальная система определяется как совокупность материальных объектов, взаимодействующих друг с другом. Вместе с тем элементами системы являются не только материальные образования (тела, вещества), но и отношения (в системе отношений), а также проявляющиеся в этих отношениях свойства. Все это в совокупности обуславливает и образует связи между

элементами системы. Совокупность устойчивых связей между однородными элементами составляет уровень организации системы.

О структурной организации идентифицируемого объекта — локального участка местности — в судебно-почвоведческой экспертизе пишет Э.П. Козинер [1], обосновывая микробиогеоценотический подход в судебном почвоведении. Почва, как природное образование, представляет собой систему свойств, заключенных в широких пространственных границах, внутри которых действуют подсистемы со своим микроклиматом, небольшими участками растительности и животного мира, микрорельефом, что и приводит к значительному варьированию свойств почвы в предметах системы и близко расположенных подсистем. Причина этого — сложная организация биосферы, состоящей из разных типов систем, подразделяющихся на подсистемы разного уровня.

И.И. Ясинов также полагает, что более точным и целесообразным было бы принятие в качестве идентифицируемого объекта целостной системы — биогеоценоза, в отличие от традиционного объекта исследования судебно-почвоведческой экспертизы — локального участка местности [2]. С точки зрения системного подхода биогеоценоз является системой, элементы которой — фитоценозы, зооценозы и почва — находятся в постоянном взаимодействии как между собой, так и с окружающей средой.

В процессе этого взаимодействия у различных компонентов биогеоценозов вырабатывается целый ряд более или менее выраженных адаптивных реакций, которые должны служить одним из источников получения информации при судебно-экспертном исследовании, поскольку именно они могут позволить максимально индивидуализировать идентифицируемый объект.

В процессе жизнедеятельности в любом биогеоценозе происходит непрерывное преобразование веществ, которые являются результатами взаимодействия различных элементов биогеоценоза и строго взаимосвязаны. Указанные связи также могут служить ценными источниками информации в экспертных исследованиях.

Любой биогеоценоз после деления остается биогеоценозом до определенных, часто минимальных размеров, что дает основание полагать, что часть наслоений почвенного вещества на объектах-носителях являются не просто наслоениями почвы, а представляют часть биогеоценоза с присущими ему элементами — компонентами фито- и зооценозов, сообществами почвенных протистов, грибов, бактерий, актиномицетов и т. д.

Биогеоценозы объективно являются основной, элементарной биоценологической единицей, причем дискретной и легко выявляемой, четко ограниченной в пространстве. Это обстоятельство предопределяет возможность четкого анализа, синтеза и сопоставления систем.

В материальных системах имеется минимум два уровня организации: части и целое, представляющие собой диалектическое единство; целое невозможно вне его частей, а части немислимы вне целого. Отсюда следует, что каждое материальное образование (так же, как каждое отношение, движение и, надо полагать, свойство), с одной стороны, является простым, а с другой — сложным.

Любой элемент материальной системы неделим лишь в отношении «данная система — данный элемент». Целое всегда часть иной материальной системы, а часть всегда есть целое другой материальной системы, более низкого уровня. Данное положение справедливо как для сказанного выше в отношении естественных

систем — биогеоценозов и их частей — подсистем в виде локальных участков местности, так и в отношении частей систем — локальных участков местности — в виде специфических следов — почвенных наслоений [3].

Различают два подхода к индивидуализации наиболее типичных объектов идентификации. *Субстратный* (качественный) — преобладающий. Он состоит в том, что отождествляемые объекты оказываются рассматриваемыми как системы качеств (идентификационных полей), в свою очередь состоящей из системы свойств. Эти свойства отображаются в следах в виде идентификационных признаков, познаются, сравниваются и служат основанием для заключения о тождестве. *Информационный* подход состоит в том, что из содержания материального отображения исключается его материальный субстрат, что позволяет перейти от качественного анализа свойств взаимодействовавших объектов к структурному их анализу, при котором объекты рассматриваются как совокупности определенным образом организованных элементов безотносительно к их физической природе [4].

К судебно-почвоведческой экспертизе приложим особый вид идентификационной связи — субстанциональной, которая выражает связь между разделенными частями объектов по их составу, т. е. по качественной и количественной характеристике компонентов на основе исследования их физических, химических и биологических свойств.

Информационная функция данной идентификационной связи состоит в совпадении самой природы явлений: и идентификационная связь, и информация в своей основе выступают в качестве функций двух систем. Это обуславливает аналогию всех атрибутивных признаков и идентификационной связи, и информации — взаимодействие как всеобщую предпосылку возникновения связи, отражение как общее свойство материи и, наконец, информация как существенная сторона содержания отражения.

Структурный анализ сущности идентификационной связи позволяет раскрыть математическое содержание идентификационной информации как отраженного разнообразия, выраженного математическими средствами преобразования структуры отражаемого в структуру отражающего (искомого) либо взаимодействовавшего с ним идентифицирующего объекта. Иными словами, субстанциональная идентификационная связь является отражением структуры исследуемого объекта, характеризующей систему его элементов, и материализованной информацией, являющейся объектом экспертного исследования.

В природе не существует систем, не обладающих как целое качествами, возникновение и наличие которых обусловлено взаимодействием составляющих эту систему элементов. Всякое целое качественно отличается от любой из составных частей. В целом всегда наличествует то, чего нет в его частях.

Силы, которые объединяют материальные образования в системы, принято называть интегрирующими факторами. Этими факторами являются особенности функций систем и процессов их развития. В системе, которой является биосфера, ее элементы — биогеоценозы — объединяются при помощи интегрирующих факторов, какими являются виды геопотоков между ними. В свою очередь более мелкие подсистемы — микробиогеоценозы — являются по отношению к исследуемому локальному участку местности системами более высокого или сопоставимого с ними порядка, интегрируются процессами синтеза и ресинтеза их компонентов, представляющими собой динамические процессы, подверженные антропогенному воздействию.

Влияние человека при изучении микробиогеоценозов особенно важно. Кроме того, именно человек зачастую определяет процессы их развития, следы антропогенного взаимодействия для такого почвенного индивидуума, как локальный участок местности, являются своего рода случайным фактором, без учета которого в судебном почвоведении не обойтись.

Рассмотрение системы с учетом интегрирующего фактора позволяет выделить те или иные элементы и определить границы системы, что для судебного почвоведения равносильно решению проблемы выделения локального участка на местности. Интегрирующий фактор служит основой взаимосвязи элементов системы. Ее структуру составляют существенные, устойчивые связи.

Материальные системы изучают по их свойствам, которые, однако, не следует отождествлять с материальной системой и которые делятся на *существенные* и *несущественные*. Свойства, теряя которые система перестает существовать как таковая, являются существенными. Они являются атрибутами системы или атрибутивными свойствами. Несущественные свойства называются случайными. В отличие от существенных свойств они не являются необходимыми. При этом следует иметь в виду, что несущественное в одном отношении может оказаться существенным в другом.

Так, для отождествления участка местности как элемента системы микробиогеоценоза решающее значение имеют именно ее несущественные свойства, носящие случайный характер. Такими свойствами могут быть подкисление, внесение комплексных удобрений, элементов строительного раствора, загрязнение промышленными отходами, т. е. свойства, обусловленные антропогенным воздействием на систему. В процессе взаимодействия материальные системы могут приобретать новые свойства или утрачивать прежние.

Атрибутивным свойством материальных систем является их структурность. Совокупность свойств в той или иной системе определяется ее структурой: каждый из элементов системы обладает собственной структурой и соответствующей ей совокупностью свойств. Структура и свойства элементов обуславливают структуру и свойства всей системы. С изменением свойств элементов изменяется структура и свойства всей системы.

Взаимозависимость структуры и свойств системы и ее элементов весьма существенна для процессов познания и для такого специфического их вида, каким является судебно-экспертное исследование вещественных доказательств, в том числе и в судебном почвоведении. В умозаключениях, которыми являются оценочные суждения и выводы эксперта, исходят либо из общих свойств системы относительно свойств ее элементов, либо по свойствам элементов определяют свойства системы в целом, либо сочетают оба пути. Очевидно, что в судебной экспертизе вещественных доказательств, в том числе почвенного происхождения, наиболее приемлемым является последнее.

Л.А. Винберг обращает внимание на необходимость системного подхода к исследованию объектов криминалистической экспертизы [5]. Он отмечает, что ученый, судебный эксперт в процессе научного исследования и практической деятельности имеет в некоторых случаях дело с определенными видами сложных объектов — органическими системами.

Органические системы отличаются от всех видов сложных объектов рядом специфических особенностей, связанных со своеобразным характером присущих им про-

цессов изменения и развития. Органическая система есть саморазвивающееся (самодействующее, самоорганизующееся) целое, которое в процессе своего развития проходит последовательные этапы усложнения и дифференциации.

Основные свойства элементов в органической системе определяются закономерностями структуры целого. Это обеспечивает наличие особых управляющих механизмов (биологические корреляции, центральная нервная система, нормы в обществе и т. д.), через которые структура целого воздействует на характер функционирования и развития подсистем и элементов.

Исходя из принципов системного подхода, описанного выше: целостности изучаемой системы; наличия в системе двух и более типов связи (например, в биологических системах отмечаются пространственные, временные, функциональные, генетические, а в системах, какими являются биогеоценозы, решающее значение имеют также структурные и энергетические связи); структуры и организации системы, ее упорядоченности — данный подход применим ныне только к наиболее сложным системам — биологическим, экологическим, социальным, сложным техническим. Такой сложной органической системой в почвоведении является микробиогеоценоз. В судебно-почвоведческом аспекте он включает в себя в качестве элемента искомый по делу локальный участок местности.

Таким образом, являясь подсистемами сложных, целостных, органических систем с совокупностью входящих в них элементов, объекты судебного почвоведения требуют системного подхода в исследовании, выявлении и оценке характеризующих их признаков при решении задач судебно-почвоведческой экспертизы.

Л.А. Винберг пытается противопоставить системный подход к исследованию объектов криминалистической экспертизы анализу, как методу научного познания. Он отмечает, что системный подход в отличие от обычного аналитического пути исследования объекта в качестве исходного принципа выдвигает целостность материального образования, т. е. на первый план выдвигается задача синтеза. Данное положение представляется некорректным. Анализ и синтез — диалектически противоречивое единство различных способов познания окружающей действительности. По нашему мнению, обособлять, а тем более противопоставлять их, особенно если речь идет о такой специфической реконструктивной деятельности, какой является судебно-экспертное исследование, нецелесообразно и методологически неправильно.

Более верной реализацией системного подхода к объектам криминалистического, в том числе судебно-почвоведческого, исследования будет введение понятий «системный анализ» и «системный синтез». В единстве и борьбе этих противоположных подходов к исследованию объектов рождается новое, интегрированное по характеру знание об исследуемых признаках и свойствах.

Данные понятия предполагают подход к объекту судебно-экспертного исследования как к целостному системному образованию и требуют выявления и оценки не только отдельных признаков и свойств исследуемого объекта, например локального участка местности, не простой их суммированной совокупности, а выявления и оценки взаимосвязей и взаимоотношений свойств и признаков в их образовании, развитии и взаимодействии, определяющих целостную структуру исследуемой системы, характер ее структурных, энергетических, генетических, информационных и других связей как внутри самой системы, так и во взаимодействии ее с системами более высокого порядка.

Что касается системного подхода в области судебного почвоведения, то он в настоящее время частично реализуется в практике судебно-почвоведческих исследований в процессе выявления и оценки признаков и свойств в ходе сложных комплексных почвоведческих экспертиз. Частично его реализация предусматривается также в разработанных перспективных направлениях судебно-почвоведческих исследований (биодиагностика участков местности, исследование глинистых фракций, биологической составляющей, неспецифических органических веществ почвы и т. д.).

Особую значимость системный подход и его информационный аспект приобретает в решении проблемы использования вероятностно-статистических методов и ЭВМ в целях алгоритмизации и формализации судебно-почвоведческих исследований. Ныне при оценке данных анализа и сравнительного исследования эксперт имеет дело с количественным выражением признака, подвергшимся математической обработке, т. е. по существу с выявлением и оценкой информационных связей в исследуемой системе.

Однако современный уровень развития науки, в том числе судебного почвоведения, требует, чтобы системный подход к объектам судебно-почвоведческой экспертизы был основополагающим.

Комплексирование и комплексность в судебно-почвоведческой экспертизе. Комплексный подход в научной, в том числе судебно-экспертной деятельности, имеет три проявления:

- комплексного подхода к решению задач (как особой методологической ориентации);
- комплексного исследования (как особого типа научного поиска);
- комплексирования (как особой деятельности, направленной на объединение различных знаний).

Функцией комплексного подхода к решению задач является обеспечение направленности предполагаемого комплексного исследования на выявление наиболее существенных для решения этой задачи связей, отношений объекта исследования, на установление того главного, что обуславливает системную специфичность изучаемого объекта.

Данная функция в судебно-почвоведческом исследовании обеспечивается стадией осмотра вещественных доказательств с целью выбора наиболее приемлемой схемы исследования с учетом количества и качества поступившего на исследование материала (с целью получения в конкретных условиях наиболее крупного массива информации), эффективных методик анализа и последовательности производства исследований. Она реализуется в процессе выработки единых исходных представлений об объекте и предмете предстоящего исследования при реализации его главной и частных задач, отборе методов и средств их решения.

Функцией комплексного исследования является получение максимума разноотраслевой (разнородной) информации, необходимой для решения главной задачи. Реализация этой функции обеспечивается, во-первых, одновременным изучением совокупности (предполагаемой системы) свойств объекта исследования и, во-вторых, единой задачей, направленностью всего комплекса исследований на достижение главной задачи.

В судебно-почвоведческой экспертизе эта функция обеспечивается проведением аналитической стадии исследования, в ходе которой эксперт (комиссия экспертов)

проводит последовательно, параллельно или последовательно-параллельно ряд анализов с целью получения максимума информации о признаках (свойствах) исследуемого объекта.

Функция комплексирования состоит в интегрировании результатов частных исследований, что придает конечному результату целостное свойство и определяет тем самым получение не суммарного, а синтетического, т. е. качественно нового знания.

В судебно-почвоведческой экспертизе это функция стадий сравнения, оценки результатов исследования и формулирования выводов. Реализация данной функции обуславливается, во-первых, выработкой единых исходных представлений об объекте и предмете исследования на предварительном этапе, во-вторых, единой направленностью всех частных исследований, объединенных единством цели и, в-третьих, теоретическими и методическими принципами оценки и обобщения разноотраслевой (разнородной) информации, полученной в результате частных исследований.

Изложенные выше функции комплексного подхода с гносеологической точки зрения являются необходимыми для судебно-почвоведческого исследования.

Объект исследования судебно-почвоведческой экспертизы — в основном почвенный локальный участок местности, т. е. связанная с событием преступления территория, пространственно выделенная в протоколе осмотра места происшествия путем указания ее размеров и границ.

Решение конечной задачи экспертизы по идентификации локального участка местности связано с особенностями объекта исследования. Почва многокомпонентна по своей природе, поэтому ее исследование в рамках экспертизы одного рода — судебно-почвоведческой — требует участия экспертов разных профилей подготовки: почвенного, геолого-минералогического и ботанического. Таким образом, особенностью судебно-почвоведческой экспертизы является ее комиссионный характер.

Одновременно с этим, судебно-почвоведческая экспертиза является комплексным исследованием, так как проводится с использованием группы методов, причем тот факт, выполняется ли она одним или несколькими экспертами-почвоведцами, не имеет значения.

В случае, когда к производству экспертизы подключаются эксперты других специальностей (например, по исследованию лакокрасочных материалов при обнаружении в сравниваемых почвенных объектах частиц краски), то экспертиза принимает характер комплексной комиссионной экспертизы, хотя при этом решаются задачи, типичные только для судебно-почвоведческой экспертизы, а не межродовые (межвидовые).

Некоторые авторы придерживаются мнения, что комплексная экспертиза — понятие процессуальное [6, 7]. Сущность комплексной экспертизы состоит в том, что она решает пограничные вопросы, смежные для разных родов (классов) судебной экспертизы, когда для решения этих вопросов необходим синтез научных положений нескольких родов (классов) экспертиз и результатов конкретных исследований.

В то же время В.В. Тюрикова и Э.П. Козинер ссылаются на Ю.К. Орлова, который указывал на возможность существования внутривидовой комплексной экспертизы, считая, что в этом случае налицо различие функций экспертов (с учетом их специализации) и совместный вывод, сделанный на основе выводов всех экспертов. Они делают свой вывод о том, что все экспертизы, проводимые экспертами-почвоведцами разных профилей подготовки, также можно считать комплексными [8]. Судебно-почвоведческая экспертиза содержит все признаки комплексной экспертизы и должна

считается таковой, поскольку носит характер внутривидовой комплексной экспертизы в соответствии с характером решаемых ею вопросов (присущих экспертизам одного рода).

Таким образом, судебно-почвоведческая экспертиза имеет характер комплексного исследования, если проводится с применением группы методов экспертами одного профиля подготовки, и комплексной комиссионной экспертизы, если проводится группой экспертов разных профилей подготовки в рамках одной экспертной специальности, или с привлечением экспертов других специальностей.

В экспертизе, как процессуальном действии, комплексное исследование присутствует, не имея самостоятельного процессуального значения [9]. Различия процессуальных форм обуславливаются особенностями комплексирования, т. е. объединения (интегрирования) результатов частных исследований. В зависимости от вида комплексирования выделяются три процессуальные формы экспертиз:

— комплексная экспертиза, если заключение составляется группой экспертов разных специальностей и содержит их коллективный вывод;

— комплекс исследований, проведенных группой экспертов разных специальностей в рамках одной экспертизы, когда объединение результатов осуществляется одним из членов комиссии, знания которого достаточно универсальны для интегрирования разноотраслевой (разнородной) информации, при этом заключение также составляется группой экспертов, но не содержит общего вывода;

— комплекс экспертиз, если проведение исследований группой экспертов разных специальностей происходит в форме ряда самостоятельных экспертиз, которые связаны взаимным односторонним использованием одними экспертами информации, содержащейся в заключениях других, т. е. когда имело место комплексирование.

М.Н. Ростов, по поводу решения вопроса о процессуальной форме комплексного исследования, отводит менее значительную роль уровням специальных знаний (классов, родов, видов или подвидов судебных экспертиз), объединяемых при производстве экспертного исследования, отмечая историческую подвижность отнесения специальных знаний к указанным категориям, которое обусловлено главным образом уровнем развития предметных наук. В то же время способы объединения (интегрирования) разных знаний, т. е. формы комплексирования, относительно стабильны и зависят в первую очередь от объема знаний экспертов, участвующих в комплексных исследованиях, и полученных при этом результатов.

Следовательно, именно конкретная форма комплексирования может и должна определять правовую (процессуальную) природу и форму экспертизы, при производстве которой использовались возможности комплексности как межотраслевой интеграции. Исходя из данного положения, отнесение судебно-почвоведческого исследования к комплексной криминалистической экспертизе представляется правомерным.

Часто для решения сложных задач, получивших название интеграционных, необходимы специальные знания, составляющие теоретическую и методическую основу разных классов, родов (видов) судебных экспертиз. Решение подобных задач, являющихся конечными, обеспечивается решением ряда промежуточных задач и способствует обеспечению комплексного, целостного изучения некоторых вещественных доказательств, фактов, событий в их связи с обстоятельствами расследуемого события.

Это связано с тем, что предметом исследования в данном случае является сложная, многозначная и многомерная система свойств и отношений объектов и явлений, объединенных в одно целое (субстанциональное, функциональное и т. д.) не только общими пространственными границами, но и условиями возникновения, существования и обстоятельствами расследуемого события. Но именно этим критериям с учетом изложенного выше принципа системности удовлетворяет предмет судебно-почвоведческой экспертизы.

Объектами комплексных экспертиз являются многозначные и многомерные системы свойств и отношений элементов материальной обстановки места преступления, содержащие в следах или частях целого информацию об обстоятельствах расследуемого события. Данным критериям полностью соответствуют объекты исследования судебно-почвоведческой экспертизы, как почвенные наслоения на обуви, предметах одежды, инструментах, оружии, транспорте, так и идентифицируемые локальные участки местности.

Решение интеграционной задачи в ходе комплексной экспертизы не сводится к простому объединению (суммированию) данных анализа. На их основе формируется новое интегральное знание, определенная интеграционная методика. Только в рамках комплексной экспертизы, ее методики возможно объединение разнородной информации, в том числе такой, которая выявляется в ходе комплексного почвоведческого исследования.

Комплексные экспертизы характерны тем, что в процессе судебно-экспертного исследования в расследуемом событии отражаются как многокачественность и многомерность свойств реальных объектов и явлений материального мира, внутренняя взаимозависимость и взаимообусловленность их свойств, так и сложная многогранная природа отражения объектов судебно-экспертного исследования расследуемого события.

Таким образом, принцип системности в подходе к объектам криминалистического, в том числе и судебно-почвоведческого исследования, может быть реализован только в процессе производства комплексных экспертиз со всеми присущими им характерными особенностями.

Интеграционный характер задач судебно-почвоведческой экспертизы.

А.Р. Шляховым и Ф.Э. Давудовым был предложен новый класс задач судебной экспертизы — интеграционных [10]. Основание для их выделения — различие по содержанию и уровню субординации устанавливаемых фактов: среди задач судебной экспертизы есть простые и сложные; имеющие частное и общее значение; касающиеся как единичных признаков, свойств объектов, так и их взаимодействия, закономерностей изменения свойств и признаков в типичных условиях.

Некоторые ответы экспертов о тождестве объектов формулируются на основе изучения обычных и стандартных механических отображений, в других случаях отождествление возможно лишь в ходе исследования разных форм отображения и решения ряда неидентификационных задач. Таким образом, задачи судебной экспертизы целесообразно различать по степени общности: *общие* и *частные*.

Частные — простые задачи, нередко типичные (стандартные) для различных видов и родов судебных экспертиз. *Общие* задачи можно выделить в особую группу — интеграционные задачи, решаемые комплексным исследованием, синтезированными выводами экспертов разных специальностей.

Выше уже говорилось о комплексном характере судебно-почвоведческой экспертизы, выполняемой экспертами различных профилей подготовки в рамках однородной экспертизы.

Пример интеграционной задачи среди идентификационных — установление целого по частям на основе изучения физических свойств и признаков, особенностей морфологии, структуры и химического состава вещества объекта экспертизы, либо на основе изучения физических свойств, внутренней структуры и химического состава.

В случае судебно-почвоведческой экспертизы, в которой под отождествляемым целым следует понимать локальный участок местности, необходимо отметить, что в момент происшествия часть почвенных веществ с определенного пространства может попасть на предметы, т. е. быть отделена от целого в виде наслоений на предметах-носителях. Эти наслоения в большинстве случаев и подлежат сравнению с почвой локального участка местности как конкретного элемента материальной обстановки места преступления. Поэтому принадлежность почвенных наслоений на предметах-носителях конкретному участку местности устанавливается при криминалистической идентификации целого по частям и является конечной задачей судебно-почвоведческой экспертизы.

В случае привлечения специалистов по отдельным методам или для исследования посторонних включений в почвенном веществе они делают ряд частных выводов, которые в дальнейшем интегрируются для получения точного и полного представления о тождестве целого.

В ряде случаев идентификационному почвоведческому исследованию предшествует решение неидентификационных задач, таких, например, как локализация участка местности, если это не сделано следователем при осмотре места происшествия, определение наличия почвенных наслоений на предметах-носителях и их пригодности для целей отождествления.

Интеграционные задачи в судебно-почвоведческой экспертизе решаются и при неидентификационных исследованиях. Решение многих ситуационных задач, в том числе выявление механизма и давности образования почвенных наслоений, пути следования человека или перемещения предмета, установление факта контактного взаимодействия предметов, требует комплексного подхода. Для их решения не только необходимо применение различных методов, но и решение частных задач о тождестве. Иногда (например, в случае установления факта контактного взаимодействия) необходим синтез частных выводов и фактических данных, установленных с помощью разных экспертиз (КЭМВИ, судебно-биологической, трасологической).

В научной литературе комплексный подход рассматривается как основополагающий. Ряд методов синтезированного познания с успехом может быть использован при решении экспертных задач. Это связано с тем, что не только аналитическое, но и синтезирующее исследование дает новое знание.

В особенности такой подход приемлем в судебно-почвоведческой экспертизе, где основной объект исследования — локальный участок местности, являющийся единственным материальным объектом обстановки расследуемого события — едва ли не один из самых сложных среди объектов подобного рода. Об этом свидетельствуют широкие перспективы исследования подобных объектов специалистами различного профиля и методиками, освоение которых может быть доступно лишь крупным

коллективам высококвалифицированных специалистов, вооруженных передовыми методами и средствами исследования.

К настоящему моменту судебное почвоведение прошло лишь этап своего становления. За ним логически должен следовать этап развития и обогащения представлений об объекте и предмете исследования, методах, методиках и научно-технических средствах реализации теоретических положений судебного почвоведения. Последние в процессе своего развития будут совершенствоваться, обогащаться в процессе взаимодействия с другими науками: системологией, информатикой, кибернетикой, логикой, а также науками, смежными с судебным почвоведением — судебной биологией, судебным материаловедением и др.

В судебном почвоведении и судебно-почвоведческой экспертизе интеграционная задача может выступать как система частных задач (например, при установлении факта контактного взаимодействия предметов). Либо она может быть направлена на изучение сложных отношений объектов (в случае установления путей следования человека или перемещения предмета, при установлении механизма и давности образования почвенных наслоений), многокомпонентных взаимосвязанных элементов единичного объекта (при идентификации локального участка местности).

Решение систем задач (в том числе и при одной, обозначенной в вопросе, и подразумевающихся, возможных других) предполагает выделение таких систем задач в сочетании с типичными обстоятельствами дела, а также последовательное, многоступенчатое исследование. Оно возможно как в рамках одного рода экспертизы, так и посредством проведения последовательного ряда экспертиз (например, при решении задачи о факте контактного взаимодействия), когда на последнем этапе используются данные всех предшествующих.

Своеобразной формой интеграционных задач в судебно-почвоведческой экспертизе являются пограничные вопросы разных родов (видов) экспертиз, решаемые специалистами различных отраслей знания, например, почвоведом и трасологом при установлении механизма образования почвенных наслоений, хотя при этом решается вопрос типичный для судебно-почвоведческой экспертизы.

Касаясь в порядке дискуссии пограничных вопросов криминалистического и судебно-биологического исследования вещественных доказательств, В.С. Митричев считает, что криминалистическую экспертизу почвенных веществ (судебное почвоведение) следует постепенно перевести в рамки судебно-биологического исследования. При этом идентифицируемый участок следует рассматривать не как случайное скопление материалов и веществ (криминалистическая методология), а как специфическое природное образование, результат комплекса геологических и биологических процессов (судебно-биологическая методология). «...Идентификационные исследования почвенных веществ развиваются на основе методологии криминалистической идентификации, поскольку изучаются эти объекты именно как материалы и вещества. Вместе с тем, по мере того, как судебное почвоведение будет использовать чисто биологические закономерности формирования почвенного вещества, этот вид экспертизы, как нам кажется, будет основываться уже на методологии судебной биологии» [11, с. 9–10].

В свете рассмотренного выше системного подхода к криминалистическому исследованию почв можно заключить, что дальнейший прогресс будет связан именно с расширением круга интеграционных задач в форме решения вопросов пограничного

характера и постепенного перехода судебного почвоведения на методику судебной биологии.

Таким образом, задачи, решаемые судебно-почвоведческой экспертизой, в основном носят характер интеграционных. При решении этих задач формулируется новое интеграционное знание, определенная интеграционная методика. В общем случае более высокий уровень решения таких задач достигается при системно-структурном подходе к исследованию объекта экспертизы.

Интегрированная оценка данных анализа в комплексной криминалистической экспертизе почв. В основном в криминалистике принят взгляд на идентификационное исследование как на процесс, протекающий по стадиям [12]. Различают следующие стадии экспертного идентификационного исследования криминалистических объектов аналитическими методами:

1) подготовительную, на которой эксперт знакомится с поступившими материалами дела, составляет четкое представление о содержании поставленной перед ним задачи и намечает в общих чертах структуру многоступенчатого идентификационного исследования;

2) аналитическую, на которой эксперт определяет структуру и состав исследуемого объекта, выделяет на их основе идентификационные признаки объекта, устанавливает систему этих признаков и тем самым познает индивидуальную структуру идентификационного объекта;

3) сравнительную, в ходе которой осуществляется сопоставление материальных объектов по присущим им системам признаков и выясняется характер объективно существующих между этими объектами отношений;

4) заключительную, в ходе которой объект по выделенному комплексу совпадающих признаков сравнивается с множеством однородных ему объектов (групповой структурой) и решается вопрос о достаточности этого комплекса для отличия ото всех ему подобных.

Судебно-почвоведческая экспертиза использует при решении идентификационных и некоторых неидентификационных задач методы аналитических исследований в соответствии со структурой многоступенчатого исследования, что обусловлено многоплановостью информации, заключенной в структуре и составе почвы или в отношениях ее компонентов, и осуществляется в процессе реализации названных выше стадий исследования.

Таким образом, анализ и синтез являются основными методами, позволяющими эксперту выделить и оценить выявленную совокупность признаков. Как отмечалось выше, специфический характер основного объекта судебно-почвоведческой экспертизы, каким является локальный участок местности, придает указанным категориям характер системности. Как метод познания окружающей действительности анализ и синтез присутствуют на всех стадиях идентификационного исследования, хотя роль их на каждой конкретной стадии исследования неравнозначна.

Анализ и синтез как логические приемы мышления имеют место на всех стадиях экспертного исследования. Они развиваются, видоизменяясь от простых форм к сложным, по мере углубления наших познаний о том или ином материальном образовании. Высшей формой анализа и синтеза является структурно-генетический [13]. В нашей интерпретации он соответствует системному анализу и синтезу.

Процесс выделения и оценки идентификационных признаков подробно описан в литературе как в отношении традиционных криминалистических экспертиз, так и в

отношении экспертизы материалов, веществ и изделий. Выделению и оценке идентификационных признаков в судебно-почвоведческой экспертизе посвящена статья В.В. Тюриковой [14].

Проблема оценки экспертом результатов исследования остается одной из важнейших и сложнейших проблем теории и практики судебной экспертизы. «Разработка этой проблемы требует системно-структурного подхода» [15, с. 30].

Оценка результатов экспертного исследования дается в синтезирующей части заключения, где определяется значимость комплекса выявленных экспертом признаков, необходимых и достаточных для решения конкретной задачи.

Экспертная оценка, как и весь процесс исследования, носит системный характер и является неотъемлемой частью каждой стадии экспертного исследования, где она носит характер частных (промежуточных) оценочных суждений, и в синтезирующей части — как итог всех полученных результатов исследования. Оценка представляет собой обобщение (синтез) данных исследования с подробной аргументацией этих данных и мотивированным определением их значимости с точки зрения формирования вывода.

Синтез рассматривает противоположные стороны, элементы, свойства объекта материального мира в их единстве, и если он не завершает анализ, объект предстает перед исследователем в виде суммы частей, а не целостной системы, что исключает возможность познания его структуры и свойств.

Для всестороннего изучения представленного на судебно-почвоведческую экспертизу объекта и ответа на поставленный судом (следователем) вопрос эксперту необходимо исследовать признаки объекта и дать им криминалистическую оценку. Для этого он должен определить идентификационную значимость каждого признака, а именно возможность его использования в целях дифференциации, индивидуализации, идентификации в зависимости от поставленной задачи, его устойчивость с учетом подверженности влиянию различных факторов и т. д. Такая оценка является частной (промежуточной).

На основании частных оценок формируется общая, интегрированная оценка, представляющая собой системный синтез промежуточных суждений на качественно более высоком уровне, т. е. новое знание о значении совокупности признаков, а именно, единого комплекса, обладающего определенными качествами. Эти качества не проявляются в отдельных элементах, так как они возникают только в единстве составных частей и в силу их единства. Такие качества совокупности признаков, как устойчивость, существенность, неповторимость, индивидуальность образуют систему, отражающую определенную связь между признаками.

Частная оценка направлена на определение значимости отдельных признаков и в судебно-почвоведческой экспертизе она производится каждым экспертом — членом комиссии самостоятельно и независимо от других экспертов. Итоговая, интегрированная оценка данных анализа в комплексной криминалистической экспертизе почв представляет собой определение идентификационной или неидентификационной информативности свойств и признаков в их совокупности, т. е. в связи друг с другом. Она проводится всей комиссией экспертов в случае, если они обладают специальными познаниями, достаточными для такой оценки и решения поставленных вопросов, либо несколькими ее компетентными членами, или даже одним из них — ведущим экспертом.

В процессе интегрированной оценки осуществляется системный (структурно-генетический) синтез, сущность которого заключается в познании свойств и признаков, характеризующих структуру объекта, в их совокупности, а также в познании связей (пространственных, временных, генетических, информационных, энергетических и др.), присущих данным совокупностям признаков и свойств.

Примером пути реализации данного подхода в судебно-почвоведческой экспертизе может служить учет варьирования свойств почвы и их причин в пространстве и во времени (учет пространственно-временных связей признаков и свойств почвы). Такой учет с вытекающими из него объяснениями причин сходства и различия сравниваемых объектов отражает многофакторное воздействие окружающей среды на явления и процессы, протекающие в почве.

Учет варьирования признаков и свойств почвы ориентирует криминалистическое исследование не на выявление и оценку единичных признаков, а на их совокупности, которые по возможности независимы друг от друга, малодинамичны во времени и имеют небольшое варьирование в пространстве. Такими признаками являются цвет почвы, содержание гумуса и валовых микроэлементов, минералогический состав, водородный показатель pH, карбонатность.

Высокодинамичные показатели не могут служить надежными показателями при идентификационном исследовании, но в то же время многие из них могут быть использованы для дифференциации почв.

На эффективность интегрированной оценки данных анализа в комплексной криминалистической экспертизе почв влияет стандартизация результатов исследования комплекса химических и инструментальных методов. Она касается стандартизации выявляемых родовых, групповых и частных признаков, а также математической обработки результатов исследования. Последняя широко распространена в судебно-почвоведческой экспертизе в связи с использованием в ней не только качественных, но и количественных признаков, что является более высоким уровнем развития данной экспертизы.

Стандартизация касается также и единообразия (последовательного разделения признаков на родовые, групповые и индивидуализирующие) при выборе схем исследования почв, задач, аналогичных по содержанию.

Кроме того, в стандартизации нуждаются оценка полученных данных и дополнительные материалы, используемые при их оценке: схемы и протоколы осмотра места происшествия, сведения о времени использования вещественных доказательств, загрязненных почвенными наслоениями, контрольные образцы.

Большое значение для правильной криминалистической интерпретации результатов судебно-почвоведческой экспертизы имеют выезды эксперта на место происшествия для участия в первоначальном и дополнительных осмотрах места происшествия.

Особый интерес в связи с проблемой интегрированной оценки данных анализа в комплексной криминалистической экспертизе почв представляет вопрос о роли ведущего эксперта.

М.Н. Ростов отмечает, что судебная экспертиза вплотную подошла к необходимости создания ситуационной (ситуалогической) экспертизы «вещной обстановки» места происшествия, разработки специальных методов исследования процесса формирования «группового убеждения» при «совокупной компетенции» экспертов, отбора и

подготовки экспертов, способных единолично оценивать совокупность (систему) результатов экспертных исследований, проведенных экспертами, принимавшими участие в экспертизе [16].

На практике ведущим становится эксперт, пользующийся у других членов группы в силу своих знаний, опыта и организаторских способностей, нравственных и иных качеств наибольшим авторитетом. Понятие «ведущий эксперт» не является ни процессуальным, ни административно-правовым.

Можно лишь допустить в качестве желаемого, что решение всех вопросов, связанных с деятельностью комиссии экспертов, происходит коллегиально. Однако практически возникновение и функционирование ведущего эксперта происходит во всех случаях коллективного производства экспертиз, в том числе и комиссиями, состоящими из двух экспертов. В то же время функционирование лидера или руководителя комиссии экспертов не подрывает принципа их полного равенства при решении вопросов по существу, что весьма важно с процессуальной точки зрения.

В деятельности комиссии экспертов особое значение имеет заключительный этап: совместное обсуждение результатов исследований и формулирование общих выводов.

Применение методов коллективного обсуждения и принятия решений, преимущества которого очевидны, выдвигает на первый план вопрос о сведении к минимуму отрицательных сторон этих методов. Решение его во многом зависит от организации коллектива, от управления им. Следовательно, целесообразно назначать или самим экспертам выбирать руководителя экспертной комиссии для координации ее работы. Ведущий эксперт (руководитель комиссии) не пользуется какими-либо преимуществами перед остальными членами комиссии в решении поставленных вопросов по существу.

Процесс производства экспертиз комиссиями экспертов, в том числе и судебно-почвоведческих, невозможен без организации и управления ими. Решение же поставленных вопросов по существу должно осуществляться на основе принципа равноправия и независимости экспертов — членов комиссии. Первое обусловлено объективной необходимостью и не противоречит нормам процессуального законодательства, так как оно не содержит прямого тому запрета, второе находится в полном соответствии с требованиями этих норм.

Главным, таким образом, становится вопрос о правильном выборе лица, обладающего качествами, необходимыми для выполнения функций ведущего эксперта, для обеспечения наиболее эффективного осуществления совместной деятельности. Комплексное экспертное исследование проходит в различных формах, которые сводятся к двум основным: производство комплексной экспертизы; проведение ряда исследований, завершающихся обобщением всех полученных результатов и подписанием вывода одним экспертом, использовавшим для решения вопроса данные предшествовавших экспертиз.

Преимущества комплексной экспертизы становятся особенно явными в тех случаях, когда суммы результатов всех исследований недостаточно для решения задачи и лишь синтез всех данных дает то новое знание, которого достаточно для ответа на поставленный судом (следователем) вопрос. В этих случаях завершающим этапом производства экспертизы является синтезирование всех результатов и формулирование общего вывода.

Как правило, окончательное синтезирование производится не коллективом экспертов, а одним из экспертов: он осмысливает ход и результаты всех проведенных исследований, готовит проекты синтезирующей части и представляет их на рассмотрение всей комиссии, работа которой проходит на коллегиальных началах и где автор проектов не пользуется никакими преимуществами. Опасность выхода за пределы своей компетенции, а главное — пагубные последствия такого выхода — в этих случаях отсутствуют, так как суждения эксперта, подготовившего проекты синтезирующей части и общего вывода, проходят контроль, осуществляемый всей комиссией.

Такой процесс завершающего этапа возможен тогда, когда все члены комиссии или большинство из них обладают таким объемом специальных познаний, который позволяет им оценить научную обоснованность всех примененных методов исследования и значимости получаемых при этом результатов для решения общей задачи. Кроме того, в составе комиссии должен быть эксперт, который обладает не только большим объемом познаний, но и качествами, необходимыми для выполнения функций ведущего эксперта и интегрирования результатов всех исследований, т. е. он должен обладать следующими качествами:

- иметь организаторские способности;
- уметь создавать в группе экспертов психологический климат, наиболее благоприятный для достижения эффективного осуществления совместной деятельности и достижения общей цели (решения общей задачи) при сохранении независимости каждым экспертом;
- обладать большим объемом специальных познаний, который позволил бы ему со знанием дела направлять деятельность комиссии, оценивать научную обоснованность применяемых всеми экспертами методов исследования и значимость получаемых при этом результатов для решения общей задачи;
- пользоваться наибольшим авторитетом у членов комиссии (в силу своих организаторских способностей, знаний и опыта).

Таким образом, организующая, управляющая роль ведущего эксперта, а также его непосредственное участие в формировании синтезирующей части заключения и выводов экспертизы являются важными факторами, влияющими на интегрированную оценку данных, полученных в ходе проведения экспертизы.

Кроме того, ведущий эксперт должен быть готов не только к осмысливанию и оценке всей совокупности (системы) результатов, но и к тому, чтобы оценить их с криминалистических позиций, т. е. к «привязке» результатов исследования к обстоятельствам конкретного дела.

Криминалистическая оценка включает в себя:

- систематизацию выявленных признаков в соответствии с классификациями, разработанными в криминалистике и других отраслях знания;
- оценку распространенности или частоты встречаемости признаков в определенных ситуациях или в зависимости от конкретных факторов;
- объяснения в необходимых случаях сходств (различия) исследуемых объектов по совокупности ряда признаков;
- объяснение происхождения совпадающих (различающихся) частных признаков исследуемых объектов и механизмов их образования.

Деятельность ведущего эксперта, имеющая синтезирующий, интеграционный характер, должна быть подчинена решению общей задачи экспертизы — установ-

лению тождества, решению классификационных, неидентификационных, диагностических и ситуационных задач. Поэтому результаты каждого исследования, проведенного экспертами, подлежат оценке именно с этих позиций. Например, в случае исследования растительных объектов, имеющих в почве, агрохимических и геолого-минералогических исследований почв их результаты оцениваются с точки зрения достаточности для решения вопроса о локализации участка местности, которой принадлежат следы-наслоения на одежде подозреваемого [17].

Суммирование (интегрирование) данных исследований и промежуточных выводов в комплексной экспертизе, осуществляемое комиссией экспертов в ходе совещания под руководством ведущего эксперта, не должно быть механическим сведением результатов частных исследований, проведенных разными экспертами.

Особенность деятельности комиссии экспертов и ведущего эксперта заключается в том, что они должны синтезировать, интегрировать результаты экспертизы и на этой основе сформулировать общий вывод, который не может подменяться их суммой, а должен выступать в роли обобщенного вывода, в новом качестве (принцип синергизма). Именно синтез, интеграция, как наиболее важные черты этой деятельности, определяют качественный скачок от частных, промежуточных результатов, не решающих самостоятельно общую задачу экспертизы, к ее решению.

Подобные взгляды на роль ведущего эксперта подтверждают зависимость интегрированной оценки данных анализа экспертизы от организационной, управляющей и интегрирующей функций деятельности ведущего эксперта.

На основании изложенного выше можно сделать следующие выводы:

1. Интегрированная оценка данных в комплексной криминалистической экспертизе почв является основным этапом заключительной стадии исследования.

2. Интегрированная оценка данных анализа осуществляется при решении интеграционных задач судебно-почвоведческой экспертизы путем системного (структурно-генетического) синтеза, представляющего собой высший уровень синтеза для получения качественно нового знания об исследуемом объекте.

3. Интегрированная оценка данных анализа в комплексной криминалистической экспертизе почв производится комиссией экспертов в пределах их компетентности, при непосредственном участии и под руководством ведущего эксперта.

4. Эффективность интегрированной оценки данных анализа в комплексной криминалистической экспертизе почв зависит от ряда объективных и субъективных факторов. В числе первых, важнейшим является стандартизация и объективизация всего процесса исследования, в том числе методов получения и оценки его результатов. В числе вторых, важнейшим является уровень компетентности членов комиссии экспертов и организующая, управляющая и интегрирующая роль ведущего эксперта.

Список использованной литературы

1. Козинер Э.П. К вопросу о микробиогеоценозах и биодиагностике в судебно-почвоведческой экспертизе // Экспертная техника. — М., 1981. — Вып. 73.
2. Ясинов И.И. Некоторые вопросы идентификационных исследований вещества почвенного происхождения // Вопр. судеб. экспертизы. — Ростов н/Д, 1976. — Вып. 4.
3. Тюрикова В.В. Понятие идентификации целого по частям в судебно-почвоведческой экспертизе // Теория и практика идентификации целого по частям. — М.: ВНИИСЭ, 1976. — Вып. 24. — С. 128 – 130.

4. *Сегай М.Я.* Методология судебной идентификации. — К.: РИО МВД УССР, 1970. — 254 с.
5. *Винберг Л.А.* Системный подход к исследованию объектов криминалистической экспертизы // *Вопр. судеб. экспертизы: Сб. науч. тр.* — М., 1980. — Вып. 43.
6. *Беляева Л.Д., Чавчавадзе М.П.* Некоторые логико-гносеологические, методические и процессуальные аспекты комплексной судебной экспертизы // *Актуальные вопросы судебно-экспертного исследования материалов, веществ и изделий.* — М., 1983. — 124 с.
7. *Шляхов А.Р.* Теория и практика комплексных исследований в судебно-экспертных учреждениях системы МЮ СССР // *Проблемы организации и проведения комплексных экспертных исследований: Материалы Всесоюз. науч.-практ. конф. (Рига, 5–6 дек. 1984 г.)*. — М., 1985. — С. 3 – 20.
8. *Тюрикова В.В., Козинер Э.П.* Комплексный характер судебно-почвоведческой экспертизы // *Там же.* — С. 158 – 160.
9. *Ростов М.Н.* Некоторые аспекты комплексности в судебной экспертизе // *Там же.* — С. 50 – 54.
10. *Шляхов А.Р., Давудов Ф.Э.* Интеграционные задачи в судебной экспертизе — сущность и организационно-методические формы их решения // *Вопр. криминалистики, судеб. экспертизы и криминологии: Сб.* — Баку, 1980. — Вып. 22.
11. *Митричев В.С.* Пограничные вопросы криминалистического и судебно-биологического исследования вещественных доказательств: (К материалам Ученого совета ВНИИСЭ). — М., 1974. — 15 с.
12. *Митричев В.С.* Общие положения методики идентификационной экспертизы с использованием аналитических методов. — М.: ВНИИСЭ, 1972. — Вып. 4. — С. 113 – 156.
13. *Винберг Л.А.* К вопросу об анализе и синтезе в криминалистических исследованиях // *Вопр. криминалистики, судеб. экспертизы и криминологии: Сб. ст.* — Душанбе, 1971. — № 6. — С. 124 – 134.
14. *Тюрикова В.В.* Выделение и оценка идентификационных признаков в судебно-почвоведческой экспертизе // *Актуальные вопросы теории и практики судебно-почвоведческих экспертиз.* — М., 1987.
15. *Ароцкер Л.Е.* Проблема оценочной деятельности судебного эксперта: Материалы Всесоюз. науч. конф. «Современные тенденции развития судебной экспертизы вещественных доказательств и пути внедрения новых физических, химических и биологических методов исследования в экспертную практику». — М.: ВНИИСЭ, 1972. — Ч. I. — С. 30 – 35.
16. *Ростов М.Н.* К вопросу о роли ведущего эксперта // *Вопр. судеб. экспертизы.* — М., 1980. — Вып. 43.
17. *Ароцкер Л.Е.* О «синтетической форме» производства судебных экспертиз // *Криминалистика и судеб. экспертиза.* — К., 1980. — Вып. 20. — С. 33 – 38.

УДК 616-093/-97:343.982.323

В.В. Ионова, *эксперт Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра при ГУМВД Украины в Харьковской области*

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ГРУППОВОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ ВЫДЕЛЕНИЙ МЕТОДОМ ИММУНОБЛОТТИНГА

Рассмотрены аспекты исследования на групповую принадлежность спермы, а также следов биологического происхождения, в которых помимо спермы содержатся кровь, слюна и влагалищные выделения. Проанализированы разные методы исследования объектов биологического происхождения, в том числе метод иммуноблоттинга как наиболее перспективный для дифференциации групповых антигенов спермы от групповых антигенов выделений влагалища в смешанных пятнах.

Ключевые слова: групповая принадлежность, метод иммуноблоттинга, изоантигенная дифференциация, выделения, электрофоретические методы, преципитат.

Судебно-биологическая экспертиза спермы играет важную роль в раскрытии и расследовании преступлений против половой свободы и половой неприкосновенности личности (ст. 152–156 Уголовного Кодекса Украины). Существенное значение при этом имеет не столько факт обнаружения спермы, что уже само нередко служит свидетельством противоправного действия (например, обнаружение спермы на теле или одежде, или выявление ее на участках тела, неестественных для полового акта), сколько установление ее групповой специфичности. Данные о группе спермы позволяют ограничить круг подозреваемых лиц и решить вопрос о принадлежности спермы определенному подозреваемому лицу.

В настоящее время групповая принадлежность спермы устанавливается по изосерологической системе АВ0, которая занимает ведущее место при экспертном исследовании разнообразных объектов биологического происхождения. Получаемая при этом информация имеет ограниченное значение в доказывании. Несовпадение группы испытуемого следа с группой подозреваемого по системе АВ0 или категории выделения исключает происхождение спермы от данного лица. В то же время совпадение группы спермы с группой подозреваемого и его секреторным типом не может служить основанием для утверждения о том, что сперма принадлежит конкретно подозреваемому лицу. В таком случае заключение эксперта может быть использовано лишь для подкрепления соответствующих данных следствия.

Определение групповой принадлежности в следах, образованных спермой одного лица, без примеси крови и других выделений, не вызывает особых трудностей. Однако, когда в исследуемом материале, помимо спермы насильника, содержатся еще кровь, слюна или влагалищные выделения, принадлежащие потерпевшей, выявить групповые антигены, относящиеся непосредственно к сперме, бывает весьма сложно. В таком случае заключение эксперта о группе крови преступника нередко является лишь предположительным. Были разработаны способы отделения групповых антигенов спермы от крови, слюны и влагалищных выделений методом зонального

† В.В. Ионова, 2007

электрофореза, установления групповых антигенов непосредственно на сперматозоонах методом иммунофлуоресценции. Однако при использовании первого метода невозможно определить групповую принадлежность семени в тех случаях, когда в следе присутствуют еще два компонента (кровь и влагалищные выделения), а для применения второго метода необходимо наличие в пятне довольно большого количества сперматозоонов, что встречается в экспертизе не так часто.

Определение групповой принадлежности крови по системе АВ0 в следах крови основано на выявлении соответствующих антигенов и агглютининов.

Существуют три основных метода выявления антигенов системы АВ0 в пятнах крови: классический количественный метод реакции абсорбции агглютининов (КРА), высокочувствительные реакции абсорбции-элюции (РАЭ) и смешанной агглютинации (РСА) [1].

Реакции могут быть проведены с μ - и ϕ -изосыворотками, с гетероиммунными сыворотками анти-А, анти-В и анти-О(Н), с моноклональными антителами анти-А, анти-В и анти-О(Н). Оптимальный титр изосывороток, используемых для выявления антигенов в пятнах крови для КРА — 1: 32, для РАЭ и РСА — 1:128–1:256.

Антигены системы АВ0 в пятнах выделений выявляют теми же методами, что и в пятнах крови. Некоторые особенности изоантигенной дифференциации выделений по системе АВ0, связанные с категориями выделительства и количественным различием групповых субстанций в выделениях, обуславливают особый подход при выборе методик их установления определенными реагентами [1, 2]. Различия в химической структуре субстанций А, В и Н крови и выделений (гликолипидов эритроцитарных, клеточных мембран и гликопротеидов секретов) используются также для дифференцирования природы антигенов в смешанных пятнах крови и выделений.

Для экспертной практики особый интерес представляют сравнительные исследования количественных соотношений групповых антигенов системы АВ0 в различных выделениях организма человека, особенно в сперме, влагалищных выделениях и слюне, поскольку следы этих выделений наиболее часто фигурируют в качестве вещественных доказательств и, кроме того, слюна, как наиболее доступный объект исследования, почти всегда используется для установления категории выделительства у проходящих по делу лиц.

При определении групповой принадлежности выделений в следах на вещественных доказательствах необходимо учитывать разнообразие индивидуальных характеристик выделений у различных людей, наличие генетически обусловленных категорий выделительства с различными степенями выделительства в каждой из этих категорий, специфику антигенного дифференцирования некоторых видов выделений человека, различие в природе и свойствах серологических реагентов (сывороток и лектинов), применяемых для выявления антигенов А, В и Н в следах выделений.

При исследовании следов выделений необходимо помнить, что они могут быть загрязнены другими выделениями, имеющими свою антигенную характеристику по системе АВ0. Поэтому во всех случаях проводят контрольное исследование предмета-носителя, а также устанавливают наличие крови в следах.

Использование иммунологических реакций для выявления антигенов системы АВ0 в биологическом материале человека в настоящее время является основным способом исследования в отделениях судебно-медицинской иммунологии. Однако разработанные на их основе методики имеют ряд недостатков, таких как: длительность

проведения исследования, не всегда достаточная чувствительность, зависимость от влияния предмета-носителя, сложность количественной оценки результатов. Эти недостатки могут быть устранены с помощью более эффективных способов детекции.

В настоящее время разрабатываются электрофоретические методы, позволяющие определять групповые антигены каждого компонента смешанных пятен. Так, М.С. Свирский и В.В. Зайцев (1980 г.) с помощью электрофореза в полиакриламидном геле (ПААГ) исследовали водные экстракты из пятен спермы, влагалищного секрета и смешанных пятен этих выделений [3]. Сперму и влагалищные выделения наносили на марлю с соблюдением принципа разнотипных сочетаний, экстрагировали их для проведения электрофореза в ПААГ, экстракты вносили в карманы геля. После окончания разгонки образцов гель разрезали соответственно карманам, каждую полосу делили на 23 фракции, которые помещали в пробирки, гомогенизировали, экстрагировали и наслаивали на фрагменты марли для проведения РАЭ.

В результате исследования было установлено:

1) антигены спермы постоянно выявлялись в первых 8–10 анодных фракциях от старта независимо от того, исследовались ли чистые пятна спермы или с примесью влагалищного секрета;

2) антигены выделений влагалища выявлялись в первых 4 анодных фракциях вне зависимости от наличия только этого секрета или/и примеси к нему спермы;

3) групповая принадлежность крови донора и его категория выделительства не влияли на скорость миграции групповых антигенов спермы и влагалищного секрета;

4) групповые антигены в равной мере выявлялись как в свежих пятнах, так и в пятнах 3-летней давности. Надежное дифференцирование групповых антигенов спермы и влагалищных выделений с помощью РАЭ обеспечивалось тем, что между последней гелевой фракцией, в которой выявлялись групповые антигены влагалищных выделений, имелся интервал в 4–6 фракций, на протяжении которого обнаруживались только групповые антигены спермы.

Благодаря высокой чувствительности метода абсорбции-элюции и высокой разрешающей способности метода вертикального электрофореза в пластинах ПААГ авторы смогли выявлять групповые антигены спермы и выделений влагалища в смешанных пятнах размером 0,5 x 0,5 см. Минимальное количество спермы, достаточное для выявления ее групповых антигенов таким комбинированным методом исследования, составляло 15–20 мкл. Для определения групповых антигенов спермы и выделений влагалища в РАЭ авторы использовали U и S -изосыворотки с титром 1: 200.

Помимо описанного выше способа определения имеются и другие иммуноэлектрофоретические методики разделения упомянутых выделений, а также возможность разделения групповых антигенов спермы и влагалищных выделений с помощью изоэлектрофокусирования [4–7]. Однако все применяемые методики, использующие белковые маркеры (антигены системы АВ0), позволяют высказаться о групповой принадлежности спермы только предположительно. Причем большинство методик требует дорогостоящего оборудования и дефицитных реагентов.

На базе Одесского бюро судебно-медицинской экспертизы, с участием сотрудников отдела судебно-медицинской иммунологии, проведена работа по исследованию смешанных следов спермы и влагалищных выделений, а также по разработке методики, целью которой является возможность проведения иммуноблоттинга с помощью ацетат-целлюлозной пленки после зонального электрофореза в

полиакриламидном геле и в дальнейшем раздельного определения групповых антигенов спермы и влагалищных выделений реакциями преципитации и реакцией абсорбции-элюции (см.: [8, 9]).

Итоговая цель работы заключалась в выполнении следующих задач:

- определить месторасположение преципитатов в треке, соответствующее белкам спермы и влагалищных выделений при раздельном определении их групповой принадлежности;
- выявить вид сывороток, при использовании которых наблюдается наиболее интенсивная окраска преципитатов;
- найти зависимость между окраской преципитатов и кратными разведениями вытяжек из экспериментальных пятен спермы, влагалищных выделений и смешанных пятен;
- установить реакцией абсорбции-элюции наличие антигенов выделений по всей длине трека при разной интенсивности окраски преципитатов;
- найти возможность разделения антигенов спермы и влагалищных выделений при проведении метода иммуноблоттинга.

Объектами исследования явились вытяжки из чистых пятен спермы, вытяжки из вырезок тампонов с содержимым влагалища, экспериментальных смешанных пятен спермы и влагалищных выделений от лиц с группами крови А с изогемагглютинином анти-В и В с изогемагглютинином анти-А.

Указанная выше методика была несколько модифицирована — условия электрофореза не изменялись, в то время как с треками после разгонки проводили такие манипуляции:

1. Вырезались полоски ацетатцеллюлозной пленки (ПАЦ) шириной 0,8 см и длиной 9 см. При одном варианте исследования вырезанные полоски накладывались на трек на 15 мин (время экспозиции подбиралось в первых сериях опытов). Далее они высушивались, делились на сегменты и вводились в реакцию абсорбции-элюции.
2. При втором варианте исследования вырезанные полоски пропитывались одной из перечисленных выше тест-сывороток, высушивались и накладывались на трек на 24 ч (время экспозиции и разведения тест-сывороток подбиралось в первых сериях опытов). Пленку отмывали от свободных белков в физиологическом растворе в течение 30–40 мин. Затем помещали в 1 % раствор красителя Coomassie Brilliant Blue на 30 мин и далее отмывали в дистиллированной воде для удаления избытка красителя.
3. После удаления ацетатцеллюлозных пленок блок полиакриламидного геля отмывался под проточной водой в течение 24 ч. После ополаскивания дистиллированной водой, гель помещали в 1 % раствор красителя Coomassie Brilliant Blue на 30 мин и далее отмывали в проточной, затем дистиллированной воде для удаления избытка красителя.
4. Реакция абсорбции-элюции. Выявление антигенов А и В в указанных выше сегментах и в контрольных чистых сегментах ацетатцеллюлозной пленки такого же размера проводилось согласно методическим указаниям [1] с помощью перечисленных тест-сывороток в титре от 1:32 до 1:512.

Абсорбция с белками выделений производилась при температуре +4 °С в течение 2 ч. Отмывание свободных антител осуществлялось четырех(шести)кратно охлажденным физиологическим раствором хлорида натрия.

Элюирование производилось в физиологический раствор хлорида натрия или во взвесь эритроцитов в пробирках в термостате при температуре +48 °С в течение 30 мин. Затем элюат из пробирок переносили в другие пробирки (в случае проведения реакции — в физиологический раствор), добавляли по 1 капле 0,5 % взвеси тест-эритроцитов А и В. После охлаждения пробирки центрифугировали в течение 4 мин при 1500 об/мин. Учет микроскопический.

В случае проведения реакции во взвесь тест-эритроцитов пробирки с объектами, куда вносились 2 капли 0,5 % взвеси тест-эритроцитов А и В, помещались в термостат с температурой +48 °С на 30 мин. После охлаждения до комнатной температуры, не извлекая исследуемые объекты, пробирки центрифугировали в течение 4 мин при 1500 об/мин.

Учет результатов при окрашивании ацетат-целлюлозной пленки и полиакриламидного геля производился на основе различной интенсивности окраски треков.

Учет результатов реакции абсорбции-элюции осуществлялся на предметных стеклах путем микроскопирования. Наличие агглютинации «+», отсутствие агглютинации «-».

В ходе исследований получены следующие результаты:

1. При выявлении антигенов спермы, окрашивание образовавшихся преципитатов показало, что они располагались по всей длине трека. Наиболее выраженная окраска преципитатов обнаруживалась при использовании изогемагглютинирующих сывороток. Использование гетероиммунных и моноклональных сывороток не давало достоверных результатов.

2. При выявлении антигенов влагалищных выделений окрашивание образовавшихся преципитатов показало, что они располагались в верхней части трека. Наиболее выраженная окраска преципитатов обнаруживалась при использовании изогемагглютинирующих сывороток.

3. Для оценки чувствительности методики применялись кратные разведения экспериментальных вытяжек из пятен спермы. Анализ окрашенного геля показал, что интенсивность окраски треков уменьшалась соответственно с увеличением степени разведений. Применение реакции абсорбции-элюции являлось более чувствительным методом и позволяло получить результат, когда окрашивание образовавшихся преципитатов отсутствовало при больших разведениях вытяжек.

4. Для оценки чувствительности методики применялись кратные разведения экспериментальных вытяжек из тампонов с содержимым влагалища. Анализ окрашенного геля показал, что интенсивность окраски треков уменьшалась соответственно с увеличением степени разведений. Применение реакции абсорбции-элюции являлось более чувствительным методом и позволяло получить результат, когда окрашивание образовавшихся преципитатов отсутствовало при больших разведениях вытяжек.

5. При проведении иммуноблоттинга в условиях смешения разнотипных пятен спермы и влагалищных выделений была подтверждена возможность отдельного определения групповой принадлежности спермы и влагалищных выделений.

Таким образом, при проведении иммуноблоттинга в условиях смешения разнотипных пятен спермы и влагалищных выделений была подтверждена возможность отдельного определения групповой принадлежности спермы и влагалищных выделений. Данная модификация методики является перспективной для установления наличия спермы и влагалищных выделений и особенно перспективной для дифференциации групповых антигенов спермы от групповых антигенов выделений влагалища в

смешанных пятен и может с успехом применяться судебно-медицинскими иммунологами.

Список использованной литературы

1. *Методические указания об установлении наличия и групповой принадлежности слюны, наличия мочи, спермы.* — М., 1975. — С. 22 – 26.
2. *Барсегянц Л.О., Левченков Б.Д.* Судебно-медицинская экспертиза выделений организма. — М.: Медицина, 1978. — 144 с.
3. *Свирский М.С., Зайцев В.В.* Определение компонентов и изолированная диагностика групповых антигенов спермы и влагалищных выделений в смешанных пятнах // Суд.-мед. эксперт. — 1980. — № 2. — С. 35 – 38.
4. *Николенко О.В., Дианова Т.Н.* Выявление группового антигена А1 в смешанных с кровью пятнах слюны и спермы методом иммуноэлектрофореза // Суд.-мед. эксперт. — 1987. — № 3. — С. 27 – 28.
5. *Друзь А.Ф., Хоменок Т.О.* Применение антислюнных гетероиммунных сывороток в реакции иммунофлуоресценции при исследовании следов спермы // Суд.-мед. эксперт. — 1987. — № 1. — С. 33 – 35.
6. *Ольховик В.П.* Выявление групповых антигенов в объектах судебно-медицинской экспертизы методом электрофореза на пленках из ацетата целлюлозы // Суд.-мед. эксперт. — 1988. — № 2. — С. 21 – 23.
7. *Стегнова Т.В., Иоанесян Л.С., Лозинский Т.Ф.* Установление наличия и групповой принадлежности спермы в смешанных пятнах методом изоэлектрического фокусирования // Суд.-мед. эксперт. — 1990. — № 2. — С. 33 – 35.
8. *Прокоп О., Гёлер В.* Группы крови человека: Пер. с нем. — М.: Медицина, 1991. — 512 с.
9. *Johnson A.M., Cleve H., Alher C.* Variant of the group specific component system as demonstrated by immunofixation electrophoresis. Report of a new variant, Gc Boston (Gc B) // Amer. J. Hum. Genet. — 1975. — Vol. 27, N 6. — P. 728 – 736.

УДК 343.14:165.241

К.В. Калюга, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Запорізькій області

ВИЗНАЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ФІКСОВАНИХ НОСІЇВ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ОСОБУ ЗЛОЧИНЦЯ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ

Висвітлено актуальність питань удосконалення прийомів огляду місця події та оптимізації роботи з обліковою інформацією про особу злочинця. Обґрунтовується важлива роль повноцінного застосування сучасних досягнень науки та техніки, що становлять зміст категорії спеціальних знань в оптимізації зазначеного процесу. Зроблено висновок про необхідність подальшого розвитку та формування нових підходів до розглядуваної проблеми.

Ключові слова: огляд місця події, джерела інформації, носії інформації, криміналістична інформація, особа злочинця, сліди злочину, пізнавальна інформація, слідчі дії, облік, кримінальна реєстрація, версія, планування.

Злочинність як негативне соціальне явище притаманна будь-якому суспільству, незалежно від рівня його економічного розвитку, системи правління, владних структур, політичних інститутів, що діють в окремій державі. Боротьба зі злочинністю — прямиий обов'язок держави, правоохоронні органи якої стоять на захисті законних прав і свобод громадян та інтересів суспільства.

Сучасна злочинність характеризується надзвичайною агресивністю, зухвалістю, озброєністю, умінням гнучко пристосовуватись до нових умов. Постійно змінюються тактика, форми й методи протиправної діяльності [1]. Тому останнім часом перед науковцями і працівниками практичних органів постає завдання щодо розробки й застосування принципово нових технологій розслідування кримінальних справ узагалі та провадження окремих слідчих дій, зокрема, спрямованих на вилучення, збирання і дослідження криміналістичної інформації [2].

Дослідженню слідів злочину й ознак особи злочинця присвячено багато дисертацій, монографій, навчальних посібників, наукових статей. Проте питанням визначення матеріально-фіксованих носіїв інформації про особу злочинця та використання їх на початковому етапі розслідування, на нашу думку, надавалося невивиправдано мало уваги. З'єднувальною ланкою між цими питаннями є проблема щодо оптимізації роботи з обліковою інформацією про особу злочинця, що отримана з місця події. Так, І.Н. Якімов звертає увагу на значимість встановлення обставин при розслідуванні вбивств щодо особи і поведінки потерпілого, особи злочинця, мотиву і мети вбивства, способу та слідів злочину. Крім того, він навів докладний опис способів вчинення злочину, наголошував на зв'язку злочинця зі знаряддями вбивства, на можливості використання доказів поведінки у виявленні підозрюваного (див.: [3]).

У монографії А.В. Іщенка, І.П. Красюка, В.В. Матвієнка «Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів» (К., 2002) також розглянуто актуальні й

† К.В. Калюга, 2007

достатньо складні питання криміналістичного забезпечення практики боротьби зі злочинністю (див.: [4]).

Проблемі вивчення особи винного надавалося багато уваги з боку таких вчених, як І.І. Капець, Ю.Д. Блувштейн, В.Г. Беляєв, П.С. Дагель, А.П. Гель, Н.С. Лейкіна, С.І. Курганов (див.: [5]).

Будь-яка подія злочину взаємопов'язана з діями осіб, які брали в ній участь, з характером і властивостями речей, що були предметами посягань, знаряддями злочину та ін. У ланцюгу цього взаємозв'язку знаходяться і сліди, що залишаються на місці злочину, на злочинцю та на жертві злочину.

Криміналістикою доведено, що неможливо скоїти злочин, не залишивши при цьому тих чи тих слідів. Процес їх виникнення може бути охарактеризовано як необхідний зв'язок, об'єктивний зв'язок усіх сторін, сил, тенденцій цієї галузі явищ.

Звичайно, це не означає обов'язковості виникнення в кожному випадку певного виду слідів. Р.С. Белкін слушно вказує, що «процесс возникновения доказательств, как и всякий процесс отражения, является ситуационным, т. е. зависит от условий, в которых он протекает, от ситуации. Ситуационность процесса возникновения доказательств и обуславливает то, что управляющие этим процессом закономерности проявляются (что вообще присуще проявлению объективных закономерностей) как тенденция. Степень осуществления этой тенденции зависит от конкретной обстановки» [6].

Чим повніше пізнані закономірності утворення різних слідів, тим скоріше вони можуть бути виявлені. Однак ще Г. Грос правильно зазначав, що ефективність роботи зі слідами полягає не тільки у тому, щоб їх виявити, а й у тому, щоб зуміти зробити на їх підставі достовірні висновки та скористатися ними у цілях розкриття і дослідження злочину.

Обставини справи можна розглядати як систему, сукупність різних слідів, поєднаних між собою тими чи тими формами зв'язку. Чим повніше вдається вивчити систему слідів і встановити форми існуючих між ними зв'язків, тим правильніше можна пояснити не тільки результат події злочину, а й обставини, за яких він відбувався (див.: [7]).

Значення слідів у кримінальних справах підтверджується тим, що від слова «слід» походять назви стадії судочинства, на якій розкривають злочини, «розслідування», «попереднє слідство». Від нього походить і слово «слідчий», що означає посаду головного функціонера цієї стадії.

Розкриття злочину істотно залежить від обсягу і якості початкової інформації, що надходить до слідчого, від його вміння правильно оцінити та використати ці дані. У більшості випадків огляд місця події (ОМП) є початком, відправною точкою на етапі розслідування злочину. Під час його проведення слідчий суб'єктивно сприймає обстановку на місці події, керується особистим досвідом попередніх розслідувань подібних фактів й моделює можливий хід розвитку події, дії злочинця. Базуючись на створеній моделі, він приступає до пошуку слідів, знарядь учинення злочину тощо [8].

Огляд місця події — першочергова і невідкладна слідча дія у більшості кримінальних справ. Значення огляду для підвищення ефективності розкриття і розслідування злочинів обумовлено тим, що він виступає джерелом отримання первинної доказової та розшукової інформації у справі. В умовах розвитку науково-технічного прогресу суттєво розширюється арсенал науково-технічних засобів і приладів, що значно збільшує пізнавальні можливості ОМП, а також виявлення, фіксації та дослідження слідів.

Діяльність з огляду суттєво вдосконалюється і в організаційно-тактичному плані. Все ширше коло спеціалістів залучається слідчими до проведення цієї слідчої дії.

Одна з організаційних форм успішного використання пізнавальних можливостей ОМП — слідчо-оперативні групи.

Розширення пізнавальних можливостей ОМП відбувається завдяки виявленню даних про зовнішню сторону злочинної події та про його внутрішній, суб'єктивний бік. Разом з тим пізнавальні можливості ОМП на практиці використовуються недостатньо. У криміналістичній літературі є лише окремі вказівки щодо необхідності встановлення суб'єктивного боку під час ОМП. Сам процес встановлення обставин психологічної природи частіше за все лише резюмується. Мова ж має йти про необхідність озброєння слідчих належними методами і тактичними прийомами отримання за матеріальними слідами більш повної інформації про приховані елементи події, що розслідується.

У криміналістичній літературі з тактики ОМП докладно розроблено питання, що належать до технологічного боку цієї слідчої дії. Гносеологічні ж основи проведення ОМП не отримали необхідного наукового висвітлення. Якоюсь мірою це результат обмеженого тлумачення процесів пізнання на першочерговому етапі розслідування. Одночасно мають силу ще й застарілі уявлення про те, що під час ОМП вирішується задача лише з виявлення та фіксації обстановки і слідів злочину як основи для подальшого висування версій про злочинну подію та окремі її обставини, включаючи суб'єктивний бік [9].

Під час побудови систем слідчих дій помітною є їхня залежність від ситуацій, що складаються на початковому етапі розслідування. Вони у свою чергу можуть бути різноманітними, зумовленими комплексом чи простою наявністю доказової інформації. При цьому варто розрізнити криміналістичну ситуацію, що існує до порушення кримінальної справи і за своїм характером передують слідчій ситуації, що дає змогу обирати ту чи ту систему слідчих дій, зумовлених версією, що виникла [10].

Однак на першій (загальній) стадії огляду відбувається процес попередньої побудови версій щодо змісту та характеру того, що відбулося. На цій самій стадії відбувається визначення стратегії пошуку слідів злочину, вичленовується центр огляду, його окремі вузли як опорні пункти майбутнього дослідження [9]. Так, одним із чинників, що визначають ефективність діяльності співробітників правоохоронних органів з розкриття і розслідування злочинів, є достатній рівень їх забезпечення різноманітною допоміжною інформацією, що сприяє побудові слідчим версій стосовно особи, яка вчинила злочинне діяння. Подібні дані в тому чи тому ступені їх повноти містяться в криміналістичних обліках.

Питання щодо значення способу вчинення злочину, залежності та повторюваності його ознак у діях, що чиняться тією самою особою, розглядалося неодноразово. На думку Г.Г. Зуйкова й інших учених, повторюваність способу вчинення злочину однією особою залежить від зберігання змісту й сили впливу чинників, що його детермінують, але при цьому їх абсолютна повторюваність є малоюмовірною [11, 12].

Під час ідентифікації об'єкта істотне значення має достатня кількість виявлених ідентифікуючих ознак. Злочин, як сукупність об'єктивних і суб'єктивних елементів, відображається в об'єктах навколишнього оточення через спосіб його підготовки, вчинення, приховування [13]. Тому виділення більшої кількості характеристик як об'єктивного (місце, час, умови доступу до об'єкта, якості предмета злочинного посягання тощо), так і суб'єктивного характеру (стать, вік правопорушника, його фізичні можливості, навички, схильності та ін.), у сукупності з ознаками способу вчинення злочину (наприклад, дії з проникнення на об'єкт, застосування певних хитрощів, знарядь, транспортних засобів) дає змогу його максимально індивідуалізувати та використовувати отриманий результат для порівняння зі способами вчинення інших діянь.

Ще на початку ХХ ст. англієць Л. Етчерлі й американець А. Фолмер самостійно створили системи розкриття крадіжок із застосуванням десятих «модусів» — ознак способу вчинення злочину, використовуваних для виявлення подібних способів, властивих відомим або невідомим особам (див.: [14]).

Як слушно зазначав Г.Г. Зуйков, у чинних криміналістичних обліках використовується набагато менше ознак, хоча і з'явилися технічні можливості робити вибірку за необмеженою їх кількістю [15]. На низькій ефективності використання обліку за способом вчинення злочину наголошують й інші науковці [16]. Сучасний рівень комп'ютерних технологій дає змогу створювати та використовувати подібні системи на якісно іншому, більш високому рівні, вирішуючи проблему оптимізації розкриття злочинів.

Як показує практика, злочинці спеціалізуються на одному або декількох видах правопорушень, причому діють більш-менш типово. У досвідчених злочинців, які неодноразово вчиняли злочин одним способом, виробляється специфічна схема дій, виконуваних ними при підготовці, скоєнні та приховуванні злочинного діяння. Це пов'язано з тим, що при кількаразовому вчиненні однакових дій в аналогічних умовах у нервовій системі людини формуються стійкі, налагоджені й автоматизовані системи зв'язків (динамічний стереотип) [17].

Частина злочинів залишаються нерозкритими тому, що не були встановлені особи, які їх учинили, а частина — нерозслідуваними до кінця, оскільки стосовно підозрюваного не було зібрано достатньо доказів його вини. В обох випадках особа може рано чи пізно вчинити новий неочевидний злочин, обравши для цього випробуваний спосіб із внесенням до нього деяких коригувань щодо умов місця, часу, можливості доступу до предмета посягання. В успіху замисленого злочинця, в першу чергу, може переконати попередня вдала спроба.

З метою підвищення рівня розкриття як нових вчинених злочинів, так і діянь минулих років розроблено ряд заходів, спрямованих на розширення пошукових можливостей правоохоронних органів, зокрема й в інформаційній сфері [18].

Відповідно до пунктів 6, 7, 18 чинної Інструкції про єдиний облік злочинів він здійснюється заповненням різноманітних карток (форм), використовуваних для інформаційного наповнення ряду криміналістичних обліків, у тому числі й щодо нерозкритих злочинів [19].

Вивчення та облік особливостей особистості дає змогу виявити, чим злочинці відрізняються від не злочинців, а також чинники, що впливають на вчинення злочинів. Такий аналіз необхідно здійснювати не тільки у масштабах країни, області, а й у містах і районах, на окремих ділянках оперативного обслуговування, за окремими справами. Його результати допоможуть визначити найбільш важливі напрями роботи щодо попередження злочинів [20].

Необхідність обліку особистості злочинця під час аналізування злочину обговорюється й у монографії А.Б. Сахарова, де йдеться про різну «питому вагу» особистості на різних етапах вивчення злочину [21].

Початок формуванню криміналістичної реєстрації було покладено наприкінці ХІХ ст. французьким криміналістом А. Бертільйоном, який впровадив у практику боротьби зі злочинністю антропометричний метод реєстрації злочинців (1882 р.). За кілька років (1887 р.) була доведена можливість використання у цих самих цілях дактилоскопії (В. Гершель, Г. Фулдс). Задачу класифікації пальцевих відбитків успішно вирішив англійський антрополог Г. Гальтон (1891 р.).

Прийнято виділяти такі основні напрями використання криміналістичних обліків: кримінально-правовий, криміналістичний та оперативно-пошуковий. Загальною правовою підставою криміналістичної реєстрації є Кримінально-процесуальний кодекс України та Закон України «Про міліцію». Проте система сучасного криміналістичного обліку далека від досконалості, що стимулює вчених до пошуку нових рішень для покращання криміналістичної реєстрації [22].

Сьогодні робота правоохоронних органів уже не можлива без розгалуженої системи криміналістичних обліків, усередині якої у тісній взаємодії функціонують комп'ютерні підсистеми реєстрації скоєних злочинів і комп'ютерні бази злочинців, що дають змогу за хвилину отримати дані, що необхідні для розшуку і затримання злочинця. З'явилися нові цифрові фото-, відео- та аудіосистеми, засновані на програмній обробці оптичних і звукових даних. Знайти злочинців сьогодні допомагають підготовлені у спеціалізованих додатках фотороботи, а для пізнання злочинців застосовуються автоматизовані дактилоскопічні системи.

У системі кримінальної реєстрації накопичено значний обсяг інформації, що використовується правоохоронними органами під час розкриття, розслідування і попередження злочинів. Підвищення оперативності та ефективності обробки і видачі інформації, у свою чергу, безпосередньо залежить від ступеня впровадження сучасних комп'ютерних технологій. Варто визнати, що цій проблемі приділяється достатньо велике значення, адже можливості криміналістичної реєстрації дають змогу суттєво розширити обсяг інформації, що використовується під час розкриття злочинів, виявити серії злочинів і розширити коло осіб, які проходять перевірку, а отже, прискорити процес розкриття та розслідування злочинів, підвищити його ефективність. Більш того, в оперативно-розшуковій діяльності наявність правильно підібраної інформації, яка не тільки описує картину злочину, а й дає аналітичний і статистичний матеріал за подією в цілому, є основою для розкриття злочину [23].

Зібрані відомості про особу злочинця, його кримінальну поведінку створюють фактичну базу для прийняття обґрунтованих правових рішень під час його кримінального переслідування, визначення правильних, адекватних скоєному та особі злочинця виду і міри покарання, умов і режиму його виконання.

Ці відомості в першу чергу стосуються соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових (чи знаходився в минулому під слідством, чи були судимості тощо) ознак зазначеної особи.

Для розкриття багатьох злочинів і вирішення інших правових та криміналістичних задач суттєвими можуть виявитися дані про ознаки зовнішності (анатомічні, функціональні), включаючи особливі прикмети особи, яка скоїла досліджувану дію, а також відомості про те, в який одяг вона була вдягнена, у що взута, які інші речі (наприклад, тростина, окуляри, рукавички, сумки) мала при собі під час вчинення злочину [24].

У механізмі злочину люди виступають основними джерелами криміналістичної інформації. Людина як суб'єкт взаємодії та слідоутворення є одним із багатопланових об'єктів живої природи. Складна та багатогранна її роль у структурі злочинної діяльності, оскільки суб'єкт перебуває на першому місці — без суб'єкта немає діяльності, а отже, злочинної події.

Оскільки людина перебуває на вищій сходинці розвитку й організації матерії, то вона має найбільшу кількість властивостей і ознак, що дає змогу відрізнити її від об'єктів живої та неживої природи, виділяти й ототожнювати [25].

Багатогранність та складність проблеми особистості злочинця обумовлена невичерпною різноманітністю поняття «особистість». У загальному розумінні поняття «особистість злочинця» відрізняється яскраво вираженим міждисциплінарним характером, тому вивчається юристами, які зайняті розробкою питань, що належать до кримінального права та процесу (кримінологами та криміналістами), і психологами. Ними в слово «особистість» вкладається різний зміст [26].

Взагалі, однією з важливих функцій правоохоронних органів є інформаційне забезпечення їхньої діяльності, що спрямована на створення, організацію функціонування і вдосконалення інформаційних систем, які служать успішному виконанню завдань з охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки та боротьби з правопорушеннями. За нових умов роботи органів внутрішніх справ, коли основу їхньої діяльності складають профілактика та прогнозування правопорушень, розкриття злочинів «за гарячими слідами», спостерігається стала тенденція до подальшого збільшення обсягів інформації щодо причин окремих злочинів й умов, що сприяють їх вчиненню, а також до пошуку найбільш ефективних форм і методів їх запобігання [27]. Під час розкриття і розслідування злочинів першочергове значення має інформація про осіб, які вчинили чи могли вчинити злочини, причетні до вчинення злочинів, про нерозкриті злочини, походження і належне виявлення речових доказів, включаючи різні види слідів тощо. Швидке отримання таких даних багато в чому залежить від ефективного використання існуючих систем обліків різних об'єктів, що перебувають у сфері діяльності правоохоронних органів.

Потреби оперативних і слідчих підрозділів ОВС в отриманні вичерпної інформації спонукають до створення і розробки нових видів обліків, реєстрації об'єктів за новими, раніше не використаними ознаками. У деяких підрозділах формуються відеотеки затриманих осіб, у недалекому майбутньому варто очікувати створення банків запахів, що вилучаються з місць нерозкритих злочинів та ін. [28]. Різні криміналістичні обліки призначені для отримання даних про особу, причетність її до розслідуваного злочину, факт здійснення тією самою особою декількох злочинів чи використання при цьому однакового знаряддя тощо. За допомогою обліків можна отримати також дані, що дають змогу визначити напрям пошуку, висунути слідчі версії, дістати пошукову інформацію про предмети, що знаходилися у злочинця, або були використані ним під час здійснення злочину, про викрадені об'єкти та ін. [29]. Як джерело швидкого отримання тих чи тих даних, обліки сприяють підвищенню рівня інформаційного забезпечення проведення експертиз і попередніх досліджень, їхньої достовірності й обґрунтованості [30].

Зазначимо також, що дієвість системи інформації, її ефективність у забезпеченні процесів управління силами та засобами криміналістичних підрозділів ОВС багато в чому залежать від упорядкованості потоків інформації, її обсягу й якості, а також своєчасності проходження як в цілому в системі управління, так і на певних її рівнях.

Список використаної літератури

1. Гора І.В. Криміналістика: Навч. посіб. / Ч. I: Криміналістична техніка. — К.: Алеута, 2005. — 320 с.
2. Лук'янчиков Б.Є., Лук'янчиков Є.Д. Прийоми та засоби матеріалізації мисленого образу особи // Криміналіст. вісн.: Наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України; НАВСУ. — О.: ЛАТСТАР, 2000. — Вип. 1. — 188 с.
3. Лаврухин С.В. Криміналістическая концепция поведения преступника // Гос-во и право. — 2004. — № 6. — 128 с.
4. Алєнін Ю.П., Марченко А.Б. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: сучасність та

перспективи // Криміналіст. вісн.: Наук.-практ. зб. — К., 2004. — № 1 — С. 123 – 125. — Рец. на кн.: Іщенко А.В., Красюк І.П., Матвієнко В.В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. — К., 2002. — 224 с.

5. Сахарук Т.В. Поняття «Особа винного» за кримінальним правом України // Вісн. Одес. ін-ту внутр. справ. — 2004. — № 4. — 289 с.

6. Белкин Р.С. Ленинская теория отражения и методологии проблем советской криминалистики. — М., 1970. — С. 12.

7. Крылов И.Ф. Криминалистическое учение о следах. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. — 200 с.

8. Медведев С.И. Негативные обстоятельства и их использование в раскрытии преступлений: Учеб. пособие. — Волгоград: НИИРИО Выш. следств. шк. МВД СССР, 1973. — 120 с.

9. Ратинов А.Р., Петелин Б.Я. Осмотр места происшествия как источник данных о вине и виновном лице // Правоведение. — 1988. — № 5. — 170 с.

10. Коновалова В. Проблеми боротьби зі злочинністю // Вісн. Акад. правових наук України. — Х., 2005. — № 4.

11. Зуйков Г.Г. Значение данных о способах совершения и способах уклонения от ответственности для развития методики расследования // Вопросы совершенствования криминалистической методики. — Волгоград, 1981. — С. 3 – 12.

12. Уткин М.С. Некоторые вопросы общей методики расследования преступлений: Лекция. — Омск: Высш. шк. милиции МВД СССР, 1986. — 28 с.

13. Макаренко Є.І. Вступ у криміналістику: Навч. посіб. — Д.: Акад. митної служби, 2000. — 194 с.

14. Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования): Учеб. — К.: НИИРИО Киев. высш. шк. МВД СССР, 1987. — 384 с.

15. Зуйков Г.Г. Развитие криминалистического учения о способе совершения преступления и проблема способа сокрытия преступления // Повышение эффективности расследования преступлений. — Иркутск, 1986. — С. 46 – 61.

16. Криминалистика: В 2 т. / Под ред. Р.С. Белкина, Г.Г. Зуйкова. — М.: НИИРИО Выш. шк. МВД СССР, 1970. — Т. 2. — 479 с.

17. Федоров Ю.Д. Следственно-оперативная группа на месте происшествия (психологические аспекты): Учеб. пособие — Ташкент: НИИРИО Ташк. высш. шк. МВД СССР, 1982. — 60 с.

18. Первухина Л.Ф. Моделирующие возможности информационных систем по способу преступления в решении задачи розыска преступника // Организационно-тактические проблемы расследования преступлений. — Красноярск, 1990. — С. 121 – 131.

19. Інструкція про єдиний облік злочинів: Наказ Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, М-ва внутрішніх справ України, Держ. податкової адміністрації України, М-ва юстиції України від 26.03.2002 № 20/84/293/126/18/5.

20. Лучшие рефераты по криминалистике и криминологии / Сост. Г. Павлюк. — Ростов н/Д: Феникс, 2002. — 224 с. — (Банк реф.).

21. Сахаров А.Б. Актуальные вопросы учения о личности преступника // Теоретические проблемы учения о личности преступника. — М., 1979. — 258 с.

22. Иванов Л.Н. Перспективы криминалистической регистрации, основанной на идентификации радужной оболочки глаза человека // Прокурорская и следственная практика. — 2001. — № 1 - 2. — 320 с.

23. Шляхтина С. Компьютеры на службе криминалистики // Компьютер пресс. — 2003. — № 7. — 192 с.

24. Образцов В.А. Основы криминалистики. — М.: Юристъ, 1996. — 160 с.

25. Салтевский М.В. Криминалистика в современном изложении юристов. — Харьков: ИМП «Рубикон», 1996. — 432 с.

26. Грищенко Е.В. Изучение личности преступника в юридической психологии // Держава та регіони. — 2003. — № 2. — 170 с.

27. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник. — К.: Нац. акад. внутр. справ України, 1999. — 702 с.

28. Одерій О.В. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів. — Донецьк: ДІВС, 2001. — 20 с.

29. Пашко В.І. Наукові та методологічні основи організації використання експертно-криміналістичних обліків органів внутрішніх справ України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Укр. акад. внутр. справ. — К., 1995. — 23 с.

30. Кислиця Н.В. Шляхи вдосконалення інформаційно-аналітичної роботи криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ // Вісн. Одес. ін-ту внутр. справ. — О., 2004. — № 2. — 280 с.

УДК 343.915:343.95:159.922.763

С.М. Лозова, кандидат психологічних наук,
доцент Харківського національного університету
внутрішніх справ

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У ГАЛУЗІ ПСИХОЛОГІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНИМИ

Висвітлено проблеми використання спеціальних знань у галузі психології під час розслідування злочинів, які вчинено неповнолітніми. Розглянуто такі форми використання спеціальних знань, як участь спеціаліста в проведенні слідчих дій, призначення експертиз (судово-психологічної, судово-психіатричної). Наведено основні причини й умови злочинності неповнолітніх.

Ключові слова: спеціальні знання в галузі психології, неповнолітні, встановлення психологічного контакту, допит неповнолітніх, очна ставка, судово-психологічна експертиза.

Нині проблема злочинності неповнолітніх вийшла на новий якісний рівень, що зумовлено рядом політичних і соціально-економічних чинників. Вивчення проблем підліткової злочинності, як і злочинності загальної, вимагає врахування тієї конкретної ситуації, на фоні якої формуються і розвиваються криміногенні процеси. На жаль, доводиться констатувати, що сучасний політичний і соціально-економічний стан країни негативно впливає на молодіжне, у тому числі й підліткове середовище.

Проблематикою розслідування злочинів, учинених неповнолітніми, в різний час займалися вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема, С.В. Виноградов, Н.І. Гуковська, Л.Л. Каневський, О.В. Кушпель, В.Г. Лук'яничков, Б.Я. Петелін [1–5, 7]. На нашу думку, особливої уваги і детальнішої регламентації потребують питання використання спеціальних психологічних знань під час розслідування цього виду злочинів.

Ми вважаємо, що під час розслідування злочинів, які вчинено неповнолітніми, слідчий не може бути байдужим спостерігачем, формально виконуючим державні функції. В деяких випадках саме неповнолітні злочинці потребують допомоги та захисту від фізичних і психологічних травм, що надасть їм у майбутньому можливість змінитися самим і змінити своє життя. Під час розслідування злочинів цієї категорії особливе значення має встановлення психологічного контакту між слідчим і неповнолітнім; від цього залежить не тільки хід розслідування за конкретною кримінальною справою, а й, можливо, подальша доля цього підлітка.

У процесі проведення слідчих дій (особливо вербальних) суттєву допомогу може надати використання спеціальних знань у галузі психології. Кримінально-процесуальне законодавство встановлює дві основні форми використання спеціальних знань: участь спеціаліста в слідчих діях (наприклад, участь психолога під час проведення допиту, очної ставки за участю неповнолітнього) або призначення та проведення судових експертиз (судово-психологічної, судово-психіатричної і комплексної психолого-психіатричної). У проведенні допиту неповнолітніх і особливо малолітніх свідків на

очній ставці надзвичайного значення набуває участь психолога. У зв'язку із специфічними особливостями допиту дітей законом (ст. 168 Кримінально-процесуального кодексу України (КПК України)) передбачено в цих випадках участь спеціаліста. Крім того, тактичні прийоми допиту мають будуватися з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини-свідка. Обширний матеріал, що є в дитячій психології, може бути використаний спеціалістом-психологом для побудови адекватної тактики допиту малолітнього.

Однак, як спеціаліст у чинному Кримінально-процесуальному кодексі (ст. 168 КПК України) чітко визначений педагог. Слід зазначити, що у слідчій практиці вкрай рідко під час допиту неповнолітніх запрошується психолог. У більшості випадків у допиті бере участь педагог, що, на нашу думку, негативно впливає на ефективність розслідування. Ми вважаємо, що слід звернути увагу на кримінально-процесуальне законодавство Російської Федерації, в КПК якої прямо передбачена участь психолога в допиті неповнолітнього.

За умов правильної організації та кваліфікованого проведення допитів дітей за допомогою психолога можливе отримання достатньо повних, надійних і об'єктивних свідчень навіть про події, розуміння яких надто складні для дитини. Малолітні звичайно точно фіксують багато деталей, але не завжди можуть передати загальну картину події, особливо якщо вона виходить за рамки їх розуміння й інтересів. Тому важливо не виділяти з числа інших найістотніші питання, які цікавлять слідство, не показувати зацікавленість в отриманні відповіді на них.

Згідно з існуючим законодавством малолітніх слід допитувати як свідків у тих випадках, коли істотні для справи обставини не можуть бути встановлені іншим шляхом. Проте на практиці така необхідність виникає нерідко, наприклад, доводиться допитувати малолітніх потерпілих у статевих злочинах, які в деяких випадках є єдиними очевидцями злочину.

Деякі російські вчені пропонують піддавати психологічному обстеженню кожного неповнолітнього допитуваного, а також проводити психіатричний огляд, навіть якщо підліток вважається психічно здоровим [6, с. 140]. Це обумовлюється тим, що оцінка здатності неповнолітніх давати показання є одним із найскладніших видів експертного дослідження.

Нерідко виявляються «непридатними» свідками діти, які володіють багатою фантазією, оскільки вони легко піддаються самообману і внаслідок цього можуть говорити неправду, вірячи у власну правдивість. Доводиться враховувати і можливість дачі помилкових свідчень, обумовлених пихатістю, прагненням дитини привернути до себе увагу, особливо «відрізнитися», а також помстою та ненавистю до обвинуваченого, бажанням покарати «поганого дорослого» (вітчима, педагога), спробами вирішити складну сімейну ситуацію (позбавитися вітчима та ін.).

Доводиться констатувати поширеність двох крайніх підходів до свідчень дітей: або переоцінка їх реальних можливостей, або повне заперечення здатності дитини правильно сприймати події і повідомляти про них [6, с. 140]. У більшості випадків лише експерт-психолог може дати правильну оцінку здібностям дітей, що цікавлять слідство.

Іноді педагог чи лікар-психіатр, на прохання слідчого, робить свої письмові висновки щодо поведінки неповнолітнього під час проведення очної ставки: чи була вона адекватною для нього, чим можуть бути обумовлені ті чи ті зміни в його показаннях. Під

час одного розслідування справи про зґвалтування малолітньої Б. вітчимою С. на всіх допитах дівчинка давала свідчення, що викривали обвинуваченого у скоєнні злочину. Але під час проведення очної ставки потерпіла від своїх свідчень відмовилася, пояснюючи це тим, що на попередніх допитах обмовила вітчима, а тепер каже правду. Відразу ж після закінчення слідчої дії слідчий провів допит потерпілої, на якому вона розповіла, що на очній ставці, побачивши вітчима, вона дуже злякалася, бо згадала його погрози стосовно того, що «якщо вона скаже правду, то він відірве їй голову», і тому змінила свідчення. Після очної ставки педагог, яка була присутня при проведенні слідчої дії, надала в письмовій формі свої висновки: «зміна свідчень малолітньою Б. обумовлена тим, що дівчинка дуже злякалася, а також тим, що їй було дуже важко розповісти про інтимні стосунки в присутності великої кількості дорослих»¹.

Вивчаючи кримінальні справи, ми дійшли висновку, що слідчі досить часто використовують своє право на проведення очних ставок за участю малолітніх. Ми категорично не згодні з такою позицією, тому що (з огляду на результати вивчення кримінальних справ) найчастіше такі очні ставки не є ефективними і шкодять психіці малолітніх. Ми згодні з думкою Н. Гуковської, яка вважає, що проведення очних ставок за участю малолітніх свідків чи потерпілих вкрай небажано. Піддавати їх ще раз жорсткому випробуванню, що породжує зустріч зі злочинцем, невиправдана навіть інтересами розслідування. У будь-якому випадку щораз, вирішуючи це питання, варто проконсультуватися з лікарем-психіатром чи невропатологом, з батьками дитини чи вихователями дитячих дошкільних закладів [2, с. 43].

Крім безпосередньої участі у проведенні слідчих дій, спеціаліст-психолог може надати допомогу в складанні психологічного портрету неповнолітнього злочинця або потерпілої дитини, що може істотно вплинути на розслідування кримінальної справи.

На формуванні особи підлітка негативно позначається надмірна опіка з боку батьків, ретельний контроль і припинення будь-яких спроб ухвалення самостійних рішень, що пригнічує розвиток волі, здібності до свідомої регуляції своєї поведінки. Неповнолітні злочинці, як правило, характеризуються відсутністю інтересу до навчання або роботи, несумлінним ставленням до них. Для значної частини учнів-правопорушників характерні прогули.

Дослідження відмічають у неповнолітніх правопорушників розвинення таких негативних властивостей, як грубість, озлобленість, агресивність, лицемірство, безвідповідальність, відсутність жалості до інших. При цьому характерним є не прояв одного з них, а наявність комплексу, що свідчить про моральну деформацію особи в цілому.

Однак для проведення найбільш повного, об'єктивного дослідження не достатньо складання психологічного портрету, виділення певних негативних якостей. Слідчий повинен зрозуміти, чому ці якості з'явилися і що саме спонукало неповнолітнього на скоєння злочину. Зрозумівши це, він зможе усунути причини й умови вчинення цього злочину, попередити вчинення аналогічних і, можливо, надати допомогу неповнолітньому.

Найбільш типовими причинами вчинення злочинів неповнолітніми є:

— незадовільні умови виховання дітей у сім'ї, безробіття, зубожіння сімей, нездатність батьків забезпечити дітей повноцінною їжею й одягом;

¹ За матеріалами архіву Харківського обласного суду.

— набуття масового характеру відхилення дітей від отримання освіти в початковій і середній школі, ранній початок трудової діяльності, що в більшості випадків носить тінювий, напівкримінальний або кримінальний характер;

— соціальне розшарування, значний розрив у матеріальному забезпеченні дітей — вихідців з різних соціальних груп, що породжує заздрість, яка переходить у ненависть і агресію, а також нейтралізує моральні заборони, наприклад, при здійсненні розкрадань;

— руйнування мережі державних організацій, які забезпечують культурне дозвілля підлітків; комерціалізація в цій області зробили нормою життя багатьох підлітків безглузде проведення часу на вулицях, у під'їздах, на горищах і в підвалах. Все це є хорошим підґрунтям для розвитку наркоманії, вживання спиртного, безладного статевого життя, згвалтувань.

На нашу думку, доцільно було б використовувати під час розслідування допомогу саме спеціаліста-психолога в збиранні та подальшому аналізі матеріалів щодо причин і умов скоєння злочинів неповнолітніми.

Ми вважаємо, що існуючі недоліки слідчої, експертної практики обумовлені не тільки утрудненнями, які пов'язані з інтерпретацією та правильним застосуванням положень закону, що регулюють сферу використання спеціальних знань, а й зі змішуванням компетенції слідчого, з одного боку, і професіонала-психолога — з іншого, а також неправильним визначенням предмета професійних психологічних пізнань.

Дорослий і неповнолітній обвинувачений — якісно різні суб'єкти судочинства, всупереч думці більшості слідчих, які вважають, що неповнолітній — це просто зменшена копія дорослого обвинуваченого. Отже, для успішного розслідування слідчому потрібно мати хоча б елементарні уявлення про психологічні особливості такої особи для найефективнішого проведення слідчих дій і подальшої адекватної оцінки їх результатів. Це, безумовно, потребує допомоги спеціалістів-психологів.

Все викладене вище свідчить про актуальність проблеми використання професійних знань у галузі психології як у формі участі спеціаліста в слідчих діях, так і формі судово-психологічної експертизи, проведення яких є важливою умовою підвищення якості розслідування та судового розгляду в справах про неповнолітніх.

Список використаної літератури

1. *Виноградов С.В.* Доказывание виновности несовершеннолетнего в изнасиловании. — М., 1986. — 244 с.
2. *Гуковская Н.И.* Очная ставка при расследовании преступлений несовершеннолетних // Соц. законность. — М., 1974. — № 12. — С. 42 – 43.
3. *Каневский Л.Л.* Расследование и профилактика преступлений несовершеннолетних. — М., 1982. — 78 с.
4. *Кушпель Е.В.* Методика расследования преступлений против семьи и несовершеннолетних. — Волгоград, 2001. — 92 с.
5. *Лукьянчиков В.Г.* Особенности расследования преступлений несовершеннолетних. — К., 1990. — 177 с.
6. *Нагаев В.В.* Основы судебно-психологической экспертизы. — М., 2000. — 333 с.
7. *Петелин Б.Я.* Организация и криминалистическая методика расследования преступлений, совершенных несовершеннолетними. — М., 1989. — 256 с.

УДК 343.364:343.102

О.Л. Швець, заступник начальника відділу
з обслуговування ЛУ на Донецькій залізниці НДЕКЦ
при УМВС України на транспорті

ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВІВ НЕПРАВДИ НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ

Розкрито поняття мотиву неправди. Наведено різновиди мотивів надання неправдивих показань свідками, потерпілими, підозрюваними, обвинуваченими на досудовому слідстві, а також специфічні мотиви дачі неправдивих показань членами організованих злочинних груп. Розкрито психологічні особливості, що спонукають особу до застосування неправди, причини змін показань особами під час розслідування злочинів.

Ключові слова: мотив, надання неправдивих показань, свідок, обвинувачений, потерпілий, підозрюваний, злочин.

Згідно зі ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу України завданням «кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний».

Одним із важливих джерел доказів є показання різних суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, проте деякі з них надають показання, що не відповідають дійсності. Визначити, до якого виду належать такі показання — до неправдивих чи добросовісної омани — непросте завдання. У зв'язку з цим детального вивчення потребує питання дослідження неправди, зокрема мотивів, що спонукають до її застосування.

Проблеми боротьби з наданням неправдивих відомостей під час розслідування злочинів розглядалися у роботах Ю.П. Адамова, О.М. Васильєва, Г.Г. Доспулова, О.О. Закатова, В.О. Коновалової, О. Ліппмана, В.Г. Лукашевича, О.Я. Переверзи, М.І. Порубова, О.Р. Ратінова, В.Ю. Шепітька та ін. Проте необхідно враховувати, що чимало викладених положень у більшості із зазначених робіт не повною мірою охоплюють особливості сучасної злочинності, нові способи протидії розслідуванню злочинів.

Із огляду на викладене вище метою статті є визначення поняття мотиву неправди, виділення різновидів мотивів надання неправдивих показань свідками, потерпілими, підозрюваними, обвинуваченими на досудовому слідстві, специфічних мотивів дачі неправдивих показань членами організованих злочинних груп (ОЗГ); розкриття психологічних особливостей, що спонукають особу до застосування неправди; причини зміни показань особами під час розслідування злочинів.

Існують дві категорії чинників надання неправдивих повідомлень або заяв: **внутрішні**, які визначають лінію поведінки особи, яка дає показання або робить заяву — внутрішнє спонукання до неправди (мотив), і **зовнішні**, що спонукають суб'єкта до неправди.

Отже, розглянемо внутрішнє спонукання до неправди — мотив. Його аналіз дає можливість глибше розкрити причини неправди й охарактеризувати особу, яка застосовує неправду.

До *мотивів* (чинників), що можуть спонукати *свідка* до неправдивих показань, належать: 1) особиста зацікавленість (побоювання відповідальності, розголошення інтимних зв'язків, дискредитації себе та своїх знайомих, користь, помста, сором тощо); 2) характер взаємин з обвинуваченим або потерпілим (образа, суперництво, помста, родинні, дружні або ворожі стосунки); 3) вплив з боку зацікавлених осіб, які спонукають його до неправдивих показань шляхом підкупу, погроз, домовленостей тощо; 4) психологічний стан у зв'язку з допитом (боязнь помсти, службовий або інший залежний стан від обвинуваченого чи потерпілого, почуття жалю до обвинуваченого, потерпілого або їх родин, небажання погіршувати становище обвинуваченого, прагнення надати йому підтримку тощо); 5) розуміння допиту як важкого обов'язку, як небажаної процедури, пов'язаної з утратою часу, побоювання повторних викликів і судової тяганини, втрата будь-якого інтересу до справи; 6) релігійні та національні почуття, кругова порука; 7) несприятлива процесуальна обстановка, коли слідчий порушує регулюючі допит законодавчі норми, викликає конфліктну ситуацію або сам, помиляючись, створює в допитуваного неправильне уявлення щодо цілей і завдання допиту [1, с. 34].

Деякі автори акцентують увагу на тому, що, крім бажання приховати злочин у цілому або викривити істотні його обставини, свідок може дати свідомо неправдиві показання за таких мотивів: побоювання зіпсувати стосунки з іншими особами, які проходять у справі; побоювання помсти з боку підозрюваних, обвинувачених, їх знайомих та родичів; прагнення приховати свої власні непорядні вчинки, аморальну поведінку, боягузтво; бажання вигородити або пом'якшити вину підозрюваного чи обвинуваченого через родинні, сімейні, дружні стосунки; намір збільшити вину підозрюваної особи — з помсти, ревнощів або інших спонукань; помилкова оцінка своїх дій у момент розслідуваної події як злочинних і прагнення приховати їх або описати інакше; небажання надалі виступати як свідок або як учасник іншої слідчої дії, бути викликаним до суду тощо [2, с. 56–57].

Розрізняють також специфічні мотиви дачі неправдивих показань *потерпілими*. Так, І. А. Ніколайчук зазначає, що мотивами приховування злочинів потерпілим шляхом надання ним неправдивих показань можуть бути: боязнь помсти з боку злочинця та його зв'язків; дружні в минулому, родинні або сімейні стосунки, злочинний зв'язок з підозрюваним або обвинуваченим за минулими справами; небажання порушити злочинні традиції та виглядати зрадником в очах представників злочинного середовища, до якого належав або належить. Крім мети приховування злочину, потерпілий може дати неправдиві показання і з інших мотивів: через прагнення перебільшити заподіяний йому злочином матеріальний збиток як з почуття помсти, так і з користі й інших спонукань (ревнощів, злості та ін.); прагнення зменшити заподіяний збиток, щоб приховати джерело втрачених цінностей; прагнення приховати власну непорядну поведінку (подружню невірність, корисливість, боягузтво тощо); скептичне ставлення до можливостей органів дізнання та слідства в частині розкриття злочину, забезпечення відшкодування заподіяного матеріального збитку, забезпечення особистої безпеки потерпілого та його близьких [2, с. 57].

Психологія *обвинуваченого* (особи, яка вчинила злочин) характеризується зверхністю захисної (оборонної) домінанти¹. Вона викликає неупорядковану активність, «штовхає» винного на вчинення дій, які за розрахунками злочинця, мають огородити його від викриття. З цією метою злочинець створює інсценування, фабрикує докази своєї невинності, робить неправдиві заяви, розповсюджує чутки [3, с. 146].

Причини, за якими обвинувачені не надали правдивих показань, можуть бути такими: а) вважали себе невинними; б) прагнули уникнути відповідальності, пом'якшити вину; в) сподівалися, що вина не буде доведена, що слідчий не має доказів; г) боялися бути притягнутими до кримінальної відповідальності за злочин, вчинений групою; д) не знали, яка міра покарання передбачена статтею, за якою притягнуті до відповідальності; е) вважали, що вигідніше явитися з повинною, ніж розповідати про всі злочини на досудовому слідстві; є) боялися великої суми цивільного позову.

До найбільш типових мотивів, що є специфічними для обвинуваченого та підозрюваного, які приховують правду, звичайно відносять: 1) страх покарання, бажання запобігти розголосу вчиненого злочину шляхом його заперечення, сором від усвідомлення ганебності своєї поведінки; 2) прагнення приховати співучасників злочину, страх помсти з їх боку; 3) невпевненість у можливості розкриття органами слідства дійсних обставин справи; 4) прагнення звільнитися від відповідальності дійсного винуватця злочину; 5) прагнення уникнути відповідальності за інший, більш тяжкий злочин; 6) бажання заплутати та затягти слідство, щоб ускладнити розкриття злочину; 7) недовіра до особи, яка проводить допит, особиста ворожість до неї або бажання одержати від неї будь-які вигоди (зміна міри запобіжного заходу, поліпшення умов тримання під вартою, дозвіл на побачення тощо) [1, с. 35].

За аналізом судово-слідчої практики виявилось, що більшість обвинувачених на досудовому слідстві та в суді дали правдиві показання, повністю визнали себе винними у пред'явлених їм обвинуваченнях. Ці правдиві показання були дані обвинуваченими з таких мотивів: а) затриманий на місці злочину чи у справі існує достатньо доказів, що викривають обвинуваченого; б) знав, що все одно розкриють злочин та будуть судити; в) докори сумління; г) розраховував на поблажливість суду за щирі серйозні показання; д) набридло сидіти під слідством, тому надав правдиві показання, щоб слідчий міг закінчити слідство; е) вважав, що якщо надасть правдиві показання, то судити не будуть.

Неправдиві визнання своєї вини можуть бути прийомом обвинуваченого, який сподівається уникнути відповідальності за більш тяжкий злочин і вважає, що слідчий, отримавши зізнання, «зверне слідство» та не виявить низку істотних обставин, що викривають себе [4, с. 214].

Основними причинами, за якими обвинувачені змінили свої показання, М.І. Порубов називає: негативний вплив на обвинуваченого з боку осіб, які перебувають з ним до суду під вартою; під час ознайомлення зі справою обвинувачений зрозумів, що доказів його вини зібрано слідчим недостатньо, тому в суді відмовився від правдивих показань, що надані на досудовому слідстві; посилення на те, що слідчий допустив недозволені методи допиту, і тому обвинувачений був вимушений зізнатися у вчиненні злочинів, які описані у постанові про пред'явлення

¹ *Домінанта* — тимчасово панівне збудження в центральній нервовій системі, здатне гальмувати збудження з інших рефлекторних центрів.

обвинувачення, а потім від них у суді відмовитися; порушення правил ізоляції за груповими справами як у слідчому ізоляторі, так і під час перевезення до суду (сумісне перебування обвинувачених перед судовим засіданням в одній кімнаті призводить до того, що співучасники перед самим судовим засіданням домовляються не давати правдивих показань, відмовитися від показань, що надані на досудовому слідстві). Деякі випадки зміни показань відбуваються через неправильну тактику судового слідства. Наприклад, за вбивство сторожа були притягнуті до кримінальної відповідальності батько і син. На відміну від сина батько правдивих показань на досудовому слідстві не давав. Судове слідство почалося з допиту батька. Син, вислухавши показання батька, відмовився від своїх правдивих показань, що були дані на досудовому слідстві [4, с. 211–212].

У криміналістичній літературі акцентується увага на специфічних мотивах дачі неправдивих показань членами організованих злочинних груп (ОЗГ). Зокрема М.С. Гурев зазначає, що основними мотивами при обранні своєї поведінки у членів ОЗГ є: страх перед установленою законом відповідальністю та прагнення уникнути її; страх перед помстою членів організованих злочинних груп; прагнення сховати співучасників, приховати нажите злочинним шляхом; кругова порука членів ОЗГ і пов'язаний з нею розрахунок на матеріальну або іншу підтримку з боку групи; впевненість у неможливості довести їх причетність до злочину без їх показань, що здається вигідним і для менш тяжкої кваліфікації вчиненого; наявність глибокої антигромадської психологічної установки членів ОЗГ і пов'язаної з нею ворожості до правоохоронних органів [5, с. 240–241].

Проведене Б.В. Щуром анкетування слідчих прокуратури і МВС України дало змогу встановити, що найбільш часто мотивами надання неправдивих показань членів ОЗГ є: прагнення пом'якшити свою відповідальність (зазначили 15 % опитаних); уникнути покарання (21 %); обмова у вчиненні злочинів інших осіб (8 %); прагнення перебільшити вину інших осіб (11 %); прагнення приховати дії співучасників (22 %); страх за своє життя (18 %); інше (5 %) [6, с. 78–79].

На специфічність дачі неправдивих показань членами ОЗГ звертає увагу і В.І. Куликов. Він пише, що типовими заходами захисту ОЗГ від повного викриття в сучасній кримінальній практиці є «відсікання» розкритих правоохоронними органами структур ОЗГ, коли за заздалегідь обговореною схемою особи, які входять до цієї структури, «беруть вину на себе». Цим відсікаються їхні зв'язки з іншими членами ОЗГ та їхніми лідерами, і тим самим інші члени ОЗГ рятуються від викриття. Як правило, це робиться «на компенсаційній матеріальній основі», що створює для правоохоронних органів суттєві труднощі в роботі з подібного роду підозрюваними та обвинуваченими [7, с. 142].

Відомо також, що невинні дають неправдиві показання, бо помилково вважають, що таким шляхом вони легше та швидше доведуть свою невинність. Хоча такі випадки у практиці рідкісні, але вони все ж існують. Причиною неправди може бути будь-який, найбезглуздіший мотив [4, с. 216]. Тому завдання слідчого полягає в тому, щоб зрозуміти, чому особа говорить неправду, з метою обрання ефективних засобів, тактичних прийомів спілкування з нею.

Для цього, на нашу думку, правоохоронним органам слід більше звертати увагу на психологічні основи неправди, причини та мотиви неправди, форми її застосування, враховувати зміни у способах протидії розслідуванню злочинів, появу нового, «професійного» злочинця.

Список використаної літератури

1. Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии. — М.: Юрид. лит., 1976. — 112 с.
2. Николайчук И. А. Соккрытие преступлений как форма противодействия расследованию: Монография / Под ред. Р.С. Белкина. — М.: Мегатрон XXI, 2000. — 233 с.
3. Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Основы юридической психологии: Учеб. — Харьков: Одиссей, 2005. — 352 с.
4. Порубов Н.И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве. — Минск: Вышэйш. шк., 1973. — 368 с.
5. Гурев М.С. Убийства на «разборках» (методика расследования). — СПб.: Питер, 2001. — 288 с.
6. Щур Б.В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, учинених організованими групами: Монографія / За ред. В. Ю. Шепітька: — Х.: Гриф, 2005. — 176 с.
7. Куликов В. И. Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности. — Ульяновск: Филиал Моск. ун-та, 1994. — 256 с.

УДК 629.3.016.5:539.375.5:629.4.023

В.А. Ксенофонтowa, кандидат технічних наук,
доцент Севастопольського національного
технічного університета

Е.В. Яковенко, експерт-автотехнік
Науково-дослідницького експертно-криміналістичного
центра при УМВД України в г. Севастополі

А.А. Ветрогон, асистент Севастопольського
національного технічного університета

Оценка погрешности способа определения скорости автомобиля перед столкновением по остаточным деформациям элементов конструкции

Рассмотрена проблема разработки эффективного способа, позволяющего определять скорость автомобиля перед столкновением по остаточным деформациям элементов конструкции.

Проведена оценка погрешности разработанной методики определения скорости транспортного средства до столкновения по значению энергии деформации.

Ключевые слова: автотранспортное средство, методика определения скорости, энергия деформации.

Сегодня в мире существующие системы безопасности дорожного движения активно развиваются и совершенствуются путем использования последних достижений информационных технологий. Много работ посвящено и совершенствованию методик проведения экспертизы дорожно-транспортных происшествий.

Основу представляемой методики составляют: математическая модель процесса деформации конструкции автомобиля и основной закон механики — закон сохранения энергии. При этом рассматривается обратная задача теории деформируемого твердого тела.

Существуют методики, в основе которых лежат общие теоремы динамики и положения импульсной теории удара. Есть методики, в которых элементы автомобиля представляются в виде элементарных балок и с помощью математического аппарата сопротивления материалов рассчитывается количество энергии, поглощенной этими элементами.

Предполагается, что кинетическая энергия движущихся масс транспортных средств расходуется на совершение работы сил трения, упругой и пластической деформации, сопровождающейся выделением теплоты, и на хрупкое разрушение элементов конструкции.

Если работа трения объекта о поверхность дорожного покрытия идентифицируется результатами трасологической экспертизы, то для определения остальных составляющих разработана предлагаемая нами методика.

† В.А. Ксенофонтowa, Е.В. Яковенко, А.А. Ветрогон, 2007

Наибольший размер имеет работа, затраченная на пластическое деформирование элементов конструкции. Определение этой составляющей основано на трех теоремах теории пластичности:

1. Теореме Генки о независимости энергии пластической деформации в точке от схемы напряженного состояния и инвариантности ее к преобразованию координат.

2. Принципе Зибеля, который состоит в том, что работа внешних сил и работа внутренних сил при пластической деформации эквивалентны.

3. Принципе постоянства объема при пластической деформации.

Такой подход позволил моделировать процесс деформации в общем случае функционалом (1), в котором пластические деформации описываются тензором Грина (см.: [1]).

$$U_{\partial} = \iiint_V \sigma_{ij} \varepsilon_{ij} dV + \sqrt{2} \sigma_s \iiint_V \left[\frac{E}{2(1-2\nu)} (d\varepsilon_{ij})^2 + 2G \left(d\varepsilon_{ij} - \frac{1}{3} d\varepsilon_{ij} \delta_{ij} \right) d\varepsilon_{ij} \right] dV - \iint_S \bar{R}_i \bar{u}_i dS, \quad (1)$$

где U_{∂} — энергия деформации; Z'_j — тензор напряжений Кирхгофа; σ_s — предел текучести; $\varepsilon_{ij} = \varepsilon_{ij}^y + \varepsilon_{ij}^n$ — тензор деформаций Грина; $\varepsilon_{ij}^y, \varepsilon_{ij}^n$ — упругая и пластическая части тензора деформаций, действующие в упругой и пластических областях конструкции; \bar{u}_i — вектор перемещений; \bar{R}_i — внешние силы; V — объем; S — поверхность исследуемого объекта до деформации; E, ν, G — свойства материала; δ_{ij} — символ Кронекера.

Поскольку решается обратная задача, то перемещения точек деформированной поверхности известны (рис. 1). Они представляют собой сложные функции координат, вычисляемые как разность координат первоначальной формы и деформированной:

$$u_j = Z'_j(x_j) - Z_j^o(x_j), \quad (2)$$

где R_i — функция перемещений; $Z'_j (D_j), Z_j^o (D_j)$ — деформированное и первоначальное состояния поверхности.

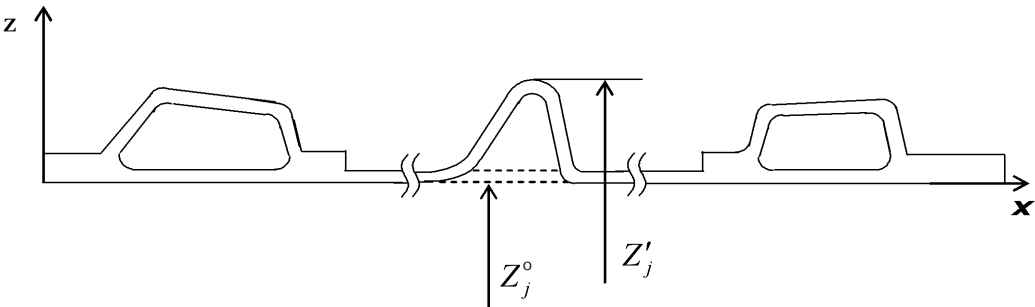

Рис. 1. Фрагмент деформированной поверхности пола автомобиля

В зависимости от сложности поврежденных использовались три метода решения задачи: координатный, метод смещенного объема и метод конечных элементов.

Координатный метод определения энергии деформации заключается в представлении поверхностей в виде функций координат, которые являются функциями перемещений (2). Для того чтобы эти функции можно было дифференцировать, они были изображены с помощью кубических сплайн-функций.

Координатный метод определения энергии деформации позволяет анализировать как кузов в целом, так и отдельные его элементы.

Для простых случаев разработан *метод смещенного объема* [2]. Данный метод основан на принципе постоянства объема, что позволяет находить объем очага пластической деформации прямым измерением.

Умножив объем на напряжение, равное пределу текучести, можно вычислить энергию, затраченную на пластическую деформацию, в соответствии с принципом Зибеля (см.: [3]):

$$U_{\delta} = \sigma_s V_{см} \delta, \quad (3)$$

где $V_{см} = V_0 \delta$ — смещенный объем; δ — истинная степень деформации;

V_0 — первоначальный объем.

При анализе деталей типа панелей, пластическая деформация определяется одним из двух указанных методов, но упругие напряжения берутся из уравнения устойчивости данных конструкций:

$$\nabla^2 \nabla^2 u_z = -\frac{P_N}{D} \frac{\partial^2 u_z}{\partial x^2}, \quad (4)$$

где $\nabla^2 = \frac{\partial^2}{\partial x^2} + \frac{\partial^2}{\partial y^2} + \frac{\partial^2}{\partial z^2}$ — оператор Лапласа; u_z — прогиб элемента типа пласти-

ны; $D = \frac{Eh^3}{12(1-\nu^2)}$ — цилиндрическая жесткость; P_N — сила внешнего воздействия;

h — толщина материала; E — характеристика материала.

При незначительных повреждениях отдельных элементов конструкции автомобиля очень трудно найти место расположения очага пластической деформации. В этом случае можно воспользоваться измерением отклонений базовой системы координат, тогда значение энергии деформации определяется по формуле

$$U_{\delta} = \frac{\Theta_z^2 EJ_u}{2a_1} + \frac{\Phi^2 GJ_p}{2a_1}, \quad (5)$$

где J_u, J_p — моменты инерции сечения изгиба и кручения; E, G — характеристики материала; a_1, a_2 — измеренное отклонение базовой системы координат от первоначального положения; 1_z — угол поворота сечения; n — угол кручения.

Наиболее общим методом решения упруго-пластических задач является метод конечных элементов. В нашем случае этот метод применен в такой интерпретации. Деформированная конструкция представлена набором конечных элементов (рис. 2).

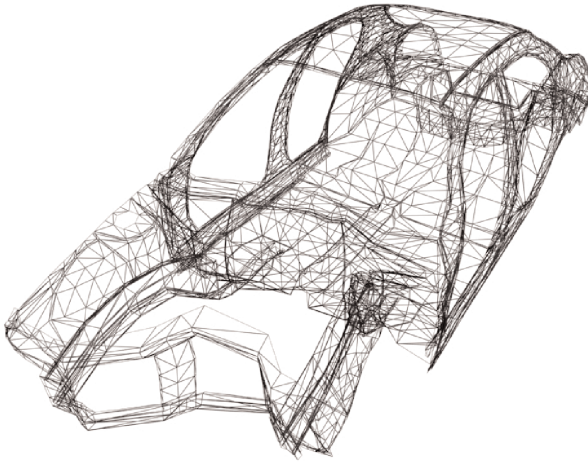

Рис. 2. Конечно-элементная модель кузова поврежденного автомобиля

Перемещения узловых точек определялись в соответствии с формулой (2), внутри каждого элемента функции перемещений были заданы следующим образом:

$$\begin{aligned} u_x &= \alpha_0 + \alpha_1 x + \alpha_2 y + \alpha_3 z ; \\ u_y &= \alpha_4 + \alpha_5 x + \alpha_6 y + \alpha_7 z ; \\ u_z &= \alpha_8 + \alpha_9 x + \alpha_{10} y + \alpha_{11} z . \end{aligned} \quad (6)$$

Здесь $\alpha_0, \alpha_1, \dots, \alpha_{11}$ — коэффициенты линейных уравнений.

Это позволило упростить вычисление интегралов энергии деформации и повысить точность вычислений, хотя внутри каждого элемента перемещения задаются линейными зависимостями

Нелинейность задачи определяется тензорами Грина и Кирхгофа.

Ныне с точки зрения практического использования вычисление интегралов энергии деформации полностью автоматизировано.

Некоторые элементы конструкции автомобиля, такие как тормозные диски (рис. 3, с), изготовлены из хрупкого материала — чугуна. При анализе разрушений подобных деталей определяются площади поверхности разрушения, и рассчитывается энергия их разрушения [4]:

$$U_p = (1 - \nu^2) \frac{K_c}{E} S_p , \quad (7)$$

где E — свойства материала (модуль упругости), ν — коэффициент Пуассона; K_c — критическое значение коэффициента интенсивности напряжений;

$S_p = S_p^I + S_p^{II} + S_p^{III} + S_p^{IV} + S_p^V$ — площадь поверхности разрушения (рис. 3, б);

S_p^i — площади элементарных сколов.

Определив, таким образом, энергию деформации всех (по возможности) поврежденных элементов конструкции автомобиля, рассчитывается общая энергия деформации (с учетом затрат на упругую деформацию и потерь на нагрев) и соответствующая ей составляющая скорости V_n автомобиля в момент столкновения:

$$V_n = \sqrt{\frac{2U_{\Sigma}^{\delta}}{m_a}}, \quad (8)$$

где m_a — масса автомобиля.

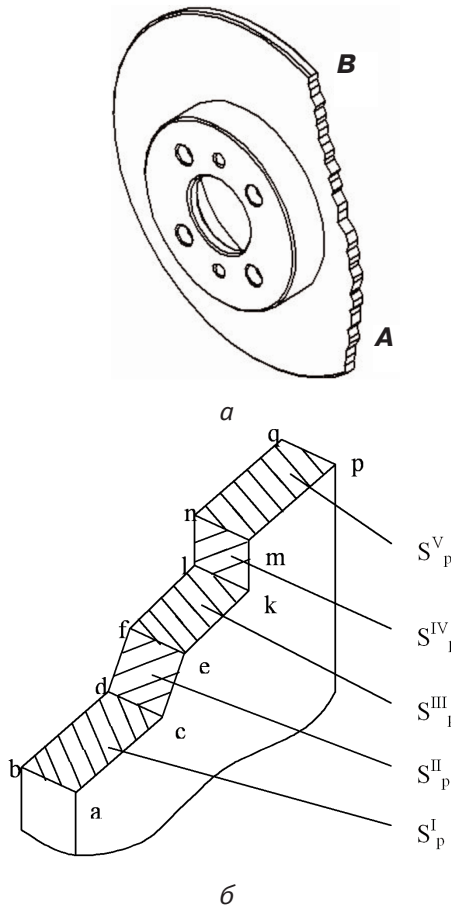

Рис. 3. Хрупкое разрушение тормозного диска:

a — разрушенный тормозной диск (A-B — область разрушений);
б — ступенчатая поверхность разрушения (abcd, cdef, efkl, klmn, mnqr — поверхности разрушения,

$S_p = S_p^I + S_p^{II} + S_p^{III} + S_p^{IV} + S_p^V$ — площади поверхностей разрушения)

Погрешность разработанной методики определения скорости транспортного средства до столкновения включает в себя три составляющих:

1. Погрешность измерений (некоторые элементы остались не измеренными, следовательно, энергия, затраченная на их деформацию не учитывалась).

2. Погрешность вычислений (зависит от дискретности шага измерений).

3. Погрешность исходных данных (к ним относятся свойства материала, из которого изготовлены элементы конструкции). В этом случае следует дополнительно проводить исследования, в частности измерить твердость металла и внести коррективы в расчеты.

При проведении расчетов учитывалось, что при пластической деформации количество энергии, которое идет на упругую деформацию, составляет 5 % и количество энергии, которое переходит в теплоту — 15 %. При дополнительном решении обратных задач термоупругости можно более точно определить количество той энергии, которая переходит в теплоту.

Список использованной литературы

1. *Васидзу К.* Вариационные методы в теории упругости и пластичности: Пер. с англ. — М.: Мир, 1987. — 542 с.

2. *Ксенофонтова В.А., Бабкин А.В., Торлин В.Н.* Исследование процесса деформации кузова легкового автомобиля при наезде на неподвижное препятствие // Автомобил. транспорт: Сб. науч. тр. ХГАДТУ. — 2001. — № 7 - 8. — С. 36 - 38.

3. *Сторожев М.В., Попов Е.А.* Теория обработки металлов давлением. — М.: Машиностроение, 1977. — 423 с.

4. *Партон В.З., Морозов Е.М.* Механика упруго-пластического разрушения. — М.: Наука, 1974. — 416 с.

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

УДК 343.132:504.61

Л.Г. Бордюгов, *перший заступник директора
Донецького науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ЗМІСТ ПРЕДМЕТА СУДОВОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Розглянуто питання понятійного апарату судової експертизи, зокрема одного з її нових видів — судової екологічної експертизи. Наведено перелік типових завдань судової екологічної експертизи.

Ключові слова: предмет судової експертизи, предмет та завдання судової екологічної експертизи, негативний антропогенний вплив, порушення екологічного законодавства.

Підвищення ефективності судової експертизи як інституту кримінального судочинства ґрунтується на двох тенденціях: розвитку існуючих і формуванні нових родів, видів судових експертиз. До останніх належить судова екологічна експертиза, виникнення якої зумовлене потребами слідчої практики в розслідуванні подій, пов'язаних з порушеннями екологічного законодавства й інших кримінально-релевантних подій, що спричиняють людські жертви і матеріальні збитки.

Новому роду судової експертизи, що формується, треба визначити місце в класифікаційній системі експертиз, для чого необхідно окреслити предмет, об'єкт, методи дослідження, вид спеціальних знань, якими має володіти експерт цієї судово-експертної галузі. Наведені ознаки слід розглядати в сукупності, тому що жодна з них, взята окремо, не дає змоги зрозуміти сутність певного роду судової експертизи, а також відмежувати один її рід від іншого.

З'ясування предмета судової експертизи є важливим тому, що «кожна наука (інша галузь знання, практичної діяльності) має тільки свій предмет, що не може бути в неї спільним з іншими науками (галузями знання, діяльності), оскільки він визначається потребами саме даної науки (галузі знання, діяльності)» [1, с. 4]. Правильне визначення предмета екологічної, як і будь-якої іншої судової експертизи, відіграє значну роль у процесуальному, теоретичному, практичному й організаційно-методичному аспектах.

Предмет судової експертизи — поняття, що має складну структуру, її розгляд істотний як у теоретичному, так і в практичному ракурсах. У спеціальній літературі, присвяченій проблемам криміналістики та загальної теорії судової експертизи, зміст понят-

¹ Л.Г. Бордюгов, 2007

тя предмета судової експертизи трактується неоднозначно. Цьому питанню в різні роки присвячували свої праці відомі вчені-криміналісти та практичні працівники: Л.Ю. Ароцкер, В.Д. Арсенєв, Р.С. Белкін, В.К. Лисиченко, Д.Я. Мирський, Г.М. Надгорний, І.Л. Петрухін, О.Р. Шляхов й інші дослідники. Однак серед криміналістів і судових експертів не склалося єдиного розуміння змісту предмета судової експертизи.

Г.М. Надгорний визначав предмет експертизи як коло питань, що вирішуються під час її проведення. Саме питання, що ставляться перед експертом, на його думку, «визначають предмет конкретної експертизи, а сукупність питань, розв'язуваних на основі визначеної галузі спеціальних знань — предмет відповідного виду експертизи» [2, с. 15].

Інші дослідники, розглядаючи питання про предмет експертизи, наголошують на різних сторонах кінцевого результату експертного дослідження. Так, І.Л. Петрухін розглядає предмет судової експертизи як встановлювану нею в результаті дослідження сукупність фактичних даних [3, с. 98]. Н.О. Селіванов зазначає, що предмет судової експертизи — це «факт, що реально відбувся (міг відбутися) у минулому, існує (міг існувати) у теперішньому часі, а також закономірності, зв'язки і відносини, що обумовлюють даний факт» [4, с. 63]. В.Д. Арсенєв, В.Г. Заблоцький зазначають, що предметом судової експертизи є «сторони, властивості та відносини об'єкта, що досліджуються і пізнаються засобами (методами, методиками) даної галузі експертизи з метою розв'язання питань, що мають значення для справи та входять у сферу відповідної галузі знання» [5, с. 18]. Д.Я. Мирський і М.Н. Ростов під предметом судової експертизи розуміють «не самі факти, а інформацію про ці факти, одержану в результаті дослідження об'єкта, наданого експерту слідчим чи судом, інакше кажучи, з об'єкта — носія інформації про факт — може бути вилучена тільки інформація, тобто відомості, але не сам факт» [6, с. 28].

Нині більшість дослідників поділяють позицію О.Р. Шляхова, який вважав, що предмет експертизи складають «обставини (фактичні дані), які встановлюються на основі спеціальних пізнань з питань, що ставляться на вирішення експертизи» [7, с. 5].

Аналогічне визначення дають словники й енциклопедії з судової експертизи [8, с. 60; 9, с. 335]. Таке розуміння предмета судової експертизи враховує її *гносеологічну* (пізнавальну) і *юридичну* (процесуальну) сторони, відповідає меті її проведення. З *гносеологічної* точки зору предметом судової експертизи є нові обставини, які виявляє експерт на основі спеціальних знань і які становлять результат дослідження, фіксуються у висновку експерта. З *процесуального* погляду встановлювані обставини є фактичними даними, що визначають зміст висновку експерта як доказу.

У практичній і науковій діяльності необхідно розрізнати поняття предмета судової експертизи в широкому розумінні (родовий, видовий) і у вузькому значенні (предмет конкретної експертизи у справі). Ці поняття співвідносяться як загальне й особливе, ціле і частина. Таке розмежування відповідає інтересам теорії та практики судової експертизи. Предмет роду, виду експертизи окреслює все коло обставин, що на певному етапі розвитку судової експертизи можуть бути встановленими під час її проведення. Що ж стосується конкретної судової експертизи, то її предметом є експертне завдання, яке потребує розв'язання судовим експертом під час та за результатами досліджень на основі спеціальних знань з використанням засобів і методів, які знаходяться в його розпорядженні [10, с. 20]. Відмічене експертне

завдання включає фактичні дані, що встановлюються відповідно до постанови (ухвали) про призначення експертизи за конкретною справою.

Родовий (видовий) предмет експертизи є основним критерієм відокремлення від інших окремих (родів) видів судових експертиз, а конкретний, у контексті кримінально-процесуального законодавства (ст. 77 Кримінально-процесуального кодексу України), дає змогу визначити повноваження експерта під час її проведення.

Основним способом з'ясування предмета нової судово-експертної галузі, що формується, є аналіз слідчої, судової й експертної практики. Предмет судової експертизи розкривається через завдання, що розв'язуються стосовно відповідних об'єктів дослідження [11, с. 74–75].

До найбільш типових завдань судової екологічної експертизи належать:

- визначення виду й місця розташування джерела негативного антропогенного впливу;
- характеристика негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище в часі й просторі;
- встановлення механізму негативного антропогенного впливу;
- визначення масштабів, а також виявлення умов і обставин, що сприяють посиленню негативного антропогенного впливу;
- встановлення обставин, пов'язаних з порушеннями природоохоронного законодавства та умов експлуатації потенційно небезпечних об'єктів і з діями (бездіяльністю) спеціально уповноважених осіб у галузі охорони навколишнього середовища й природокористування, які сприяли заподіянню шкоди здоров'ю людини (смерті людини) або інших тяжких наслідків [12].

Чітке визначення предмета судової екологічної експертизи дає змогу:

- найбільш повно окреслити спектр обставин, що можуть бути встановленими під час призначення й проведення судової екологічної експертизи;
- сформулювати перелік питань (завдань), що виносяться на розв'язання експерта;
- виявити природу спеціальних знань експерта, залученого до проведення судової екологічної експертизи, тобто його наукову компетенцію;
- відмежувати судову екологічну експертизу від інших суміжних родів (видів) судових експертиз;
- вказати необхідні для розв'язання завдань об'єкти — матеріальні носії інформації, що служать для встановлення фактичних даних у справі;
- розробити схеми рішення типових завдань, методи та методики дослідження об'єктів, встановлення потенційної інформації, що міститься в них, з метою розв'язання завдань експертизи.

Зміст екологічної експертизи — це реалізоване в кримінальній, цивільній, господарській або адміністративній справі науково обґрунтоване дослідження, що спрямоване на встановлення обставин і фактів негативного антропогенного впливу на конкретні (локальні) об'єкти навколишнього середовища, що пов'язані з порушеннями екологічного законодавства, які можуть бути визнаними як докази в ході розслідування та судовому розгляді цих справ.

У предмет судової екологічної експертизи входить комплекс (сукупність) фактичних даних про негативний антропогенний вплив на конкретні (локальні) об'єкти навколишнього середовища та обставин, пов'язаних з порушеннями природоохоронного законодавства й умов експлуатації потенційно небезпечних об'єктів і з діями (бездіяльністю) спеціально уповноважених осіб у галузі охорони навколишнього

середовища й природокористування, які сприяли заподіянню шкоди здоров'ю людини (смерті людини) або інших тяжких наслідків.

Список використаної літератури

1. Арсеньев В.Д. Соотношение понятий предмета и объекта судебной экспертизы // Пробл. теории судеб. экспертизы: Сб. науч. тр. — М.: ВНИИСЭ, 1980. — Вып. 44. — С. 3 – 23.
2. Надгорный Г.М. О понятии предмета судебной экспертизы // Криминалистика и судеб. экспертиза: Респ. межвед. науч. сб. — К.: Вища шк., 1989. — Вып. 38. — С. 10 – 15.
3. Петрухин И.Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. — М.: Юрид. лит., 1964. — 266 с.
4. Селиванов Н.А. Спорные вопросы судебной экспертизы // Социалистическая законность. — 1978. — № 5. — С. 63 – 66.
5. Арсеньев В.Д., Заблоцкий В.Г. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела. — Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1986. — 152 с.
6. Мирский Д.Я., Ростов М.Н. Понятие объекта судебной экспертизы // Актуальные проблемы теории судеб. экспертизы: Сб. науч. тр. — М.: ВНИИСЭ, 1984. — С. 21 – 33.
7. Шляхов А.Р. Процессуальные и организационные основы криминалистической экспертизы: Метод. пособие. — М.: ВНИИСЭ, 1972. — 121 с.
8. Словарь основных терминов судебных экспертиз / Отв. ред.: А.И. Винберг, А.Р. Шляхов, А.А. Эйсман. — М.: ВНИИСЭ, 1980. — 92 с.
9. Энциклопедия судебной экспертизы / Под ред. Т.В. Аверьяновой, Е.Р. Россинской. — М.: Юристъ, 1999. — 552 с.
10. Зинин А.М., Майлис Н.П. Судебная экспертиза: Учеб. — М.: Право и закон: Юрайт-Издат, 2002. — 320 с.
11. Основы судебной экспертизы. / Отв. ред. Ю.Г. Корухов. — М.: РФЦСЭ, 1997. — Ч. I: Общая теория. — 430 с.
12. Омелянюк Г.Г. Задачи судебно-экологической экспертизы. (<http://ecoreal.ru/content/view/101/29/>).

УДК 343.983:543.54

Ю.В. Ковра, начальник відділення

Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при ГУМВС України в Одеській області

М.В. Остапов, старший експерт

Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру МВС України

ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІКАРСЬКОГО ПРЕПАРАТУ (-ОКСИБУТИРАТУ НАТРІЮ ТА ЙОГО ПОХІДНИХ

Наведено алгоритм дослідження (-оксибутирату натрію та його похідних з використанням методів хімічного аналізу та аналітичної нормативної документації.

Ключові слова: (-оксибутират натрію, крапельні хімічні реакції, метод тонкошарової хроматографії, забарвлення основної зони, якісний склад компонентів.

Згідно з внесеними змінами, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 12.12.2002 № 1890 «Про внесення змін до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів», до зазначеного переліку було внесено ряд лікарських препаратів, у тому числі (-оксибутират натрію. Синонімами натрію (-оксибутирату є: Natrium Oxubutyrikum, Oxubate sodium. Натрію (-оксибутират є натрієвою сіллю (-оксимасляної кислоти (ГОМК), або, іншими словами, gamma-hydroxybutirat (GHB).

За хімічною будовою та фармакологічними властивостями ГОМК близька до (-аміномасляної кислоти (ГАМК) і застосовується як анестетик та снодійне. Натрію (-оксибутират ($C_4H_8NaO_3$) є гігроскопічним, білим або білим зі слабким жовтуватим відтінком кристалічним порошком, який добре розчиняється у спирті та воді [1].

ГОМК було вперше виділено в 1874 р. Джерелом синтезу натрію (-оксибутирату є (-бутиролактон (GBL, $C_4H_6O_2$). Методику його синтезу опубліковано в 1929 р., а в клінічну практику ГОМК введено в 1960 р. [2].

Слід зазначити, що в багатьох країнах зловживають і основними похідними GHB — (-бутиролактоном, 1,4-бутандіолом. Досить проста методика синтезу GHB з (-бутиролактону (взаємодія GBL з гідроксидом натрію) лише стимулює підвищення попиту на GBL. (-Бутиролактон є компонентом деяких розчинників для клею, фарби тощо. Він та (-оксибутират застосовуються як альтернатива анаболікам у бодібілдингу, різних видах спорту.

Одним із найперших препаратів цього класу, що досліджувався працівниками експертних підрозділів МВС України (Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (НДЕКЦ) при ГУМВС в Одеській області), був (-оксибутират натрію. Цей препарат виступав речовим доказом у кримінальній справі за фактом його продажу з аптеки без рецепта, а також не внесення його до реєстраційного журналу предметно-кількісного обліку наркотичних, психотропних лікарських засобів і прекурсорів.

На момент проведення експертизи (2003 р.) методики криміналістичного дослідження цього препарату не існувало. Тому було зроблено запит до Державного

† Ю.В. Ковра, М.В. Остапов, 2007

фармакологічного центру України на аналітичну нормативну документацію (АНД) зазначеного лікарського засобу [3]. Враховуючи поставлене перед експертизою завдання — встановлення наявності в лікарському препараті наркотичних засобів і психотропних речовин, а також визначення його кількості, для проведення судової експертизи було використано методи хімічного аналізу [3, 4] і витяги з АНД щодо виявлення основного (активного) компонента та визначення його кількості.

Проведення аналізу здійснювалося за наступним алгоритмом.

1. Ампулу розкривають.

2. За допомогою універсального індикаторного паперу вимірюють значення рН середовища. (При цьому встановлено, що середовище рідини (рН) дорівнює 8. Лужне середовище (рН=8) властиве для водних розчинів (-оксибутирату натрію.)

3. Проводять крапельні (якісні) хімічні реакції.

Рідину з ампули випарюють до сухого залишку на водяній бані. 0,1 г отриманої речовини розчиняють в 1 мл дистильованої води, підкислюють розбавленою оцтовою кислотою, потім додають 0,5 мл розчину цинку уранілацетату. Під час вивчення отриманого розчину в полі зору мікроскопа повинно спостерігатися утворення кристалів трикутної форми, що має свідчити про наявність у розчині іонів натрію. В разі внесення речовини в безбарвне полум'я, має спостерігатися зміна кольору полум'я. Забарвлення полум'я в жовтий колір характерне, якщо в досліджуваній речовині є іони натрію.

4. Дослідження методом тонкошарової хроматографії відповідно до АНД проводять з метою виявлення наявності домішки (-бутиролактону. Для цього 10 мл препарату (або 1–2 г сухої речовини) вміщують у ділільну воронку місткістю 50 мл, додають 10 мл соляної кислоти, 4 г хлориду натрію, 10 мл діетилового етеру, суміш струшують 3 хв. Одержану суміш відстоюють 5 хв і відокремлюють органічний (діетилового етеру) шар. Частину отриманого розчину наносять капіляром на пластинку "Sorbfil-ПТСХ-П-А" (або іншу зі схожими характеристиками). На цю ж пластинку наносять по 10 мкл «свідків» — етанольних розчинів (-оксибутирату та (-бутиролактону.

Хроматографування здійснюють методом висхідної тонкошарової хроматографії за таких умов: елюент — етилацетат; довжина пробігу рухомої фази — 7–8 см; детектування зон — УФ-промені (254 нм), обробка сумішшю гідрохлориду, гідроксиламіну та гідроксиду натрію (1:1) і, після висушування (впродовж 15 хв) — сумішшю розчину хлориду заліза (III) та гідрохлоридної кислоти у співвідношенні 15:2. У результаті зазначених операцій на хроматограмі спостерігаються зони, забарвлені в оранжево-брунатний колір.

У нашому випадку хроматографічна рухливість ($R_f=0,6$) і забарвлення основної зони після дії реактиву відповідно АНД властиві для (-бутиролактону. Наявність виявленої зони на старті ($R_f=0-0,1$) властива для оксибутирату натрію [3].

5. Визначення кількісного вмісту препарату методом неводного титрування. Для цього 5 мл досліджуваної рідини переносять у мірну колбу місткістю 50 мл, додають дистильовану воду і доводять об'єм розчину до 50 мл. Далі 5 мл отриманого розчину переносять у конічну колбу місткістю 100 мл і випарюють на водяній бані насуху. Колбу із залишком витримують 15 хв у сушильній шафі за температури від 100 до 105 °С. Залишок розчиняють у 25 мл оцтової концентрованої кислоти і титрують 0,1 М розчином хлорної кислоти до зміни забарвлення від фіолетового до блакитно-зеленого (індикатор — 0,2 мл розчину кристалічного фіолетового). Паралельно проводять контрольне дослідження.

Під час проведення дослідження наданих до НДЕКЦ при ГУМВС України в Одеській області ампул титруванням було встановлено, що вміст препарату в 1 мл рідини становить 0,2 г. Набуте значення відповідає концентрації речовини лікарського препарату, вміст якого становить 20 %.

У подальшому при надходженні матеріалів, які містять (-оксибутират та (-бутиролактон, на експертизу до Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (ДНДЕКЦ) МВС України використовувалася методика дослідження методом газорідинної хроматографії з мас-селективним детектуванням.

6. Дослідження методом хроматомас-спектрометрії.

У випадку проведення дослідження досить чистих речовин (лікарських препаратів, біологічних добавок та ін.) їхні точні наважки в сухому вигляді розчиняють в 1 мл метанолу. Для цього будь-які розчини випарюють досуха на водяній бані.

У випадку отримання зразків невідомого складу попередньо проводять лужну (середовище створюють водним розчином аміаку) екстракцію хлороформом. Хлороформний розчин випарюють досуха на водяній бані, потім розчиняють у 1 мл метанолу.

Отриманні метанольні розчини аналізують на хроматомас-спектрометрі за таких умов:

— капілярна колонка — HP 19091S-433 (HP-5MS), довжина — 30 м, діаметр — 0,32 мм, фаза — 0,25 мкм;

— газ-носій — гелій, постійний потік — 1,5 мл/хв;

— інжектор — автоінжектор 7683, Split 20:1, температура випарника — 250 °С;

— піч — за початкової температури $T_{поч}=100$ °С — витримування 2 хв, нагрівання — 15 °С/хв, за кінцевої температури $T_{кінц}=280$ °С — витримування 11 хв;

— детектор — мас-селективний, температура інтерфейса — 280 °С, іонізація — електронним ударом, енергія іонізації — 70 еВ, температура іонного джерела — 230 °С, температура квадруполя — 150 °С;

— об'єм проби — 5 мкл.

У результаті газохроматографічного дослідження було отримано повну картину щодо кількісного вмісту та якісного складу компонентів рідини, яку було надано на дослідження (див. таблицю).

Мас-спектрометричні параметри компонентів

Назва компоненту		Основні іони мас-спектру						
GHB	Відносна інтенсивність	999	699	404	348	323	286	260
	m/z (маса/заряд іона)	43	45	61	42	60	44	71
GBL	Відносна інтенсивність	999	679	610	495	424	253	205
	m/z (маса/заряд іона)	42	28	74	29	27	86	28
1,4-бутандіол	Відносна інтенсивність	999	940	815	406	239	234	188
	m/z (маса/заряд іона)	42	31	44	41	71	27	29

Хоча відповідно до чинних нормативно-правових актів України (-бутиролактон та 1,4-бутандіол не є контрольованими речовинами, їх визначення в матеріалах, що надходять на експертизу, є важливим для отримання повної хіміко-аналітичної інформації щодо речовини і, можливо, пов'язаних з нею правопорушень.

У ході дослідження також було виявлено, що при висушуванні до постійної маси за температури 110–115 °С може бути орієнтовно визначено кількісний вміст (-оксибутирату натрію).

Крім того, слід додати, що температура плавлення (-оксибутирату натрію, згідно з довідковою інформацією [5], має значний інтервал (193–206 °С), що не дає змоги використовувати цей показник під час ідентифікації.

Результати, отримані під час дослідження зазначених речовин відповідно до наведених методик, на сьогодні є стійкими, відтворюваними та, як вважають автори, повними.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Машковский Л.Д.* Лекарственные средства (Пособие для врачей): В 2 ч. — М., 1993. — Ч. 1. — С. 112 – 113.
2. *Лабори А.* Регуляция обменных процессов. — М.: Медицина, 1970. — 249 с.
3. *АНД ФС 42 У- 2-649-99.* Натрія оксибутират. — К.: Держ. фармакол. центр України, 2000. — 15 с.
4. *Блок Н.И.* Качественный химический анализ. — М.: ГНТИХЛ, 1952. — 667 с.
5. *Химическая энциклопедия:* В 5 т. / Гл. ред. И.Л. Кнунянц. — М.: Сов. энцикл., 1988. — Т. 1. — 623 с.; 1990. — Т. 2. — 671 с.; 1992. — Т. 3. — 639 с.
6. *Экспертное исследование оксибутирата натрия:* Метод. рек. — М.: ЭКЦ МВД России, 2004. — 48 с.
7. *Губен-Вейль.* Методы органической химии: В 2 т. — 2-е изд. — М., 1967. — Т. 2: Методы анализа. — 1032 с.

УДК 343.982.4:159.925.6

С.В. Квятковская, *эксперт по обслуживанию ЛУ
на Одесской железной дороге НИЭКЦ
при УМВС Украины на транспорте*

ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЧЕРКОВЕДЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА МАЛОГО ОБЪЕМА

Рассмотрены основные особенности методики исследования малообъемных рукописей, приемы выделения и оценки признаков в графических объектах, неполно отображающих письменные навыки исполнителя (не содержащие информацию обо всей системе признаков пишущего, а представляющие лишь часть этой информации).

Ключевые слова: малообъемные рукописи, ограниченный объем графической информации, краткие записи, основные свойства почерка.

К объектам, содержащим ограниченный объем графической информации, относятся записки, надписи на документах в виде резолюций, записи на бланках документов (расходные ордера, квитанции, накладные и др.). Исследование таких объектов базируется на общих положениях методики судебно-почерковедческой экспертизы, которая представляет собой поэтапную последовательность действий эксперта и определяется типичными экспертными ситуациями. Установлено, что ситуации, возникающие при исследовании малообъемных рукописей, накладывают свой отпечаток на всю методику экспертного исследования, внося существенные особенности в каждую стадию экспертизы. Это объясняется спецификой рассматриваемых объектов, в которых информация, используемая в идентификационных целях, характеризуется проявлением лишь части целостной функционально-динамической системы, лежащей в основе понятия почерка [1].

Особенности исследования малообъемных рукописей объясняются рядом факторов, определяющих своеобразие методических приемов, используемых экспертом для поиска, выделения и оценки признаков. Эти факторы усложняют работу эксперта, не позволяют в ряде случаев применить традиционные методы анализа и синтеза признаков и сформировавшиеся в практике логические мысленные схемы возникновения внутреннего убеждения эксперта. Резкое отличие исследования рукописных текстов (записей, надписей), которые не содержат достаточно полного отображения основных свойств почерка, от общей методики почерковедческой экспертизы позволяет рассматривать ее как частную методику, специфика которой определяется следующими факторами:

1. В малообъемных рукописях в значительной мере затруднен, а иногда и вовсе невозможен анализ признаков, характеризующих систему движений в целом (общих признаков почерка).

2. Крайне ограничены возможности использования в экспертном анализе малообъемных рукописей таких признаков, как топографические и признаки письменной речи.

3. По идентификационным свойствам, отобразившимся в рассматриваемых рукописях, часто в процессе отдельного исследования нельзя судить об устойчивости

† С.В. Квятковская, 2007

обнаруженных свойств, которая является одним из основных условий идентификации при исследовании рукописей большого объема.

4. При проведении многообъектных почерковедческих экспертиз малообъемных рукописей в каждом из исследуемых объектов (например, подписей от имени вымышленных лиц) в связи с отсутствием в них одноименных письменных знаков, отражающих аналогичные идентификационные свойства, часто оказывается невозможным предварительное сравнение графических объектов между собой с целью установления общности их происхождения.

5. В настоящее время в судебном почерковедении отсутствуют обширные, достаточно полно обоснованные статистические данные об идентификационной значимости большинства идентификационных свойств, проявляющихся в письменных знаках, элементах и их сочетаниях.

Успех исследования рукописных текстов, содержащих малый объем графической информации, во многом зависит от правильной организации исследования, правильной постановки задачи перед экспертом и достаточности сравнительных материалов, направляемых следователем на экспертизу. Таким образом, от следователя, назначающего экспертизу, зависит в значительной степени эффективность исследования, его полнота и значимость для разрешения существенных вопросов, возникших в процессе расследования. Поэтому взаимодействие следователя и эксперта при назначении и проведении экспертизы является важным организационным моментом, обеспечивающим успешную работу эксперта на всех стадиях исследования [2].

Предварительное исследование малообъемных рукописей

Значение предварительного исследования особенно возрастает, если объектами исследования являются малообъемные рукописи. Небольшое количество письменных знаков в записи вызывает необходимость более тщательного изучения и анализа всех обстоятельств, характеризующих как сами записи, так и в целом документ, в котором они находятся.

Для малообъемных рукописей круг задач, стоящих перед предварительным исследованием, расширяется. Эксперт должен получить представление о возможности проведения почерковедческого анализа графического материала в записях, элементах движений и их сочетаниях. Все действия эксперта на начальном этапе работы с материалами экспертизы должны быть направлены на поиск путей получения дополнительной графической информации применительно к конкретным, небольшим по количеству исследуемого материала записям.

Последовательность изучения графических признаков в малообъемных рукописях и образцах почерка определяется типичными экспертными ситуациями в зависимости от количества поступивших на исследование документов и числа проверяемых лиц.

Раздельное исследование и сравнение признаков при экспертизе малообъемных рукописей

Раздельное исследование и сравнение малообъемных рукописей и образцов почерка является основным этапом почерковедческой методики идентификации личности исполнителей. При этом производится изучение как текстов (записей, надписей)

по характеристикам почерка, которым выполнены графические начертания письменных знаков, их элементов и соединений, так и образцов почерка предполагаемых исполнителей по тем же характеристикам. Цель такого изучения – полный анализ свойств почерка, выделение своеобразных и устойчивых признаков.

В экспертной методике исследования малообъемных рукописей наиболее сложным и ответственным этапом является правильная оценка устойчивости свойств почерка, отобразившихся в объектах исследования. Именно устойчивость признаков относится к одному из главных факторов идентификационной почерковедческой экспертизы, объективно определяющим возможность установления личности исполнителя рукописных текстов.

Некоторые трудности вызывает определение степени выработанности. Особенно это относится к случаям, когда исследуемые записи выполнялись в каких-то необычных условиях (не исключая умышленного изменения), которые, как правило, вызывают существенные изменения признаков письма. Поэтому отрицательный вывод в отношении предполагаемого исполнителя эксперт может сделать только в том случае, когда имеет место очевидное (явное) различие степени выработанности в сравниваемых объектах, т. е. когда степень выработанности почерка предполагаемого исполнителя значительно ниже степени выработанности почерка, которым выполнен исследуемый текст.

Анализ типичных экспертных ситуаций, возникающих при исследовании малообъемных рукописей, показывает, что общие понятия устойчивости и вариационности признаков почерка, лежащие в основе методики экспертного исследования, применительно к указанным графическим объектам нуждаются в уточнении.

Главной особенностью этих рукописей (записей, надписей) является малое количество письменных знаков, составляющих содержание данных текстов. Естественно, что рассматриваемое обстоятельство накладывает свой отпечаток на весь процесс поиска, выделения и оценки признаков в письменных знаках, в их сочетаниях, так как краткость текстов во всех случаях исследования отображает письменно-двигательный навык и идентификационные свойства почерка исполнителя лишь частично. Неполное отображение свойств почерка в коротких текстах в значительной мере осложняет оценку устойчивости признаков почерка в исследуемых документах и практически не позволяет производить анализ вариационности признаков. Так как частота встречаемости вариантов признаков в коротких текстах не может быть подсчитана и представлена количественными соотношениями, выпадает одно из важнейших требований общей почерковедческой методики.

Методические рекомендации по экспертным приемам выделения, изучения и оценки признаков почерка в малообъемных рукописях сводятся к расшифровке особенностей анализа исследуемых текстов, с одной стороны, и образцов почерка предполагаемых исполнителей – с другой.

Целесообразно изучение признаков письма начинать с исследуемого документа. Это обстоятельство определяется тем, что в исследуемом тексте содержатся не все буквы алфавита, а лишь часть их. Исследуя образцы почерка предполагаемого исполнителя, эксперт должен изучить соответственно лишь те буквы и признаки в них, которые имеются в анализируемой рукописи.

Такой порядок изучения является наиболее целесообразным, поскольку сокращает объем работы эксперта. Если же начать с изучения признаков в образцах, то эксперту

придется проанализировать и те признаки, которые не понадобятся ему на этапе сравнительного исследования, так как их нет в исследуемой записи [1, с. 157].

Микроскопическое исследование коротких текстов (записей, надписей) является обязательным в работе эксперта при проверке экспертной версии о возможном изменении почерка.

Наряду с признаками замедленности темпа движений и снижения координации движений основой для суждения об изменении почерка в малообъемных рукописях является обнаружение таких признаков, как зеркальность (для письма левой рукой), неестественная форма и направление движений, наличие вариационности в элементах письменных знаков. Письмо буквами печатной формы распознается легко, а для построения вывода об имитации почерка, наряду с признаками замедленного движения и снижения координации, следует установить внешнее сходство исследуемого рукописного фрагмента с почерком, которым выполнен весь текст документа.

После того как экспертом был проведен тщательный анализ свойств почерка, которым выполнены как малообъемная рукопись, так и рукописи, представленные в качестве образцов почерка предполагаемого исполнителя, проверена устойчивость этих свойств и выделены те из них, которые могут быть использованы в дальнейшем как идентификационные, он приступает к сравнительному исследованию выделенных признаков.

Учсть в процессе сравнения все свойства почерка, обнаруженные в исследуемом тексте, и сопоставить их с характерными идентификационными свойствами почерка предполагаемого исполнителя эксперту помогают разработки признаков и другие рабочие материалы, составленные при изучении признаков на стадии отдельного исследования объектов экспертизы.

Оценка результатов исследования и оформление заключения эксперта при экспертизе малообъемных рукописей

Каждый этап исследования малообъемных рукописей содержит специфические особенности оценки данных, анализируемых экспертом. Эти особенности зависят от конкретных экспертных ситуаций, возникших при исследовании, которые и определяют содержание оценок, их форму и значимость для проверки намеченных экспертных версий [3].

В стадии предварительного исследования оценке подвергается фактический материал, содержащийся в рукописях, с точки зрения наличия или отсутствия в нем свойств, которые могут свидетельствовать о необычности выполнения, возможности искажения почерка или подражания почерку другого лица. Наблюдая в исследуемом тексте свойства, характеризующие снижение темпа письма и координации движений, неестественные движения в отдельных письменных знаках и их элементах, эксперт оценивает выраженность этих признаков, исключает возможность их случайного происхождения в тексте и выдвигает одну из возможных версий о причинах, вызвавших проявление отмеченных необычных для естественного письма свойств, которая нуждается в дальнейшей проверке.

Особо важную роль при исследовании малообъемных рукописей играет оценка сравнительного материала, представленного на экспертизу. К образцам почерка предполагаемых исполнителей во всех экспертных ситуациях здесь предъявляются

специальные требования, проверка выполнения которых во многом предопределяет успех исследования. При проведении предварительного исследования образцов должна быть выявлена достоверность происхождения их от определенного лица, в связи с чем все свободные и экспериментальные образцы почерка сопоставляются между собой.

Образцы должны быть проверены на сопоставимость с исследуемым текстом. Поэтому в них оценивается соответствие исследуемому короткому тексту (записи, надписи) по материалам письма, содержанию письменных знаков (буквы, цифры), по алфавиту (языку), по времени исполнения образцов, а также по условиям составления (поза пишущего, установка изменения почерка и др.).

Существенной является и оценка сравнительного материала по количеству объективной информации о почерке вероятных исполнителей, которую они содержат.

Тщательная оценка образцов почерка предполагаемых исполнителей текстов, не содержащих достаточно большого объема графической информации, должна являться важной гарантией объективности и полноты проведенного исследования.

Если в стадии предварительного исследования графический материал, изучаемый в малообъемных рукописях, служит эксперту для выдвижения оценочных суждений о возможности происхождения отдельных наблюдаемых в них признаков и свойств, то глубокое дифференцированное изучение всех свойств, проявившихся в письменных знаках, их элементах и сочетаниях, осуществляется в стадии отдельного исследования признаков в малообъемных рукописях (записях, надписях), с одной стороны, и в образцах почерка – с другой. Содержание оценок, даваемых экспертом на этой стадии, сводится к выявлению своеобразия движений, присущих изучаемому почерку, и, следовательно, определению их значимости для решения стоящей перед экспертом задачи идентификации исполнителя.

Наиболее активной оценочная деятельность эксперта оказывается в стадии сравнения выделенных признаков и свойств между собой. Каждое, даже самое элементарное сравнение письменных знаков, их частей, соотношений в них всегда сопровождается оценкой, суть которой состоит в констатации совпадений или различий в сравниваемых графических начертаниях.

В процессе всего исследования эксперт пользуется оценочными суждениями, даваемыми на разных уровнях. Упомянутые суждения постепенно подготавливают формирование его внутреннего убеждения, которым обосновываются экспертные выводы на основе общей оценки результатов всех проведенных исследований. Эта общая оценка производится применительно к выделенной экспертом совокупности совпадающих или различающихся признаков. Таким образом, собственно оценочный заключительный этап исследования содержит обобщающие оценки, полученные экспертом на предыдущих этапах.

Отрицательные суждения о выполнении определенными лицами исследуемых малообъемных рукописей по своей познавательной структуре более сложны, чем положительные. Последнее объясняется тем, что эксперт при установлении различий признаков и свойств в сравниваемых графических изображениях (буквах, цифрах) должен сделать вывод о несовместимости этих различий в почерке одного и того же лица и что наблюдаемые различия не являются вариантами движений, присущими почерку конкретного лица. Поэтому выделенные различия не должны быть обусловлены влияниями на почерк определенных факторов, условий письма и

других сбивающих причин, а упомянутые факторы и условия не всегда могут быть достоверно установлены (например, эмоциональное состояние пишущего, поза). Выделенные различия не должны также быть связаны с возможностью объяснения их происхождения от вариационности почерка вероятного исполнителя.

Предположительные суждения по результатам исследования малообъемных рукописей формируются у эксперта при общей оценке установленных признаков тогда, когда при исследовании выявлены одновременно и совпадения и различия. В этих случаях при выявлении комплекса совпадений эксперт может объяснить факт наличия различий лишь предположительно, выдвигая одно из возможных обстоятельств, которое привело к появлению различий в рукописном тексте. То же следует сказать об объяснении совпадений признаков при наличии несовместимых различий. Такие совпадения могут предположительно объясняться сходством сравниваемых почерков, однотипностью групповых свойств и другими факторами.

Следует отметить, что предположительные (положительные или отрицательные) суждения не должны являться результатом произвольного равнозначного выбора формы вывода, а базируются на внутреннем убеждении эксперта в достоверности решения поставленной задачи при невозможности в категорическом виде объяснить суть наблюдаемых и сравниваемых в графических объектах явлений.

Резкая ограниченность графического материала, содержащегося в исследуемой рукописи (записи, надписи), выполнение текста в необычных условиях или значительно измененным почерком не позволяют в ряде случаев выявить в нем такие свойства почерка, которые расцениваются как идентификационные. Кроме того, отмечаются случаи, когда наблюдаемые в тексте особенности препятствуют проверке устойчивости признаков по образцам и выявлению их вариационности и взаимозависимости. В подобных случаях эксперт констатирует невозможность решения поставленного перед ним вопроса [4].

Особенности оформления заключения эксперта при экспертизе малообъемных рукописей

К составлению заключения по результатам исследования малообъемных рукописей эксперт приступает после завершения всей работы над материалами, поступившими на экспертизу. Объем заключения и его структура во многом зависят от тех выводов, к которым пришел эксперт в процессе проведения предварительного, отдельного и сравнительного исследований графических объектов, и характера ответов на все вопросы, поставленные перед экспертизой.

Малый объем графической информации, содержащейся в исследуемых рукописях, требование детализации признаков совпадения (или различия), привлечение к демонстрации устойчивости признаков фрагментов рукописных текстов из большого количества образцов вызывают необходимость более тщательного подхода к оформлению фототаблиц и их ограниченному использованию в тексте заключения. Иллюстрируемые письменные знаки должны быть отображены в таблицах крупно (высотой не менее 10–12 мм) с хорошо различимыми элементами движений и их структурными характеристиками.

Последовательность изложения результатов исследования малообъемных рукописей в заключении эксперта соответствует общеметодическим требованиям,

предъявляемым к заключениям почерковедческой экспертизы вообще. Для сравнительного материала, поступившего на экспертизу, при исследовании малообъемных рукописей характерно более подробное и дифференцированное описание свободных и экспериментальных образцов почерка предполагаемых исполнителей.

Раздельное исследование малообъемных рукописей описывается в заключении эксперта в зависимости от типичных ситуаций, возникших при работе над материалами экспертизы. При изложении этой стадии учитывается количество исследуемых рукописных текстов, число предполагаемых исполнителей, наличие признаков, свидетельствующих об изменении почерка, и другие факторы, влияющие на последовательность действий эксперта.

Результаты сравнительного исследования признаков в малообъемных рукописях и образцах излагаются в заключении эксперта по общим правилам.

В синтезирующей части заключения выражается отношение эксперта к результатам исследования текстов с малым объемом графической информации: каким образом он оценивает совпадения и различия признаков, почему считает совокупность совпадающих признаков достаточным основанием для вывода о тождестве или различающихся признаков — для отрицания тождества. В каждом из суждений должен быть обоснован тезис о том, что объем графического материала, содержащегося в исследуемом рукописном тексте, не оказывает существенного влияния на выводы.

Список использованной литературы

1. *Винберг Л.А., Шванкова М.В.* Почерковедческая экспертиза / Под ред. Р.С. Белкина. — Волгоград, 1977. — 208 с.
2. *Винберг Л.А., Моисеев А.П.* Криминалистическое исследование письма. — М.: МВД СССР, 1975. — Ч. 1. — С. 211.
3. *Колонутова А.И.* Особенности анализа признаков в элементах письменных знаков при исследовании кратких текстов. — М., 1977. — 26 с.
4. *Моисеев А.П., Колонутова А.И., Мурашова О.С.* Исследование малообъемных рукописей. — М., 1980. — 60 с.

УДК 343.148:347.78

І.П. Дорохіна, старший експерт
Державного науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України
О.В. Береза, експерт Науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру
при УМВС України в Тернопільській області

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПІД ЧАС ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Розглянуто основні проблеми, що виникають під час призначення та проведення судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності, а також деякі шляхи їх розв'язання. Запропоновано впровадження медіаційних процедур у разі розглядання справ з порушенням прав інтелектуальної власності.

Ключові слова: судова експертиза, інтелектуальна власність, правові питання, медіація (посередництво), формулювання питань.

Останнім часом експертиза об'єктів інтелектуальної власності (ОІВ) в Україні все частіше стає предметом обговорення та дискусій на сторінках друкованих видань. І це не дивно. Виникнення нового виду судово-експертної діяльності потребує створення теоретичного підґрунтя, що враховує особливості досліджуваних об'єктів та не суперечить загальним методологічним засадам судової експертизи.

Отже, предмет будь-якої судової експертизи визначається об'єктом експертного дослідження і питаннями, порушеними слідчим (судом), що вирішуються експертом у межах його спеціальних знань [1, с. 60]. Будь-який судовий експерт погодиться з твердженням, що від правильності, доцільності сформульованих експерту питань залежить напрям, об'єм та межі експертного дослідження.

Практика призначення судових експертиз об'єктів інтелектуальної власності свідчить про складності в розмежуванні «питання факту» від (та) «питання права» і, як наслідок, формулювання питань правового характеру, вирішення яких чинним законодавством віднесено до компетенції суду.

Аналіз цієї ситуації підтверджує необхідність активного реагування науковців та практиків на переформулювання питань правового характеру на такі, що потребують застосування спеціальних знань. Прикладом може бути, наприклад, правове питання: «Чи відповідає промисловий зразок за патентом України № XXXX умові патентоспроможності «новизна»?» — яке, на нашу думку повинне мати таку редакцію: «Чи містяться в матеріалах справи або в інших відомих експерту інформаційних джерелах відомості, за якими сукупність суттєвих ознак промислового зразка за патентом України № XXXX стала загальнодоступною в світі до дати подання заявки до Установи (00.00.0000)?», або «Чи відповідають представлені на дослідження диски для лазерних систем зчитування законодавству України, що визначає умови розповсюдження

† І.П. Дорохіна, О.В. Береза, 2007

примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм та баз даних?» — який можна запропонувати у такій редакції: «Чи містять примірники аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм та баз даних ознаки контрафактності?».

Відсутність єдності у поглядах фахівців щодо віднесення певних питань до категорії правових — це лише одна з причин неточності у формулюванні питань.

Непоодинокі випадки, коли сторони, що беруть участь в судовому процесі, намагаються посилити (послабити) або нейтралізувати висновок судового експерта як джерело доказової інформації шляхом:

— постановки суперечливих питань (сумнів у правильності однієї відповіді породжує сумнів у іншій);

— використання питань, зміст яких визначає напрямок та межі дослідження, а в результаті й відповідь;

— використання «розмитих» питань, які розширюють межі дослідження, що ускладнюють роботу експерта, та відповіді на які можуть бути неповними;

— використання питань-синонімів, відповіді на які надають однакову інформацію, але будуть відрізнятися за формою;

— постановки питань, відповідь на які залежить від урахування певних обставин, що робить їх неповними;

— формулювання двозначних питань, що призводить до різного їх тлумачення.

Наприклад, для відповіді на питання: «Чи є серед документації, наданої підприємством «ZZZ», описи процесів, фрагменти яких є тотожними з описами процесів, описаними в творі, права інтелектуальної власності на який належать гр. А., згідно свідоцтва від 00.00.0000 № XXXXX про реєстрацію авторського права на твір?» — експерту необхідно провести порівняльне дослідження творів, результат якого буде зводитись до відповіді про наявність тотожних фрагментів, або їх відсутність. Але така відповідь не буде повною та не вирішить суть проблеми, що полягає у визначенні факту відтворення твору (фрагментів твору) за свідоцтвом від 00.00.0000 № XXXXX при створенні документації, представленої підприємством «ZZZ». Непоодинокі випадки, коли право експерта щодо переформулювання питань відповідно до п. 4.12 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз [2], не завжди призводить до бажаного результату, а навпаки неадекватно сприймається сторонами, що провокує двоякі запитання.

Так, нечіткість сформульованих питань може стати однією з причин призначення повторних експертиз, що призводить до затягування строків розгляду справи через тривалість проведення експертизи, на що переважно скаржаться (нарікають) судді та представники досудових органів.

Не зважаючи на те, що законодавець надає суду право визначити остаточне коло питань, що ставляться перед судовим експертом, представники сторін «до останнього» наполягають на своїй редакції питань, які не завжди коректно викладені, зловживаючи наданим їм правом «пропонувати господарському суду питання, які мають бути роз'яснені судовим експертом» відповідно до ч. 2 ст. 41 Господарського процесуального кодексу (ГПК) України. У разі непогодження суддя ризикує потрапити під «дамоклів меч» ст. 20 ГПК України, в якій серед переліку підстав для відводу судді, норма «інші підстави, що викликають сумнів у його упередженості» надає необмежений простір для висловлення недовіри суду [3].

Виходом із ситуації, що склалася, може стати залучення спеціалістів, зокрема й судових експертів, для надання суддям допомоги під час формулювання питань для вирішення експертизи, що забезпечить об'єктивне встановлення фактичних обставин за справою та виключить звинувачення судді в упередженості. Склад таких спеціалістів може формуватися в кожному місцевому та апеляційному суді з числа авторитетних фахівців у відповідній сфері. Залучення спеціалістів для надання допомоги у встановленні фактичних обставин справи могло б здійснюватися за клопотанням хоча б однієї з осіб, які беруть участь у справі, або з ініціативи суду [4].

Заступник голови Вищого господарського суду України Віктор Москаленко вважає абсолютно прийнятним і доцільним для господарської юрисдикції в Україні включення до процесуального закону норм щодо медіації (посередництва), яке ефективно застосовується в міжнародній практиці та значною мірою зменшує навантаження на судову систему [4].

Нині в Україні існують чотири види установ, які здійснюють судово-експертне забезпечення захисту прав інтелектуальної власності, а саме: Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Академії правових наук України, Науково-дослідні інститути судових експертиз Міністерства юстиції України, Науково-дослідні експертно-криміналістичні центри МВС України та Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України. Провідними фахівцями зазначених установ розроблено методичні матеріали щодо призначення та проведення експертиз з цього напрямку, в яких, зокрема, наведено перелік питань, що вирішують експерти відповідної спеціалізації. Так, в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз [2], зі зміною від 30 грудня 2004 р., наведено 25 питань, що стосуються дослідження об'єктів інтелектуальної власності. Посібник «Судова експертиза прав інтелектуальної власності: Збірник питань» [5], розроблений у 2006 р. Науково-дослідним центром судової експертизи з питань інтелектуальної власності, містить вже майже 90 питань з цього напрямку дослідження, що свідчить, до речі, про сталу щорічну тенденцію до збільшення кількості питань, які вирішуються експертами в межах їхніх спеціальних знань. Але при цьому, на жаль, не вироблено єдиного підходу до формулювання питань, що потребує цілеспрямованої праці колективу досвідчених фахівців — представників зазначених наукових установ.

На нашу думку, існує необхідність створення єдиного переліку питань, які вирішуються експертами за цим напрямком дослідження, що значно полегшило б роботу судів та представників досудового слідства, а в судового експерта не виникала необхідність у переформулюванні питань.

Практика судово-експертних досліджень ОІВ показує, що для встановлення фактичних даних, необхідних для правильного вирішення кримінальної, цивільної або господарської справи, не завжди достатньо знань у сфері інтелектуальної власності. У багатьох випадках необхідне використання спеціальних знань, які належать до різних видів судових експертиз. Наприклад, для вирішення питання щодо контрафактності відеокасет, необхідно, зокрема:

— встановити спосіб целюфанування та виготовлення футляра (компетенція трасологічної експертизи);

— вирішити питання про спосіб поліграфічного оформлення футляра (компетенція технічної експертизи документів);

— вирішити питання про відповідність якості відеозапису досліджуваної відеокасети якості запису на ліцензійних касетах (компетенція експертизи фоно- та відеозаписів).

Подібні комплексні експертні дослідження проводяться фахівцями відповідних експертних спеціальностей з використанням адекватного методичного та апаратного забезпечення.

Однак існують випадки, коли багатогранність об'єктів робить неможливою універсалізацію експертів, атестованих за відповідною спеціальністю. Йдеться про об'єкти авторського права, перелік яких на сьогоднішній день включає 17 видів (ст. 8 Закону України «Про авторське право та суміжні права»).

Кваліфікаційні вимоги до експертів, які атестуються за спеціальністю «Дослідження, пов'язані з охороною авторського права та суміжних прав», не включають необхідності базової освіти, пов'язаної хоча б з одним із 17 видів об'єктів (достатньо лише вищої освіти та освіти у сфері інтелектуальної власності). Разом з тим, зрозуміло, що отримавши кваліфікацію судового експерта, один і той самий фахівець, наприклад юрист за фахом, не може кваліфіковано проводити дослідження стосовно музичних творів, комп'ютерних програм та творів архітектури. Відповідь на питання: «Де ж взяти атестованих експертів на всі випадки?» — можна знайти у ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»: «Для проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, можуть залучатися крім судових експертів також інші фахівці з відповідних галузей знань» (див.: [6]).

Висвітлені проблеми, що виникають під час призначення та проведення судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності, та запропоновані шляхи їх розв'язання свідчать про необхідність об'єднання зусиль експертів, суддів та представників досудових органів для розроблення та впровадження єдиних підходів судово-експертного супроводу, що є невід'ємною складовою дійового механізму захисту об'єктів інтелектуальної власності.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Шляхов А.Р. Словарь основных терминов судебной экспертизы. — М.: ВНИИСЭ, 1980. — 92 с.
2. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз: Наказ М-ва юстиції України від 08.10.98 № 53/5. — [У редакціях від 30.12.2004, 10.06.2005 і 29.12.2006].
3. Афанасьєв В. Судова експертиза об'єктів інтелектуальної власності в Україні: теорія і практика // Інтелектуальна власність. — К., 2006. — № 9. — С. 13 – 17.
4. Москаленко В. Про поглиблення спеціалізації суддів та деякі питання вдосконалення процесуального законодавства // Там само. — К., 2007. — № 2. — С. 39 – 41.
5. Судова експертиза прав інтелектуальної власності: Зб. питань / За ред. П.П. Крайнева. — К.: НДЦСЕПВ, 2006. — 18 с.
6. Дорошенко О.Ф. Проблеми організації та проведення судової експертизи при захисті прав інтелектуальної власності // Інтелектуальна власність. — К., 2007. — № 2. — С. 41 – 44.
7. Запровадження інституту медіації // Уряд. кур'єр. — 2007. — 20 лип. — С. 10.

УДК 343.982.325: 614.67

І.Ю. Кожакарь, старший експерт

Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при УМВС України в Чернівецькій області

ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ МОЖЛИВОСТІ ДАКТИЛОСКОПІЮВАННЯ ТРУПІВ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ ТРУПНИХ ЗМІН

Розглянуто особливості трупних змін в аспекті можливості проведення дактилоскопіювання трупів. Висвітлено ряд методик дактилоскопіювання трупів.

Ключові слова: дактилоскопіювання, епідерміс, термальний шар, трупне залякання, трупне висихання, муміфікація.

У практичній діяльності правоохоронних органів часто-густо виникають ситуації, пов'язані з виявленням трупів, що потребують дактилоскопіювання для встановлення особи, з'ясування причин та обставин смерті чи розкриття злочину. Ця задача, як правило, є однією з найважливіших, оскільки забезпечує громадянам право на ім'я, якщо йдеться про невпізнаний труп, або сприяє реалізації принципів повноти та всебічності під час розслідування злочинів у ході досудового слідства.

Якщо конкретніше, то дактилоскопіювання необхідне в таких випадках:

- у разі наявності трупа невстановленої особи;
- якщо є сумніви стосовно особи трупа;

— для повноти та всебічності розслідування злочину, що включає: перевірку особи померлого на причетність до скоєння інших злочинів, виключення слідів потерпілого з числа слідової інформації, що вилучена з місця злочину, та встановлення інших фактів.

Як показує досвід, це не завжди є простим завданням.

У криміналістиці прийнято визначати складність процесу дактилоскопіювання трупів відповідно до стану тіла в цілому та шкірного покриву, зокрема. Тому традиційно склалося, що порядок дактилоскопіювання визначається відповідно до розповсюджених станів рук трупа, якими є: трупне залякання, трупне висихання, муміфікація, трупне гниття, а також стан завдяки дії сторонніх чинників (вологи, комах та ін.)

Для більш повного розуміння основ дактилоскопіювання трупів необхідно почати з анатомічної будови шкірного покриву людини, що має папілярний візерунок.

Шкіра людини — складний орган, який відіграє важливу роль у життєдіяльності організму людини і складається з двох шарів — епідермісу та дерми.

Епідерміс — зовнішня частина шкіри (надшкіра — від грец. «ері» — «над» та «derma» — «шкіра») [1, с. 12], є багат шаровим пласким епітелієм, кількість і форма клітин якого залежать від його товщини, що коливається в межах від 30 до 400 мкм. Найбільшу товщину епідерміс досягає на долонях рук та стопах ніг [2, с. 6].

Питання про кількість шарів епідермісу в літературі не вирішено. Проте більшість науковців зійшлися на думці, що активний шар епідермісу знаходиться на внутрішній

його частині, де постійно утворюються нові клітини, що зумовлюють рух старих на поверхню, де вони відмирають та відділяються.

Дерма (безпосередньо шкіра) — щільна, міцна, еластична, непрозора оболонка. В ній розрізняють два шари: один — ретикулярний (сітчастий) — переходить у підшкірну клітковину, другий — папілярний (сосочковий) — контактує безпосередньо з епідермісом. Дерма, переважно, утворена з'єднувальними волокнами з домішками еластичної тканини. Через неї проходять протоки потових залоз, які проникають в епідерміс і закінчуються на зовнішньому боці шкіри, утворюючи пори. Піднімаючи епідерміс, вони утворюють лінійні підвищення — гребні, відокремлені один від одного борозенками. Зазначені протоки іноді називають сосочками. Латиною сосок називається «papilla», тому й лінії з цими гребенями дістали назву «папілярних» [1, с. 13].

Епідерміс та дерма являють собою взаємопов'язану міцну систему, де сосочковий шар забезпечує ріст та регенерацію епідермісу, а той в свою чергу не допускає впливу шкідливих чинників на дермальний шар шкіри. Від'єднати механічно епідерміс від дерми без пошкодження клітин майже не можливо. Але у живих людей існує природний механізм, що запускається за наявності опіків чи саден. Саме тоді, з метою захисту дерми, внутрішній шар епідермісу виділяє речовину (ексудат), що потрапляє між двома шарами та від'єднує їх один від одного. У трупів таке можливо лише під час тривалого перебування у воді чи гниття.

Ось чому вибір способу дактилоскопіювання та попередніх заходів здійснюється залежно від стану шкірного покриву рук трупа в цілому та з огляду на стан його складових.

Тепер докладніше розглянемо відомі трупні явища, що можуть ускладнити дактилоскопіювання або зробити його неможливим.

У судовій медицині відомий поділ на ранні та пізні трупні явища.

До ранніх, що можуть ускладнити дактилоскопіювання, належать трупне залякання та трупне висихання.

До пізніх трупних явищ належать такі, що призводять до значних різких змін зовнішнього вигляду трупа, його органів і тканин. Вони починаються відразу ж після смерті, але розвиваються й проявляються повільніше й пізніше. До пізніх ознак смерті, що ускладнюють або унеможливають дактилоскопіювання, належать трупне гниття та муміфікація.

Крім того, не слід забувати ще й про дію сторонніх чинників — вплив комах, вологи, високих температур, звірів та ін. Отже, розглянемо безпосередньо кожен з цих випадків та спробуємо викласти алгоритм необхідних дій.

Трупне залякання виникає поступово через 1–2 год внаслідок втрати тону м'язової системи тіла після смерті людини, з його подальшим повним розслабленням. При цьому м'язи щільнішають і начебто застигають. Процес трупного залякання супроводжується складними біохімічними реакціями, які зумовлені загальним зсіданням білків м'язів, внаслідок чого м'язи тужавіють. Тому для того щоб розігнути зігнуту руку, необхідно прикласти значні зусилля [3, с. 39].

Процес залякання починається з м'язів обличчя, нижньої щелепи, поширюючись на м'язи рук, тулуба та ніг. Повне залякання настає через 12–24 год після смерті й зберігається в середньому 2–3 доби, після чого відбувається поступове розслаблення м'язів, що проходить у такій самій послідовності [3, с. 40].

Складність дактилоскопіювання, що викликано трупним заляканням, полягає у фіксації та ущільненні м'язевих тканин та суглобів, а це в свою чергу унеможливає

безперешкодне дактилоскопіювання рук трупа за рахунок пасивних рухів. Тому необхідно здійснити підготовку кінцівок трупа, використовуючи теплі ванни, масаж чи перерізання сухожилля [4, с. 67].

Масаж проводять на ранніх стадіях трупного залякання, він полягає у розробленні суглобів рук силовою дією у вигляді розправлення, розгладжування та повторного згинання-розгинання. При цьому необхідно слідкувати, щоб не ушкодити м'які тканини та кістки, тобто зусилля мають бути дозованими.

У разі, коли попередній захід не дав очікуваного результату або коли трупне залякання більш виражене, то можна спробувати занурювання верхніх кінцівок трупа в теплу воду з подальшим їх розробленням.

Крайнім, але дієвим заходом проти трупного залякання є переріз сухожиль-згиначів, що здійснюється в районі променевоzap'ясткового суглоба (нижче основи долоні) або на пальцях у місцях міжфалангових ліній згину.

У деяких випадках, якщо трупне залякання виражене помірно, дактилоскопіювання може бути здійснено і без перерізу сухожиль за допомогою різних інструментів, наприклад, ложки дактилоскопічної, яка входить до набору валізи криміналістичної [5, с. 568], або методу німецького криміналіста Шиффердеккера.

Метод Шиффердеккера дає змогу відмовитися від фарби, гумового валика, ложки, клею та ножиць. Замість цього необхідно мати спеціальну клейку еластичну плівку (може бути замінена світлою дактилоскопічною плівкою), дактилоскопічний порошок «Сажа» (або інший порошок дрібного помелу) та пензель, призначений для нанесення порошка на пальці [6, с. 37]. Після зафарбування на папілярні ділянки наклеюють непрозору плівку по всій довжині, а потім після перенесення відображення липкий шар разом з відбитком накривають захисним прозорим шаром. Після апробації цього методу в НДЕКЦ при УМВС України в Чернівецькій області було виявлено позитивні й негативні аспекти.

Позитивні:

- не потребує додаткових заходів з розроблення заляклих рук трупа;
- фарбування рук проводиться у сухий спосіб;
- зменшення трудомісткості процесу (робота з сортування папірців, вирізання та клеєння);
- не потребує спеціальної підготовки спеціалістів (достатньо тренування);
- можливість проведення за будь-яких умов, зокрема й на місці злочину, без перешкод подальших досліджень піднігтьового вмісту (достатньо простого обмивання рук, чого не можна сказати про друкарську фарбу).

Негативні:

- витрати на проведення такого дактилоскопіювання більші, оскільки дактилоскопічний порошок і світла дактилоскопічна плівка коштують дорожче, ніж друкарська фарба та папір (при тому, що обов'язкові три примірники);
- вплив температур навколишнього середовища на липкий шар плівок, які використовують, та обмежений строк (не більше 12 міс.) їх придатності, що потребує додаткового перефотографування слідів.

Ще одним альтернативним рішенням є широко практикований в США та інших країнах Західної Європи метод дактилоскопіювання із застосуванням дактилоскопічної подушки. В цьому випадку руки трупа фарбують прикладанням до них дактилоскопічної подушки, а відбитки отримують прикладанням до пофарбованих рук аркуша паперу, який розміщено на рівній пластині.

Наступним трупним змінюванням, що потребує уваги, є *трупне висихання*. Це раннє трупне явище, яке має місце за умов, що сприяють випаровуванню вологи. Зазначений процес відбувається, якщо труп знаходився протягом 1–3 діб у сухому теплому приміщенні, яке має добру вентиляцію або добре провітрюється. Це стосується і трупів, що перебували тривалий час під дією низьких температур. При цьому м'які тканини втрачають еластичність, шкіра ущільнюється, на їхній поверхні утворюються плями брунатно-жовтого кольору. На поверхні рук, що мають папілярні лінії, утворюються складки, які наприкінці першої доби після смерті стають видимими, а через дві-три доби твердіють та заважають повноцінному дактилоскопіюванню.

За наявності зазначеного трупного явища в першу чергу вирішується питання про ступінь висихання та стан поверхневого шару (епідермісу), відповідно до чого надалі і здійснюється вибір необхідного прийому.

Найчастіше заважають дактилоскопіюванню рук у разі трупного висихання:

- складки, що мають еластичний характер;
- складки, що втратили еластичність;
- пошкодження зовнішнього шару шкірного покриву (епідермісу).

У першому випадку для розправлення складок можна застосувати масаж нігтьових фаланг у вигляді розправлення та розгладжування шкірного покриву. Якщо це не допомогло, то можна зробити ін'єкцію шприцом місткістю не менше як 5 см³ у центральну частину середньої фаланги пальця руки. Переважно голка вводиться під кутом із розрахунку, що її вістря має зупинитися в центральній частині нігтьової фаланги на рівні нижнього шару дерми, не торкаючись кістки. Але це не є обов'язковим. Іноді виникає необхідність ввести голку в бокову поверхню середньої фаланги [7, с. 8] або в бокову поверхню нігтьової фаланги. Загалом це визначається, безпосередньо, залежно від характеру складок (вони можуть бути як вертикальними, так і поперечними) та стану шкірного покриву рук трупа.

Наповнювачем для ін'єкцій може слугувати звичайна вода, вазелінова олія або гліцерин. У будь-якому разі отвір, після вилучення голки з тіла, має бути заклеєний медичним пластирем, щоб запобігти витіканню наповнювача. Дактилоскопіювання проводять після масажу нігтьової фаланги (для рівномірного розподілу рідини). Результати з розправлення складок шкіри можна покращити, якщо попередньо розпарити пальці трупа в теплій воді.

У випадку, коли складки шкіри втратили еластичність, можна застосувати відпарювання кінцівок трупа в теплій воді (не нижче 50 °С), контролюючи процес, або тримаючи кінцівки трупа над паром.

У деяких випадках допомагає ще й 20 % розчин антиморфіну [8, с. 41]. Кисті трупа занурюють на кілька хвилин у зазначений вище розчин, після чого знову намагаються розправити складки.

При застосуванні заходів, які можуть суттєво змінити стан шкірного покриву рук, необхідно сфотографувати нігтьові фаланги трупа, використовуючи різні режими освітлення.

Якщо всі описані вище заходи не дали змоги здійснити повноцінне дактилоскопіювання, то в цьому випадку кисті трупа піддають штучній мацерації в теплій звичайній або мильній воді (в цьому випадку бажано використовувати звичайне господарське мило без будь-яких ароматичних домішок). Кисті трупа бажано відокремити

та залишити у воді приблизно на одну добу, після чого, за необхідності, можна, змінивши воду, подовжити термін.

Кінцевою метою цієї процедури є зняття зовнішнього шару шкіри (епідермісу) з рук у вигляді «рукавички смерті» чи «панчохи». Після того як це вдалося, епідерміс промивають і, одягаючи на свою руку, здійснюють дактилоскопіювання.

Якщо епідерміс пошкоджено, а висихання спричинило ще більшу деформацію, що ускладнює дактилоскопіювання, то в цьому випадку також застосовується штучна мацерація. Пошкоджений епідерміс знімається повністю або фрагментарно, після чого одягається на гумову рукавицю та дактилоскопіюється.

У разі значного пошкодження чи «витертості» папілярних ліній епідермісу можна здійснити дактилоскопіювання його внутрішнього боку. В цьому випадку зображення буде негативним, що необхідно враховувати.

Якщо все ж таки мають місце значні пошкодження поверхневого шару шкіри (внаслідок хвороби шкіри, опіків та ін.), необхідно зчистити пошкоджений епідерміс щіткою та здійснити дактилоскопіювання дермального шару.

Перше, що треба здійснити до початку зазначеного заходу, — фотографування нігтьових фаланг пальців рук трупа. При цьому світле забарвлення дермального шару на фото, як правило, не має необхідного контрасту (рис. 1). Це можна змінити, якщо обережно нанести на дермальний шар друкарську фарбу, дактилоскопічний порошок «Сажа» чи інший дактилоскопічний порошок темного кольору (рис. 2).

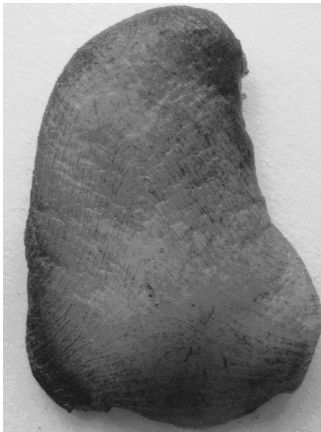

Рис. 1. Зображення дермального шару при денному освітленні без попередньої обробки

Рис. 2. Зображення дермального шару при денному освітленні після застосування друкарської фарби для збільшення контрасту папілярних ліній

Після нанесення фарби можливе зникнення папілярних ліній, що характерно для дермального шару. Відновити рельєф папілярного візерунка можна за допомогою етилового спирту, який наносять на нігтьову фалангу за допомогою вати чи марлевого тампона.

При зазначених пошкодженнях можливе застосування зворотного (нагативного) дактилоскопіювання. У такому випадку друкарська фарба наноситься на прозоре скло

рівномірним шаром, після чого нігтьова фаланга пальця руки прокатується по склу з незначним притисканням. Фарба, як правило, лишається на папілярних лініях, утворюючи на склі негативний відбиток, який у подальшому фотографується [9].

Якщо дермальний шар слабо піддається дактилоскопіюванню через нестійкість рельєфу або його часткову відсутність, то в такому випадку пальці трупа можна на 10–16 год залишити в 5 % розчині льодяної оцтової кислоти або оцтово-спиртовому розчині (9 % оцет та медичний спирт у співвідношенні 1:1). Витримування кінцівок трупа у зазначених розчинах понад 10 год необхідно контролювати. Така операція надає значної твердості дермальному шару. Морозильна камера також може допомогти у фіксації дермального шару.

У більш складних випадках застосовують відновлення папілярного візерунка за допомогою жирів.

Наступним трупним явищем, яке може також завадити дактилоскопіюванню, є *трупне гниття*, що являє собою розкладання білків унаслідок життєдіяльності мікроорганізмів. Гниття зумовлює утворення гнильних газів, що роздувають кишки та через їхні стінки потрапляють у підшкірну клітковину, через це шкіра набуває брудно-зеленого кольору. Внаслідок утворення газів труп роздувається до значних розмірів (трупна емфізема), а під верхнім шаром шкіри з'являються пухирі, наповнені сукроватою рідиною, згодом вони лопаються і шкіра звисає клаптями. Видимі ознаки гниття виникають за температури від 15 до 25 °С приблизно через 36 год, а за температури нижчої 10 °С — приблизно впродовж тижня.

Умовно трупне гниття шкірного покриву рук можна поділити на такі стадії:

1. Відчутне пом'якшення пальців без порушення епідермісу.
2. Пом'якшення пальців з частковим відшаруванням епідермісу (відшарування епідермісу відбувається у вигляді пухирів або клаптиків відірваних фрагментів).
3. Значне пом'якшення дермального шару шкіри (епідерміс пошкоджено значно або він зовсім відсутній).
4. Зникнення сосочкового шару або його часткове розправлення (рис. 3).
5. Повне або часткове розкладання дермального шару нігтьової фаланги (рис. 4).

Рис. 3. Зникнення папілярного візерунка дермального шару внаслідок дії трупного гниття

Рис. 4. Розкладання дермального шару внаслідок дії трупного гниття

Для перших трьох стадій застосовується, як правило, звичайне дактилоскопіювання. Для цього попередньо знежирюється поверхня шкіри рук етиловим спиртом чи очищеним ацетоном (можливе й звичайне миття рук, якщо дозволяє стан шкіри). Зазвичай підготовці кінцівок трупа до дактилоскопіювання передують фотографування кожного візерунка нігтьових фаланг рук із дотриманням вимог масштабної фотозйомки. Це робиться для збереження первинного стану шкірного покриву, який може змінитися під час здійснення заходів з підготовки до дактилоскопіювання. За наявності епідермісу, що зазнав незначних деформацій або під дією процесів гниття вже містить складки, непогані результати дає застосування ін'єкцій (про них уже йшлося) або ванночки із звичайною теплою водою (або розбавленою господарським милом), з подальшою розробкою нігтьових фаланг. У разі значних пошкоджень епідермісу та частковому його відставанні від пальців можна також застосовувати ванночки з теплою водою. Як правило складки розправляються достатньою для дактилоскопіювання мірою через 12–24 год, а епідерміс можна зняти з поверхні нігтьових фаланг без пошкодження приблизно через 24–36 год.

Якщо епідермісу не залишилося або якщо робота з ним не дала очікуваних результатів, необхідно зосередити увагу на дермальному шарі. Тут можливі такі прийоми:

- контрастне фотографування;
- звичайне дактилоскопіювання (на папір). При цьому слід пам'ятати, що у відбитках дермального шару папілярні лінії відображаються інакше — як дві чи три переривчасті нерівномірні лінії. Це можна змінити негативним дактилоскопіюванням (отримання негативних відбитків відшарувань на склі з фарбою та подальшим фотографуванням);
- для повернення візерунка в разі зникнення папілярних ліній та часткового розправлення дермального шару використовують розігріті жири. Для цього підійдуть кісточкова олія, технічний жир або інші рослинні жири (рицинова олія), які нагрівають до 110–130 °С. Пальці періодично занурюють у посудину з олією на 15–45 с, при цьому постійно контролюють щільність дермального шару нігтьових фаланг до досягнення ним щільності близької до прижиттєвої. У разі значних пошкоджень (трупного гниття) обробку пальців проводять за температур 110–115 °С упродовж 3–4 хв. Дактилоскопіювання таких пальців здійснюють після їх повного знежирення.

Муміфікація — крайня форма висихання трупа, що відбувається внаслідок швидкої втрати (близько 80 %) тканинами тіла вологи. Втрата вологи відбувається настільки швидко, що заважає гниттю. Сприятливою умовою для муміфікації є знаходження тіла в піску, крейдянному ґрунті чи тривале перебування в місці з сильним протягом (підвалі, горищі тощо). Строк муміфікації тіла дорослого чоловіка за сприятливих умов становить 1–2 міс., а тіла дитини — 2–3 тижні. Під час цього процесу шкіра стає сухою, щільною та набуває рудувато-брунатного, темно-бурого чи світло-бурого кольору.

Різновидом муміфікації є випадки омилення трупа — утворення жировоску по всій поверхні тіла. Це відбувається, коли труп потрапляє в місце з високою вологістю та недостатнім доступом кисню (наприклад, у криницю, ставок чи підтоплений підвал). У цьому випадку жири трупа розкладаються на гліцерин та жирні кислоти, після чого октадеканова кислота разом із гліцерином вимиваються з організму водою, пальмітинова і стеаринова — вступають в реакцію з солями кальцію та магнію, що

спричиняє утворення мила. Шкіряний покрив трупа має щільну зернисту будову, яка нагадує суміш воску з жиром. Для завершення цього процесу потрібно близько року.

За необхідності дактилоскопіювання муміфікованого трупа спочатку здійснюють масштабне фотографування кожного наявного папілярного візерунка нігтьових фаланг у різних режимах освітлення (денне та косо спрямоване освітлення в цьому випадку найкраще). Потім з пальців та долоней рук трупа виготовляють об'ємні зліпки. Для цього використовують пластилін, латекс, парафін, віск та ін.

Наступним кроком є відокремлення кисті трупа від руки, очищення її від бруду промиванням у теплій воді. Якщо після очищення стан візерунків та потоків папілярних ліній значно покращився, то повторно фотографують та виготовляють зліпки.

Оскільки муміфікація — це крайня форма висихання, то складки шкіри на поверхні нігтьових фаланг і долоней є та лишаються головною проблемою, що заважає дактилоскопіюванню. Саме тому з метою їх розправлення кисті рук або відокремлені пальці рук (що зменшує витрату реактивів та значно покращує зручність в дактилоскопіюванні) необхідно помістити на деякий час у спеціальний розчин. Вибір розчину здійснюють залежно від того, чи є епідерміс на поверхні кистей трупа. Відповідь на це питання може бути такою: епідерміс є, епідермісу нема, визначити складно.

Якщо складно визначити, чи є епідерміс на руках трупа, тоді кисті (чи окремі пальці, з якими виникли труднощі) занурюють у теплий розчин (господарського мила та води) на 2 год. Після визначення наявності або відсутності епідермісу обирають відповідний розчин для підготовки до дактилоскопіювання.

Якщо епідерміс залишився, то застосовують один з таких рецептів розчинів:

- 20 % водний розчин антиморфіну (витримування 10–36 год) [2, с. 23];
- 5 % водний розчин сульфіді натрію (витримування 10–36 год) [2, с. 23];
- 5 % водний розчин льодяної оцтової кислоти (витримування 10–36 год);
- розчин Ратневського — 10 мл 5 % водного розчину оцтової кислоти та 20 мл 96 % етилового спирту на 70 мл води (знаходження у цьому розчині понад дві доби може знищити епідерміс) [7, с. 10];
- розчин 20 мл рідкого туалетного мила у 1 л води з додаванням кількох крапель гліцерину чи без такого (витримування близько 12 год).

Зазначені розчини сприяють ущільненню та від'єднанню епідермісу. Дermalний шар дещо пом'якшується, але складки на ньому повністю не розправляються.

Неконтрольоване знаходження пальців чи кисті руки у зазначених розчинах може призвести до їх знищення; проведення цих заходів потребує постійного спостереження.

У деяких випадках можна спробувати метод, розроблений М.В. Кісіним. Кисті рук уміщують в теплу мильну воду на 10–15 хв, потім в основу пальця шприцом вводять теплий гліцерин, що призводить до набрякання зморшок на шкірі [10, с. 79].

У випадку значно пошкодженого епідермісу або в разі його відсутності пропонуються такі рецепти:

- 20 мл рідкого туалетного мила на 1 л води з додаванням кількох крапель гліцерину чи без такого (витримування понад 10 год);
- розчин Ратневського — 10 мл 5 % водного розчину оцтової кислоти та 20 мл 96 % етилового спирту на 70 мл води (витримування близько двох діб);
- 15 % водний розчин аміаку (витримування пальців або кисті до 3 год, після чого промивання в теплій воді (не більше 50 °С) протягом години, висушування,

змащування косметичним кремом для сухої шкіри та залишення на 1 год). На останньому етапі використовують пом'якшуючу ванну в такому складі: гліцерин — 15 %, льодяна оцтова кислота — 10 %, спирт етиловий — 25 %, вода — 50 % [11, с. 7];

— 30 хв промити матеріал у проточній воді, потім залишити на 60–70 год у посудині з водою кімнатної температури. Залишки епідермісу видаляють щіткою, після чого застосовують кісточкову олію або технічний жир так, як було описано вище.

Після закінчення підготовки кінцівок із застосуванням зазначених розчинів здійснюють дактилоскопіювання за правилами, що застосовують під час дактилоскопіювання дермального шару, попередньо видаливши залишки епідермісу.

Зазначені розчини тією чи тією мірою були опрацьовані НДЕКЦ при УМВС України в Чернівецькій області. Як один з прикладів можна навести такий. Навесні 2006 р. в підвалі багатопверхового будинку в м. Чернівці було виявлено невпізнаний труп чоловіка. За висновком спеціалістів бюро судово-медичної експертизи (СМЕ) цей труп пролежав у підвалі не менше 7 міс. та муміфікувався.

Оглядом трупа в бюро СМЕ було встановлено, що провести його дактилоскопіювання звичайним способом не можливо через викривлення фаланг пальців рук та поганий стан шкіряного покриву (внаслідок значного висихання та забруднення). Також виключалася можливість встановлення особи трупа за ознаками зовнішності через відсутність шкіряного покриву обличчя.

У цій ситуації було прийнято рішення здійснити спробу відновлення шкіряного покриву пальців рук трупа для подальшого дактилоскопіювання в лабораторних умовах. Для цього кисті рук було відокремлено від трупа та доставлено до НДЕКЦ.

При підготовці кистей трупа для дактилоскопіювання використовувалися наступні розчини:

- 20 мл рідкого гліцеринового мила «Nivea» на 1 л теплої воді;
- 5 % розчин льодяної оцтової кислоти;
- 5% розчин сульфід натрію.

У кожний розчин було поміщено певну кількість пальців рук, які витримувались у цих розчинах близько 20 год.

Найбільш ефективними виявилися:

- мильний розчин у теплій воді при підготовці дерми для отримання відбитків пальців рук за умови відсутності епідермісу;
- 5 % розчин льодяної оцтової кислоти за наявності на нігтьових фалангах пальців рук епідермісу або його фрагментів.

Після обробки пальців рук у цих розчинах шкіряний покрив було практично відновлено та очищено. Відбитки отримано з використанням способу «рукавички» та «безпосередньою прокаткою дерми». В обох випадках було отримано відбитки пальців рук, придатні для проведення перевірки за базою даних АДІС «Сонда» (рис. 5–7), яка дала позитивний результат — встановлено особу невпізаного трупа.

Рис. 5. Збільшене зображення частини великого пальця правої руки муміфікованого трупа до обробки

Рис. 6. Збільшене зображення частини великого пальця правої руки трупа після обробки

Рис. 7. Відбиток великого пальця правої руки трупа, що отриманий з відновленого папілярного візерунка

Викладене вище ще раз свідчить про можливість відновлення поверхні шкіряного покриву пальців рук муміфікованого трупа в лабораторних умовах.

Крім того, необхідно зазначити, що на одному й тому самому трупові й навіть на одній і тій самій руці пальці можуть зазнати дії різних трупних змін та перебувати на різних стадіях таких змін, що потребує ретельного відбору способу підготовки до дактилоскопіювання, зокрема для кожної кисті або пальця.

Необхідно зазначити також, що трупне гниття та мацерація проходять швидше в лужному середовищі (розчин аміаку тощо) і повністю припиняються в кислому (розчин льодяної оцтової кислоти, етилового спирту та ін.). Тому при виборі розчину потрібно чітко усвідомити кінцеву мету його застосування (для відновлення дермального шару, для ущільнення епідермісу тощо).

Таким чином, практично завжди є можливість отримання якісних відбитків навіть у разі крайніх форм трупних змін. Дактилоскопіювання та підготовку до нього бажано проводити в лабораторних умовах або приміщенні моргу із залученням експерта-криміналіста та судово-медичного експерта, безпосередньо в перші години після виявлення трупа. Лише правильне та своєчасне застосування зазначених або інших прийомів та методик дактилоскопіювання дає змогу збільшити продуктивність праці в цьому напрямку.

Список використаної літератури

1. Криміналістичне дослідження слідів рук: Наук.-практ. посіб. / О.П. Дубовий, В.Я. Лукашенко, Я.В. Рибалко та ін. — К.: Атіка, 2000. — 148 с.
2. Кисин М.В., Снетков В.А. Особенности дактилоскопирования и идентификации трупов. — М.: М-во охраны обществ. порядка РСФСР, 1963. — 40 с.
3. Судова медицина: Підручник / В.В. Білкун, Л.Л. Голубович, П.Л. Голубович та ін. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — 479 с.

4. *Материалы* теоретической конференции оперативных работников милиции Алма-Атинского гарнизона по вопросам использования научно-технических средств в борьбе с преступностью / Под общ. ред. А. Тумарбекова. — Алма-Ата: МООП КазССР, 1963. — 120 с.
5. *Салтевський М.В.* Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. — К.: Кондор, 2005. — 588 с.
6. *Новый метод дактилоскопирования* // Бюл. переводов зарубеж. криминалист. лит. — М.: М-во охраны обществ. порядка РСФСР. — 1964. — Вып. 3.
7. *Дактилоскопирование трупов: Метод. рек.* / Сост.: Л.В.Станиславский, С.В. Дерий. — К: Бюро судеб.-мед. экспертизы МЗ УССР, 1982 — 12 с.
8. *Лилли Р.* Патогистологическая техника и практическая гистохимия. — М.: Мир, 1969. — 645 с.
9. *Федосюткин Б.А., Степин В.С.* О дактилоскопировании пальцев рук разложившихся трупов // Экспертная практика МВД СССР. — М., 1975.
10. *Криминалистическое исследование следов кожного покрова человека: Учеб.* / Под ред. И.В. Кантора. — Волгоград: ВА МВД России, 2003. — 204 с.
11. *Использование консервантов в подготовке измененных кистей трупа для дактилоскопирования: Метод. рек.* / Сост.: Б.А. Федосюткин, О.П. Коровянский и др. — М.: ЭКЦ МВС РФ, 1992. — 10 с.

УДК 343.148:656.25

Д.С. Афонін, заступник начальника відділу
з обслуговування ЛУ на Одеській залізниці НДЕКЦ
при УМВС України на транспорті

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВО-ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Висвітлено особливості предмета судово-технічної експертизи під час розслідування злочинів, що пов'язані з порушенням правил безпеки руху та експлуатації залізничного транспорту, завдань, які вона вирішує. Запропоновано класифікацію видів судово-технічних експертиз залежно від об'єкта дослідження та конкретної ситуації (аварії або катастрофи), яка склалася. Наведено перелік питань, які вирішує судово-технічна експертиза під час розслідування злочинів, що пов'язані з порушенням правил безпеки руху та експлуатації залізничного транспорту.

Ключові слова: судово-технічна експертиза, аварія, система центральної безпеки, потяг, рейки.

При розслідуванні злочинів, що пов'язані з порушенням правил безпеки руху та експлуатації залізничного транспорту, встановити причину настання аварії або катастрофи можливо лише після проведення судово-технічної експертизи. З цією метою залежно від характеру версій про технічну причину катастрофи або аварії для участі в експертному дослідженні залучають фахівців різних спеціальностей і служб залізничного профілю (служби руху, шляху тощо).

Якщо під час слідства перевіряється одночасно декілька версій щодо технічної причини катастрофи або аварії (перевищення швидкості, несправність шляху, несправність рухомого складу), призначається комплексна судово-технічна експертиза з залученням фахівців різних служб залізничного транспорту.

Найчастіше предметом судово-технічної експертизи є причина катастрофи або аварії. Питання про технічну причину катастрофи можуть бути порушені перед експертизою в загальній формі (яка причина катастрофи; яка причина сходу потяга або зіткнення рухомого складу тощо). За наявності ж необхідних даних ці питання доцільно сформулювати в більш конкретній формі, а саме: чи не є катастрофа (аварія) наслідком тієї чи тієї несправності шляху (зламу рейки, розширення шляху та ін.), стрілочного перевodu, пристроїв сигналізації, централізації та блокування, несправності ходових частин локомотива або вагона, неправильного формування поїзда тощо. Чіткі, конкретні питання, винесені на вирішення експертизи, дають змогу експертові глибше та всебічніше провести дослідження, перевірити всі версії щодо причин порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного транспорту й усувають необхідність призначення додаткових експертиз.

¹ Д.С. Афонін, 2007

Як виняток на вирішення судово-технічної експертизи можуть бути винесені (поряд з питанням про причину катастрофи або аварії) питання про технічний стан шляху або рухомого складу, засобів системи центральної безпеки (СЦБ) і зв'язку, енергопостачання або інших пристроїв. У цих випадках постає питання про те, які несправності виявлені в цих пристроях, чому вони виникли, яка ступінь їхньої небезпеки для руху потягів, чи могли вони бути причиною катастрофи (аварії) та викликати певні наслідки.

На вирішення експертизи також можуть бути поставлені питання про те, чи правильно було складено технічно-розпорядчий акт станції (роздільного пункту), чи правильно організований рух потягів на цій ділянці або маневрова робота на цій станції, чи відповідали дії тієї чи тієї особи (машиніста, стрілочника, сигнальника, поїзного диспетчера) ПТЕ [3].

Якщо перевіряється версія про те, що причиною катастрофи є порушення, допущені під час формування поїзда та завантаження вагонів, на вирішення експертизи виносять питання, чи правильно було сформовано потяг, які порушення мали місце під час навантаження і кріплення вантажу, чи не могли ці порушення стати причиною події. Також важливими питаннями, що можуть потребувати вирішення судово-технічної експертизи, є питання про швидкість руху потяга та довжину гальмового шляху.

Під час розслідування зіткнень рухомого складу, наїздів, накладень і деяких інших подій виникає необхідність об'єктивно встановити, чи міг машиніст запобігти катастрофі, вчасно вживши необхідні заходи сигналізації, гальмування та зупинки поїзда. Для вирішення цього питання велике значення має розмір гальмового шляху, тобто відстань, яку повинен пройти потяг з моменту ввімкнення гальм до повної його зупинки. Під час проведення експертизи гальмовий шлях потяга визначається з використанням аналітичних і графічних методів, для чого експертам необхідно мати зведення про склад потяга, його масу, серію локомотива, кількість і тип вагонів, масу вантажу, швидкість потяга до початку гальмування, наявність гальмових осей, профілі колії (кут і довжину підйому або нахилу, радіус кривої та її довжину), стан рейок (сухі чи вологі), а також дані про те, чи застосовувалися машиністом пісочниці та протягом якого часу. Щодо гальм експерту важливо знати їхній тип, режим ввімкнення повітро-розподільника гальм (може мати різні режими), тиск у гальмовій магістралі, щільність гальмових циліндрів (за наявності витoku повітря з циліндрів тиск у гальмовій магістралі при повному гальмуванні значно знижується та відхиляється від розрахункового — зазначеного в таблицях).

Зведення про склад потяга, кількість гальмових осей, масу вантажу тощо, за винятком швидкості руху потяга, легко можуть бути з'ясовані, оскільки ці зведення є у відповідних документах. Що ж стосується фактичної швидкості руху потяга до початку гальмування, то її необхідно встановлювати експертним шляхом, через те, що дані про швидкість руху, отримані з показань свідків, потерпілих й обвинувачуваного носять суб'єктивний характер і можуть бути неточними. Точне визначення фактичної швидкості руху потяга до початку гальмування є важливою умовою з'ясування причини катастрофи, виявлення та викриття винних.

Визначення швидкості необхідне не тільки у випадках, коли вона була перевищена машиністом і це призвело до катастрофи поїзда, а й тоді, коли встановлена на певній ділянці шляху швидкість не була перевищена. Це викликано тим, що швидкість руху впливає на характер наслідків, які настали, а також і можливі, ступінь руйнування

рухомого складу та шляхових споруджень. Крім того, знаючи швидкість руху потяга, можна судити про те, чи мали ті чи ті працівники транспорту можливість запобігти катастрофі (наприклад, видалити з переїзду транспортні засоби, відгородити зупинений на перегоні потяг, забрати зі шляху візок). Якщо локомотив обладнаний пристроєм для вимірювання швидкості, на експертизу також направляється стрічка з його показниками [2].

Судово-технічна експертиза призначається також для визначення причини зламу рейок, можливості саморозкручування гайок із болтів, що скріплюють рейкові накладки, для вирішення питання про те, чи правильно керував машиніст потягом на цій ділянці шляху, чи була в машиніста технічна можливість за цих умов запобігти наїзду або зіткненню. Для вирішення перелічених питань залучають фахівців із залізничного транспорту з Міністерства транспорту та зв'язку України, а також науковців вищих навчальних закладів та науково-дослідних інститутів залізничного профілю.

Особливістю судово-технічної експертизи є те, що вона призначається і проводиться зазвичай відразу ж після закінчення огляду місця катастрофи або аварії та завершення роботи відомчої комісії з працівників залізниці, що здійснює службове розслідування причин аварії (катастрофи). У таких випадках результати огляду місця події та матеріали розслідування відомчої комісії стають основними джерелами зведень для вирішення порушених перед експертизою питань. За необхідності експерти виїжджають на місце події та особисто вивчають обстановку.

На судово-технічну експертизу мають бути направлені всі матеріали, що належать до предмета експертизи (речові докази, протокол огляду місця події, протоколи допиту свідків, акт про причину катастрофи, матеріали службового розслідування, документація, яка характеризує фактичний стан шляху, рухомого складу та тих пристроїв, що мають відношення до події, а також інші матеріали, залежно від змісту питань, які вирішують.

Типові питання, які ставлять слідчі в постановках про призначення судово-технічних експертиз за справами з приводу порушення правил безпеки руху та експлуатації залізничного транспорту, такі [1]:

- Які технічні причини безпосередньо спричинили подію?
- Порушеннями вимог яких нормативних актів ці технічні причини були зумовлені?
- Хто з працівників залізничного транспорту допустив порушення правил безпеки?
- Які причини сприяли настанню події?
- У зв'язку з порушенням яких вимог правил безпеки ці причини настали?
- Хто з працівників зробив ці порушення?
- Який розмір матеріального збитку, завданого подією?

Ці питання залежно від обставин справи деталізуються та можуть групуватися в постанові поєпізодно. Важливо порушити питання таким чином, щоб експерт дав відповіді, які б повно і всебічно висвітлили причини та обставини події.

Так, у разі зіткнення рухомого складу можуть бути порушені такі питання:

- Яка технічна причина зіткнення потягів?
- Порушеннями вимог яких діючих нормативних актів на залізничному транспорті ці причини були зумовлені?
- Хто з працівників залізничного транспорту допустив ці порушення?
- Яка була швидкість руху потяга до зіткнення?

- Чи знаходилися в справному стані до катастрофи локомотив, прилади його керування, сигналізації, гальмова система?
 - Чи приймалися локомотивною бригадою заходи до екстреної зупинки поїзда?
 - Чи мав машиніст локомотива технічну можливість запобігти зіткненню? Які дії він для цього повинен був виконати?
 - Чи знаходилися у справному стані стрілочні переводи?
 - Чи відповідали показання сигналів світлофорів положенню стрілок?
 - Які дефекти стрілочних переводів могли спричинити рух за неправильним маршрутом?
 - Чи можливий мимовільний переклад стрілки? Якщо так, то чим він зумовлений?
 - Як повинні були діяти відповідні посадові особи: чергового по станції, машиніста потяга, електромеханіка тощо?
 - Чи правильно було складено маршрут руху (прийому, відправлення) потягів?
 - Які порушення допущені під час проведення маневрової роботи?
 - Чи знаходилися у справному стані пристрої СЦБ і блоку-апаратури? Якщо ні, то в чому полягала несправність?
 - Які були сигнали під час руху потягів?
 - Чи правильно діяли пристрої СЦБ під час руху потягів до катастрофи?
 - Чи виконав працівник усі дії, необхідні для запобігання катастрофи? Якщо ні, то які дії ним не виконані, якими правилами виконання цих дій передбачено?
- У разі сходу рухомого складу з рейок перед експертами можуть ставитися такі питання:
- Яка технічна причина сходу?
 - В якому місці шляху відбувся схід?
 - Який вагон першим зійшов з рейок?
 - Чи став дефект шляху (стрілки, рейки, шпал тощо) причиною сходу поїзда з рейок?
 - Якою є давність утворення дефектів (рейок, стрілочних переводів, осей вагонів, буксових вузлів тощо)?
 - Чи були дефекти, які викликали катастрофу, прихованими або явними?
 - Якими способами ці дефекти можна було виявити?
 - Чи не з'явилися дефекти шляху (рухомого складу) в результаті надмежового спрацьовування, недоліків утримання?
 - Чи став злам шийки осі колісної пари причиною сходу з рейок або виявився результатом катастрофи?
 - В обов'язки кого з працівників входило виявлення дефектів і їхнє своєчасне усунення?
 - Яка була швидкість руху потяга до катастрофи?
 - Чи вживалися заходи до екстреного гальмування?
 - Чи правильно був сформований склад?
 - Чи правильно було здійснено навантаження?
 - Які порушення правил навантаження могли призвести (чи призвели) до падіння предметів на рейки, розвалу вантажів?
 - Чи не з'явилося перевантаження причиною зламу шийки осі колісної пари?
 - Чи вживалися заходи до обмеження швидкості потяга на аварійній ділянці шляху?

При наїздах можливі такі питання:

- Яка причина наїзду потяга на транспортний засіб?
- Яка причина наїзду потяга на місце виконання ремонтних робіт?
- Порухеннями вимог яких діючих на залізничному транспорті нормативних актів ці причини були зумовлені?
- Хто з працівників залізничного транспорту допустив ці порушення?
- Яка була швидкість руху потяга до наїзду?
- Чи відповідала ця швидкість діючим нормативам?
- Чи вживалися локомотивною бригадою заходи до екстреної зупинки поїзда?
- Чи мав машиніст локомотива технічну можливість запобігти наїзду? Які дії він для цього повинен був виконати?
- Чи у справному стані знаходилися в момент наїзду потяга на автотранспортний засіб сповіщальна сигналізація, пульт керування, електрошлакбауми, світлофорна і звукова сигналізація на залізничному переїзді?
- Чи відповідали дії чергового по переїзду правилам безпеки?
- Чи відповідав порядок огорожування місця виконання робіт вимогам Інструкції з сигналізації на залізницях?

Таким чином, судово-технічна експертиза під час розслідування злочинів, що пов'язані з порушенням правил безпеки руху та експлуатації залізничного транспорту, являє собою комплексне дослідження причин та характеру аварії або катастрофи, встановлення винних, яке мають проводити комісійно-досвідчені експерти управлінь залізничного транспорту.

Враховуючи важливість висновків судово-технічної експертизи, тяжкість наслідків таких злочинів та з метою більш повного та всебічного дослідження було б доцільним залучати до проведення такої експертизи працівників експертної служби МВС України, зокрема, експертів-трасологів та експертів з дослідження матеріалів, речовин та виробів.

Список використаної літератури

1. *Методика* расследования происшествий на железнодорожном и авиатранспорте / Под общ. ред. В.А. Морозова. — М.: ИНФРА-М, 2001. — С. 158.
2. *Околович Л.Я., Шканов В.И.* Определение скорости движения поезда путем анализа пространственно-временных связей различных ж/д составов // Сиб. юрид. зап. — Омск; Иркутск, 1971. — Вып. № 2. — С. 141.
3. *Онугин А.П.* Проблемы расследования транспортных преступлений с учетом ситуационных факторов: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Свердловск, 1991. — С. 39.

УДК 343.148:336.221.262:657.92

Р.С. Довбаш, здобувач кафедри криміналістики
Київського національного університету внутрішніх справ

С.С. Чернявський, кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, начальник відділу
Київського національного університету внутрішніх справ

СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ У СПРАВАХ ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ, ЗОКРЕМА ПОВ'ЯЗАНІ З НЕЗАКОННИМ ВІДШКОДУВАННЯМ ПДВ

На основі вивчення матеріалів слідчої, судової та експертної практики розглянуто актуальні в науковому та практичному плані проблеми використання можливостей судових експертиз у розслідуванні злочинів у сфері оподаткування, зокрема пов'язаних із незаконним відшкодуванням податку на додану вартість.

Ключові слова: податок на додану вартість, групи економічного спрямування, злочини у сфері оподаткування, судово-бухгалтерська експертиза, схеми злочинної діяльності.

Проблема боротьби з економічною злочинністю в Україні набула стратегічного значення. Організовані групи економічного спрямування все більше інтегруються в легальний бізнес, створюють власні інститути фінансово-господарської діяльності ринкового типу, через корумповані зв'язки проникають у владні структури, прагнучи створювати позаконкурентні відносини в економіці держави.

Привабливим предметом посягання для економічних злочинців стали бюджетні кошти, для заволодіння якими використовується інститут відшкодування податку на додану вартість (далі — ПДВ).

В Україні ПДВ становить близько 22 % консолідованого бюджету. Сьогодні цей податок регулюється Законом України «Про податок на додану вартість», який змінювався та доповнювався понад 50 разів. Закон містить 11 статей, якими визначено категорії платників ПДВ, об'єкти, базу і ставки оподаткування, перелік неоподатковуваних та звільнених від оподаткування експортних та імпорتنих операцій, порядок спеціальної реєстрації платників ПДВ, визначення податкового кредиту і податкових зобов'язань.

Водночас, існуючий наразі законодавчий порядок адміністрування цього податку є підґрунтям для корупційних зловживань чиновників, тому ПДВ уже тривалий час визнається одним з найбільш криміногенних податків [1, с. 4].

Якщо за офіційними даними Державної податкової служби України та МВС України у 2001 р. податківці попередили безпідставне відшкодування ПДВ на суму 413 млн грн, то в 2002 р. цей показник становив уже 1,3 млрд грн. Упродовж 2005 р. працівники лише ДСБЕЗ МВС України викрили 344 злочини, пов'язані з незаконним відшкодуванням ПДВ, зокрема 50 — зі збитками понад 1 млн грн. Загальна ж сума збитків, нанесених державі такими злочинами, у 2006 р. перевищила 1 млрд грн [2, с. 17–18].

† Р.С. Довбаш, С.С. Чернявський, 2007

Узагальнення практики розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним відшкодуванням ПДВ, показує, що на сьогодні слідчі органи зазнають певних труднощів. Процес доказування події злочину та причетності до нього конкретних осіб пов'язаний зі значною трудомісткістю, потребами одночасного вирішення багатьох слідчих, оперативно-розшукових й експертних завдань, застосування комплексу різних за своєю природою методів (криміналістичних, економічних, технічних), що дозволяє віднести такі справи до категорії підвищеної складності.

Рівень суспільної небезпеки, складнощі виявлення та розслідування цих злочинів зумовлюють необхідність розв'язання низки теоретичних і прикладних завдань кримінально-процесуального та криміналістичного характеру, серед яких важливе місце посідають питання використання спеціальних знань.

Криміналістичним засадам використання спеціальних знань у ході розслідування податкових злочинів присвячені численні монографічні праці і дисертаційні дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, передусім А.Ф. Волобуєва, В.Г. Гончаренка, В.В. Лисенка, В.К. Лисиченка, В.М. Махова, П.В. Цимбала, Ю.Т. Шуматова, Р.С. Якубова.

Під час розгляду проблем використання спеціальних знань у методиці розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним відшкодуванням ПДВ, окремої уваги потребують питання організації та проведення експертних досліджень, які є специфічними для цієї діяльності. У літературі радянського періоду трапляються роботи, де розглядаються типові питання організації та проведення судово-експертних досліджень стосовно розслідування розкрадань у різних сферах господарювання [3–5].

Особливості сучасних економічних відносин та механізму злочинної діяльності певною мірою впливають на характер і зміст експертних досліджень, за допомогою яких встановлюють обставини події. З розвитком підприємництва, змінами у кримінальному законодавстві суттєво розширюється та видозмінюється коло завдань під час розслідування злочинів економічного спрямування.

Особистий досвід роботи в підрозділах податкової міліції та проведене вивчення кримінальних справ показало, що якість слідства безпосередньо пов'язана з ефективним використанням можливостей судових експертиз. Так, із понад 100 вивчених нами кримінальних справ за період 2005–2006 рр., повернутих судом для проведення додаткового розслідування через неповноту досудового слідства, майже в половині випадків очевидні помилки слідчих на етапах збирання матеріалів для експертних досліджень (35 %), призначення експертизи (56 %), використання її результатів у доказуванні (12 %).

Йдеться про необхідність кваліфікованого вивчення широкого кола нормативних актів, установчих і реєстраційних документів суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм, бухгалтерської та податкової звітності, фінансових розрахунків тощо. Нагальною потребою для встановлення події злочину є розмежування правомірного й неправомірного підприємництва, відмежування комерційного ризику та шахрайства, визначення потенційного характеру відповідальності (кримінальної, адміністративної, цивільно-правової), що вимагає компетентного використання висновків і матеріалів експертиз на всіх етапах розслідування.

У практиці розслідування податкових злочинів незалежно від їх видової характеристики найбільш специфічними є такі експертні дослідження:

— судово-бухгалтерська експертиза;

- криміналістичні експертизи документів та почерку;
- комп'ютерно-технічні експертизи.

Потреба у проведенні судово-бухгалтерської експертизи виникає за значним колом справ про економічні злочини, коли повнота дослідження обставин, що підлягають встановленню, неможлива без застосування спеціальних знань експерта в галузі бухгалтерського обліку. Цей вид експертизи було окремо досліджено криміналістами у різні часи [6–8].

Процесуальна природа судової експертизи, зокрема судово-бухгалтерської експертизи, врегульована чинним законодавством (ст. 75–77 КПК України) та Законом України «Про судову експертизу» [9]. Механізм її проведення більш детально регламентований низкою підзаконних актів [10]. Незалежно від того, за якими справами призначається судово-бухгалтерська експертиза, її предметом завжди є фінансово-господарська діяльність, відображена в документах бухгалтерського обліку, бухгалтерських регістрах та податковій звітності. На підставі дослідження документів експерт-бухгалтер робить висновок щодо законності господарських операцій та правильності їх відображення у бухгалтерському обліку.

Висновок експерта-бухгалтера визнається самостійним джерелом доказів у кримінальному процесі України вже тривалий час. Судово-бухгалтерська експертиза має дещо спільне з документальною ревізією та податковими перевітками, що проводяться за ініціативою правоохоронних органів [11, с. 232; 12, с. 205–219]. Дещо схожі предмет досліджень та методи їх проведення, проте кожне з них має специфічну правову природу.

Розбіжності полягають насамперед у головному завданні кожної з перевірок, юридичних підставах їх проведення, правовому статусі суб'єктів та об'єктів контролю, вихідних документах й інших суттєвих обставинах.

Документальна перевірка на відміну від експертного дослідження належить до адміністративно-правових заходів. Підстави і порядок її призначення визначають відомчі нормативні акти.

Завдання, що вирішуються під час проведення судово-бухгалтерської експертизи, за своєю природою можуть бути ідентифікаційними, діагностичними та профілактичними. Під час досудового слідства за справами, порушеними за фактами вчинення податкових злочинів, призначення і проведення судово-бухгалтерської експертизи має на меті передусім:

- усунення протиріч між матеріалами документальної перевірки та матеріалами кримінальної справи;
- підтвердження результатів проведеного документального дослідження (документальної перевірки, ревізії) діяльності суб'єкта підприємництва;
- підтвердження результатів документальної перевірки щодо характеру та розміру матеріальної шкоди, завданої діями суб'єкта підприємництва;
- встановлення фактів порушення податкового законодавства (правил здійснення підприємницької, зовнішньоекономічної та іншої діяльності) тощо [13, с. 213; 14, с. 228–229].

Перед експертом-бухгалтером можуть бути поставлені й інші завдання, виконання яких пов'язане з перевіркою додержання порядку ведення бухгалтерського обліку і звітності, складання податкових декларацій, записів у облікових реєстрах бухгалтерського обліку тощо [15].

Метою призначення судово-бухгалтерської експертизи є усунення протиріч у матеріалах справи шляхом одержання нового доказу — висновку експерта-бухгалтера.

У кожному конкретному випадку залежно від обставин справи слідчий самостійно вирішує питання про призначення судово-бухгалтерської експертизи. Перед прийняттям цього рішення слідчий повинен ретельно дослідити всі матеріали справи, зокрема матеріали документальних ревізій та документальних перевірок.

Слідча практика свідчить, що найчастіше судово-бухгалтерська експертиза (зокрема після проведення документальної перевірки) призначається:

— у разі обґрунтованого сумніву слідчого у правильності висновків у акті перевірки (використання суб'єктом перевірки неналежних методів дослідження, відсутність необхідного досвіду та ін.);

— за наявності у справі двох або більше актів документальної перевірки (первинної, додаткової та повторної) із суперечливими даними дослідження або у випадках невідповідності висновків такої перевірки іншим матеріалам кримінальної справи;

— у разі обґрунтованого заперечення підозрюваного (обвинуваченого) щодо висновків документальної перевірки.

Перелік питань, що постають перед експертом-бухгалтером у справах про злочини, пов'язані з незаконним відшкодуванням ПДВ, визначається обставинами (передусім способом) вчинення злочину та зібраними доказами. Так, найтиповішими запитаннями у випадку використання схеми експорту товарно-матеріальних цінностей із застосуванням штучного виробництва товарів, які експортуються, є, зокрема:

— Чи був відповідно до даних бухгалтерського обліку в постачальника товар у кількості, достатній для виконання умов контракту?

— Чи відображена за бухгалтерським обліком постачальника товару операція щодо постачання товару експортеру?

— Чи відображена в бухгалтерському обліку операція щодо придбання товару та експортування його за межі митної території України?

— Чи підтверджується документально зазначене в акті податкової перевірки донорахування підприємству до сплати до бюджету ПДВ у певній сумі?

Обсяг і характер наданих експертові-бухгалтеру матеріалів залежатимуть в кожному конкретному випадку від специфіки кримінальної справи й тих питань, що ставляться перед експертом. Найчастіше в розпорядження експерта-бухгалтера надаються:

— акти документальних перевірок працівниками податкових служб (зокрема акти додаткових та повторних досліджень);

— первинні документи (платіжні документи, виписки з банківських рахунків, прибуткові та видаткові касові ордери, вантажні митні декларації, видаткові та товарно-транспортні накладні, рахунки-фактури, інвойси й інші документи, що відображають фінансово-господарську діяльність суб'єкта господарювання);

— установчі та реєстраційні документи суб'єкта господарювання, документи фінансової та податкової звітності, висновки податкових органів про відшкодування ПДВ або рішення суду про зазначене відшкодування;

— організаційно-управлінські та інші офіційні документи (накази, службові інструкції відповідальних осіб, договори, листи, протоколи, довідки тощо);

— письмові висновки фахівців інших галузей знань, а також висновки інших експертиз (почеркознавчої, техніко-криміналістичної, фінансово-економічної);

— протоколи слідчих дій (допитів, очних ставок, оглядів, обшуків, виїмок), а також інші матеріали кримінальної справи.

У випадках, якщо порушення податкового законодавства платником податків відбулося внаслідок наявності фінансово-господарських відносин із фіктивною фірмою або суб'єктами підприємницької діяльності, що були ліквідовані чи не були платниками ПДВ, необхідно додатково надати для експертного дослідження рішення господарських судів про скасування державної реєстрації підприємств, угод з «фіктивними» фірмами, рішення про визнання недійсними податкових накладних, що були виписані від імені цих псевдопідприємств і враховані у бухгалтерському та податковому обліку платника податків [16, с. 72].

Документи, що передаються експертові, мають бути систематизованими в хронологічному порядку (за епізодами злочинної діяльності), підшитими, пронумерованими, скріпленими відбитками печатки та підписом ініціатора експертного дослідження. Об'єкти дослідження направляються експертові в упаковці, яка забезпечує їх зберігання.

Незважаючи на те, що судово-бухгалтерська експертиза існує вже не один десяток років, слідчі та оперативні працівники не завжди знають її можливості. Тому питання, що ставляться перед експертом-бухгалтером, нерідко відрізняються високою трудомісткістю та малим практичним ефектом. Вивчення практики податкової міліції дало змогу В.В. Лисенку систематизувати типові питання, що містяться в постановах про призначення судово-бухгалтерських експертиз, але не входять до компетенції експерта-бухгалтера, зокрема:

- щодо встановлення матеріальної відповідальності осіб, винних у спричиненні матеріальних збитків;
- що входять до компетенції інших спеціалістів, тобто виходять за межі компетенції експерта-бухгалтера;
- які мають довідковий характер і можуть бути встановлені без проведення експертного дослідження;
- які мають правову природу та безпосередньо належать до цивільного, адміністративного чи кримінального права;
- щодо підтвердження чи спростування показань учасників кримінального судочинства та деякі інші [13, с. 216].

З огляду на різноманітність документів, фальсифікація яких (матеріальна та інтелектуальна підробка) є складовою будь-якого злочину в сфері оподаткування й, зокрема незаконного відшкодування ПДВ, у кожній справі перспективи розслідування «основного» складу злочину залежатимуть від результатів проведення різних видів судових експертиз, у тому числі, пов'язаних із дослідженням документів як на традиційних паперових носіях, так і на електронних.

У разі проведення почеркознавчих досліджень вирішуються питання як ідентифікаційного, так і діагностичного характеру. До числа ідентифікаційних питань належить установлення конкретного виконавця рукопису. Для їх вирішення експертові потрібно надати зразки для порівняльного дослідження: вільні, експериментальні, умовно вільні. Якщо у вчиненні злочину брала участь злочинна група, має сенс відібрати зразки почерку у всіх підозрюваних, обвинувачуваних та свідків.

Типовими питаннями до почеркознавчої експертизи у справах про злочини в сфері оподаткування, зокрема пов'язані із незаконним відшкодуванням ПДВ, є такі:

- Чи виконано рукопис (підпис) певною особою?
- Однією чи різними особами виконано декілька рукописів?
- Однією чи різними особами виконано декілька підписів?

Під час розслідування злочинів зазначеної категорії найбільш розповсюдженими є такі види техніко-криміналістичного дослідження документів: дослідження бланків, підписів (у разі технічної підробки); відбитки печаток і штампів, факсимільних відображень підписів, установлення й ідентифікація технічних пристроїв і приладів; установлення та ідентифікація матеріалів, які використовуються при виготовленні й підробленні документів; установлення відносної давнини виготовлення документа або виконання окремих реквізитів [17].

Суттєвою специфікою відрізняється сучасний напрям криміналістичного дослідження документів, виготовлених з використанням комп'ютерних та копіювальних технологій, що останнім часом стає об'єктом пильної уваги вчених-криміналістів [18].

У рамках криміналістичного дослідження електронних документів можливо вирішити такі важливі питання:

- Яка операційна система та програмні засоби використовуються у роботі комп'ютера, чи перебувають в робочому стані носії інформації?
- Яка інформація міститься на фізичних носіях, які текстові та графічні документи виявлені, на яких дисках, дискетах?
- Які імена файлів, їх розмір, дата створення (зміни), видалення?
- Чи містяться на носіях інформації дані, що стосуються певного факту?

Спеціальні економічні знання експерта в методиці розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним відшкодуванням ПДВ, вимагають застосування положень різних економічних наук. Йдеться про формування самостійного класу судово-економічних експертиз. Сьогодні таку потребу все частіше ставить слідча та судова практика на тлі розгалуженої структури економічної злочинності. Складна ієрархічна структура економічних наук уже сама по собі свідчить, що поняття «комплексна економічна експертиза» є занадто загальним, оскільки під час розслідування економічних злочинів виникає потреба у встановленні конкретних фактів. Тому в криміналістичній літературі містяться численні пропозиції щодо класифікації (на роди і види) та спеціалізації судово-економічних експертиз [11, с. 461–471].

У разі необхідності, для підтвердження висновків документальних перевірок за наявності ознак фіктивного підприємництва, доцільно призначати фінансово-економічну експертизу, на вирішення якої слід поставити такі питання:

- Яка мета та предмет діяльності фірми (статутні та фактичні), яку саме діяльність здійснювала фірма, чи передбачена вона її статутом?
- Якими основними та оборотними засобами володіє фірма, джерела їх придбання, а також джерела фінансування її діяльності, наявність у фірмі працівників (персоналу) для виконання передбачених статутом видів діяльності (зокрема товарів для здійснення експортних операцій)?
- Чи забезпечували наявні у фірми основні та оборотні засоби можливості здійснення передбаченої статутом діяльності, зокрема зовнішньо-економічної?

Практика свідчить, що у багатьох випадках слідчі, одержуючи від оперативних працівників матеріали перевірки, без відповідної підготовки та збирання потрібних документів направляють їх для проведення фінансово-економічної експертизи, що не

дає можливості експертові провести ґрунтовне дослідження і зробити категоричний висновок про порушення податкового законодавства і заподіяний державі збиток у вигляді не обчисленого й фактично не перерахованого в бюджет податку.

Зазначене є наслідком неналежної взаємодії слідчих зі спеціалістами економічно-го профілю на етапі збирання матеріалів у рамках підготовки експертиз (як негативний фактор це відзначили 68 % опитаних нами слідчих). Ефективність проведених слідчих та експертних дій залежить від їх погодження, що включає попереднє обговорення завдань, які виносять на експертизу, своєчасне використання суб'єктами розслідування додаткових процесуальних і оперативно-розшукових засобів для отримання та закріплення доказової інформації, застосування, в разі потреби, прийомів дезорієнтації осіб, які є фігурантами у справі, стосовно завдань, прийомів і поточних результатів експертизи.

Таким чином, вивчення слідчого та експертного досвіду призначення і проведення судових експертиз є важливою складовою подальшого вдосконалення криміналістичної методики розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним відшкодуванням ПДВ.

Криміналістичні рекомендації щодо використання спеціальних знань у галузі судової бухгалтерії, фінансового та митного права, комп'ютерних технологій на досудовому слідстві в кожному випадку залежатимуть від видових особливостей злочину, схеми злочинної діяльності, а також зумовлені конкретним тактичним завданням розслідування (порушення кримінальної справи, встановлення особи, яка вчинила злочин, підготовка до проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів).

Враховуючи те, що розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним відшкодуванням ПДВ, насамперед пов'язано з аналізом нормативно-правової регламентації процедурних питань нарахування та відшкодування цього виду податку, порядку здійснення підприємницької, зовнішньоекономічної та фінансової діяльності різними за своїм статусом суб'єктами господарювання, важливе значення під час призначення таких експертиз мають попередні консультації слідчого з фахівцями в галузі податкового законодавства та адміністрування ПДВ, працівниками податкових інспекцій, митних органів, аудиторамі тощо.

Список використаної літератури

1. ПДВ потребує законодавчого реформування // Уряд. кур'єр. — 2003. — 21 січ.
2. Криміногенна ситуація в Україні у 2002–2006 роках: стан, тенденції, прогноз. — К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. — 76 с.
3. Джумамуратов Ш.Я. Применение специальных экономических познаний на предварительном следствии: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. — Ташкент, 1991. — 45 с.
4. Коваленко Е.Г. Использование экспертных знаний в деятельности органов внутренних дел: Учеб. пособие. — К.: Киев. высш. шк. МВД СССР, 1990. — 87 с.
5. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Формы использования специальных познаний и виды участия специалистов на предварительном следствии // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью. — Свердловск, 1983. — С. 11 – 18.
6. Ромашов А.М. Вопросы теории и практики судебно-бухгалтерской экспертизы: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1972. — 16 с.
7. Поникаров В.Д. Судебно-учетная экспертиза: Учеб. пособие. — Харьков: РИО ХГЭУ, 1988. — 212 с.
8. Хмельницький В.А. Судебно-бухгалтерская экспертиза: Учеб. — Минск: БГЭУ, 2005. — 207 с.
9. Про судову експертизу: Закон України із змінами та доповненнями, внесеними Законами України від 03.04.2003 № 662-IV і 09.09.2004 № 1992-IV // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232; 2003. — № 27. — Ст. 209; 2005. — № 1. — Ст. 14.
10. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: Затв. Наказом М-ва юстиції України від 08.10.2004 № 53/5. — К., 2004. — С. 4 – 59.

11. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. — Харьков: Консум, 1999. — 480 с.

12. Камлик М.І. Особливості обліку та використання обліково-бухгалтерських документів при виявленні та розслідуванні корисливих злочинів у галузях економіки. Судова бухгалтерія. — К.: Синтез, 1995. — 256 с.

13. Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції: (Теорія та практика): Монографія. — К.: Логос, 2004. — 324 с.

14. Шкарупа В.К., Цимбал П.В., Чигрина Г.Л. Дізнання та досудове слідство по податкових злочинах: Навч. посіб. — Ірпінь: Акад. ДПС України, 2003. — 236 с.

15. Експертно-криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування злочинів: практика, досвід, проблеми / За заг. ред. І.П. Красюка. — К., 2004. — Вип. 6. — 40 с.

16. Збірник методичних розробок управління криміналістики Генеральної прокуратури України. — К., 2006. — 107 с.

17. Кривошеев В.И. Об исследовании оттисков печатей и штампов, нанесенных клише, изготовленными в Украине по технологии зарубежных фирм // Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы. — Харьков: Право, 1998. — С. 103 – 106.

18. Салтєвський М.В. Основи методики розслідування злочинів, скоєних з використанням ЕОМ: Навч. посіб. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 2000. — 35 с.

УДК 749.1:161.201.6

М.Я. Кравченко, мистецтвознавець

Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при ГУМВС України у Львівській області

АТРИБУЦІЯ АНТИКВАРНИХ МЕБЛІВ

Розглянуто питання атрибуції антикварних меблів. Наведено основні принципи та етапи дослідження з врахуванням історичних, стильових та технологічних особливостей.

Ключові слова: атрибуція, меблі, антикваріат, дослідження.

Пам'ятки історії та культури — важлива частина духовного надбання народу, які повинні слугувати цілям розвитку науки, освіти і культури, формуванню почуття патріотизму та естетичному вихованню.

Вже декілька тисяч років меблі супроводжують людину. Вони служили для різних цілей і задовольняли багато потреб. З плином часу зразки меблів перетворювалися в красиві, складні та дорогі вироби й стали невід'ємним елементом декору інтер'єру. Антикварні меблі користуються великим попитом серед любителів мистецтва та колекціонерів переважно не через практичне застосування, а завдяки краси матеріалу, ремісничої роботи.

Нині в українській мистецтвознавчій експертній практиці, яка є дуже молодим напрямом, відчувається недостача літератури та джерел теоретично-практичних напрацювань, за допомогою яких можна було б більш кваліфіковано та професійно проводити атрибуцію антикваріату, зокрема меблів.

Цінність меблів, як і будь-якого матеріального об'єкта, розглядається в трьох аспектах.

1. Меблі є пам'ятками художньої культури, об'єктом естетичного сприйняття, окремим видом декоративно-вжиткового мистецтва.

2. Меблі зберігають сліди технологій та технік, за допомогою яких вони були виготовлені, і, як наслідок, є пам'яткою-документом технологічної культури.

3. Меблі мають щоденне утилітарне застосування, можуть бути важливим елементом історичних і сучасних побутових, сакральних та музейних інтер'єрних комплексів і тому мають експлуатаційну цінність.

Як вид мистецтва меблі за своєю матеріально-тектонічною та декоративно-виражальною специфікою є полісубстанційними виробами [1].

Порівняно з іншими елементами внутрішнього оздоблення інтер'єрів, меблі піддаються найбільш значним пошкодженням у процесі свого буття. Це зумовлено такими причинами:

1) інтенсивною експлуатацією меблів через їх особливе місце в інтер'єрному ансамблі та ролі в побуті;

2) необхідністю відповідати постійно змінним критеріям культурної парадигми моди;

3) відносно невисокою експлуатаційною стійкістю матеріалів, з яких вони виготовлялися, особливо меблевого декору та захисно-декоративних опоряджень.

Для меблів, як і для більшості пам'яток декоративно-прикладного мистецтва, необхідне детальне дослідження. Основною метою такого дослідження є аналіз цінності даного предмета меблів як пам'ятки технологічної культури. Це в свою чергу дає змогу об'єктивно виявити співвідношення художніх та технологічних переваг пам'ятки. Тобто предмет, малоцінний з художньої точки зору, може бути дуже цінним з точки зору технології [2].

За дослідженням можна об'єктивно оцінити ступінь збереження авторських вирішень й історію поновлень, що в свою чергу дає змогу з мінімальними втратами реставрувати певний предмет меблів. Аналіз авторських технологій та технік сприяє вибору найбільш ефективної та безпечної стратегії і тактики реставрації.

Живопис по фарфору та лаку, литво й чеканення металу, скульптура з кістки та дерева, шпалери і тиснена шкіра, дорогоцінне каміння, панцир черепахи, перламутр — все це гармонійно поєднується в меблях, кращі взірці яких прикрашають музейні збірки та галереї світу.

Ми з цікавістю та задоволенням розглядаємо зразки історичних меблів у музеях, любимо і цінуємо їх, тому що вони несуть не тільки естетичну цінність, а й є важливим документом свого часу. Між іншим, те, що ми бачимо в музеях, — це незначна частка багатого меблярського мистецтва минулого. Колекції, які збереглися до нашого часу, частіше складаються з меблів, що збереглися випадково, завдяки певним сприятливим обставинам, нерідко перебувають у край жалюгідному стані.

В атрибуції та оціненні вартості творів меблевого мистецтва важливе місце займає аспект реставрації — чи були меблі реставровані, в який час та якими методами, наскільки реставрація вплинула на художню матеріальну вартість меблів. Антикварні меблі в ідеальному стані зазвичай є надто коштовними.

Проведенню реставраційних робіт передують дослідження пам'ятки культури — **атрибуція** — визначення автентичності та автора художнього твору, а за неможливості цього — школи, країни, часу створення тощо, визначення ступеня збереження та втрат, спотворення попередніми реставраціями, а також встановлення первісного вигляду (архівні дослідження) [3].

Розглядаючи предмет, слід враховувати, що його призначення, матеріал, із якого він виготовлений, форма та декоративне оздоблення мають бути органічними, тобто відповідати часу його створення. Завдяки конструктивним особливостям предмета можна встановити час його створення. Наприклад, з кінця XV ст. до XVII ст. більшість з'єднань на стільцях та інших меблях було «шиповим» (стержневим). Приблизно наприкінці XVII ст. почали використовувати з'єднання типу «хвіст ластівки», які мали великий розмір і розташовувались по два на місцях кутових з'єднань. Згодом їх кількість збільшилася, а форма наблизилася до правильної (рис. 1) [1].

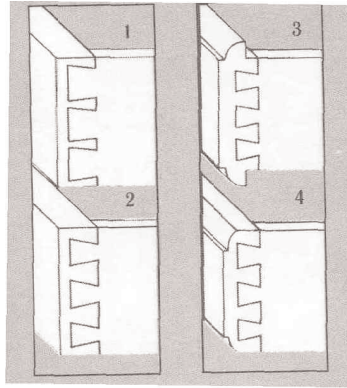

Рис. 1. З'єднання «хвіст ластівки»:

1 — стрижні великого розміру, скріплені дерев'яними цвяхами, трапляються на кутах шухляд, виготовлених до 1700-х років; 2 — на початку XVIII ст. кількість стрижнів у з'єднаннях збільшилася, а їх форма наблизилася до правильної; 3, 4 — з 1725 по 1775 рр. спостерігається розширення меж лицевої частини шухляд завдяки довгим профільованим горизонтальним деталям

Форма ручок, замків, коліщат, шурупів і петель, матеріали, з яких вони виготовлені, дають змогу більш-менш точно їх датувати, завдяки чому встановити автентичність предмета (рис. 2).

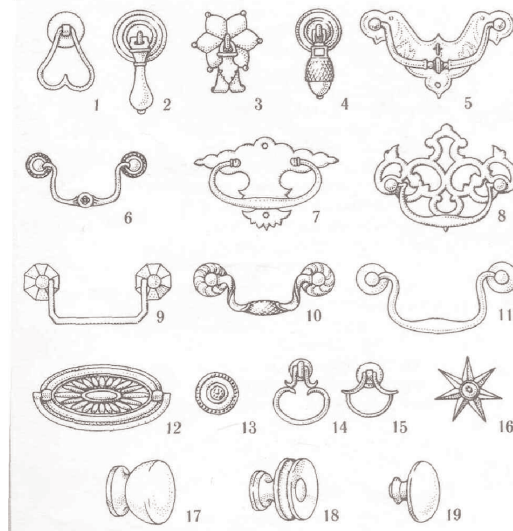

Рис. 2. Форми ручок:

1 — залізна ручка у формі «краплі», початок XVII ст.; 2–4 — латунні ручки з підвісними деталями, початок XVIII ст.; 5 — лита латунна ручка з підвісною скобою та гравіюванням, початок XVIII ст.; 6, 7 — литі латунні ручки з підвісними скобами, початок XVIII ст.; 8–11 — литі латунні ручки з підвісними скобами, 1750–1800 рр.; 12 — ручка з підвісною скобою та штампованою основою з листової латуні, кінець XVIII ст.; 13 — штампована латунна ручка, кінець XVIII ст.; 14, 15 — литі ручки краплеподібної форми, 1750–1775 рр. та 1775–1800 рр.; 16 — зіркоподібна ручка епохи регентства; 17–19 — ручки вікторіанського періоду, виготовлені на токарному верстаті, що зазвичай інкрустували слоновою кісткою та перламутром

Іншим важливим чинником під час визначення часу виготовлення твору є форма ніжок. Навіть за умов точного копіювання стилів минулого в більш пізній період форма предметів, зокрема ніжок, має, хоча й незначні, відмінності від справжніх. Наприклад, вигнуті ніжки меблів XVIII ст. мають більш детально виконану різьбу, ніж копії, виготовлені пізніше, в яких, до того ж, проявляється деяка надмірність форм [3–9].

Декоративні завершення вигнутих ніжок зазвичай виготовлялись окремо та приклеювалися до предмета меблів. Як правило, фрагменти, що було замінено, можна відрізнити, порівнявши їх колір і різьбу з рештою частини ніжки (рис. 3).

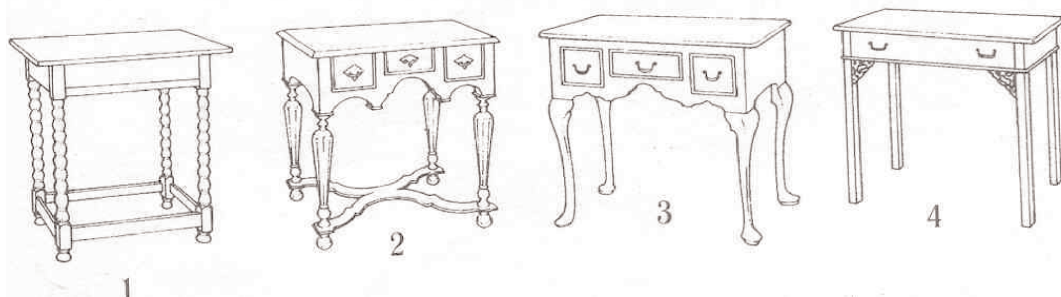

Рис. 3. Розвиток типу столиків для посуду:

- 1 — дубовий столик з витими ніжками, 1690 р.; 2 — столик з проніжками у вигляді букви «Х» і фігурною царгою, 1700 р.; 3 — столик з вигнутими ніжками, 1730 р.; 4 — столик з ніжками квадратного перерізу, 1760 р.

Під час аналізу творів меблевого мистецтва особливу увагу слід звертати на таке:

1. *Колір дерева на видимих поверхнях.* Він має бути яскравим. Непомітні місця виглядають темнішими. Шари воску і пилюки надають предмету насиченого (темного) кольору й утворюють натуральну патину часу, яку практично неможливо підробити. У місцях, до яких частіше за все торкалися (піднімали чи тримали меблі), наприклад спинки крісел чи виступаючі частини столу, завдяки виділенню натуральних жирів, що містяться в порах шкіри людини, утворюється натуральна патина, яка злегка темнить колір дерева. Утворення справжньої патини потребує багатьох років.

2. *Ручки комодів, які могли бути замінені.* Виявити це можна, дослідивши лицьові боки шухляд на предмет виявлення отворів, які були закриті. Шари пилюки та бруду збираються навколо ручок, які прикрашали предмет протягом довгого часу, й залишають сліди на лицьовому боці шухляд в тих місцях, де ручка стикалася з деревом.

3. *Шухляди глибоких комодів XVIII ст.,* які всередині часто-густо робили короткими. Слід висунути шухляду та перевірити, чи доходять доріжки від шухляди до задньої стінки комода і чи мають однаковий вигляд з'єднання «хвіст ластівки».

4. *Відмітки в місцях дотикання стільниці і царги,* які мають збігатися. Стільниці часто приєднували до ніжок іншого походження. Наприклад, невеликі ніжки до триногих столиків інколи «позичали» з камінних екранів.

5. *Внутрішній бік стільниці розкладного стола,* на якому мають бути сліди від дотикання з витягнутими ніжками, на яких знаходиться стільниця.

6. *Кутові частини столів*, які повинні мати сліди багатолітньої експлуатації. Занадто добрий стан кута свідчить про те, що стіл був укорочений або піддавався суттєвій реставрації.

7. *Зношеність верхніх перекладок спинок стільців*, а також перекладок, на які ставили ноги. Вони повинні мати природній вигляд, а не сприйматися штучно «потоншеними».

8. *Ніжки меблів*, за виглядом яких також можна визначити час їх створення. Однак вони не завжди є надійним аргументом, бо подібно до ручок, їх часто замінювали через зміну моди або зношеність первинних ніжок. Замінені ніжки необов'язково різко відрізняються від інших частин предмета, якщо вони не виконані в зовсім іншому стилі [2].

Таким чином, для якісного проведення атрибуції та оцінення старовинних меблів, на нашу думку, визначальним є багатий досвід та наявність великого обсягу інформації щодо особливостей стилів предметів меблевого мистецтва та технік обробки матеріалів, із яких їх виготовлено. У майбутньому така інформація могла б стати базою для створення автоматизованої інформаційно-пошукової системи.

Список використаної літератури

1. Бахманова А., Медкова Е. Старинная мебель. — Л., 1987. — 268 с.
2. Форест Тим. Антикварная мебель. Иллюстрированное руководство по определению стилей мебели. — М.: Тривиум, 2000. — 586 с.
3. Валь-Льосера Э. Реставрация мебели. Мастер-класс. — М.: Арт-родник, 2000. — 216 с.
4. Броммель И.С. Консервация древесины. — М., 1956. — 322 с.
5. Кес Д. Стили мебели. — Будапешт: Akademiai Kiado, 1981. — С. 187 – 206.
6. Грендберг Ю.И. Технология, исследование и хранение произведений станковой и настенной живописи. — М., 1987. — С. 6 – 10.
7. Соколов Т.М. Художественная мебель. — Л., 1968. — 346 с.
8. Большая иллюстрированная энциклопедия древностей / Авт. и сост.: Д. Гейдова, Я. Дурдик, Л. Кибалова и др. — Прага, 1988. — С. 30 – 56.
9. Антиквариат: Справ. коллекционера. — М.: ООО «Изд-во Астрель», 2003. — 304 с.

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 004.49:343.148

Е.Е. Макарук, старший експерт
Научно-исследовательского
экспертно-криминалистического центра
при ГУМВД Украины в Харьковской области

КОМПЬЮТЕРНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА НА БАЗЕ ЯДРА ОПЕРАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ LINUX

Приведено краткое описание операционной системы Linux, рассмотрены ее основные достоинства и возможности, в том числе при проведении компьютерно-технических исследований на базе ее ядра.

Ключевые слова: компьютерно-техническая экспертиза, операционная система, программное обеспечение, Linux, Windows, дистрибутивы, инструментальные средства.

Появление новых видов преступлений требует от науки разработки дополнительного комплекса специальных научных методов. Экспертное исследование компьютерных систем обычно выполняется специалистами с использованием специализированного оборудования и программного обеспечения. В основном при производстве судебных компьютерно-технических экспертиз специалист использует набор программных средств, работающих на платформе операционных систем семейства Windows. Популярность операционных систем Windows как на рабочих станциях, так и на серверах, является главным фактором необходимости таких исследований. Диапазон инструментов, которые можно использовать для анализа платформ Windows, непрерывно растет и поэтому для специалистов этого вида экспертиз привычно и удобно проводить исследования в оболочке, которая очень популярна и ею владеет любой уважающий себя пользователь [1].

Однако существует ряд причин, из-за которых при исследовании и производстве данного вида экспертиз следует выбрать альтернативный вариант — платформу операционных систем Linux.

Чем же операционная система Linux лучше «родного» Windows?

Обычно при покупке компьютера пользователь также приобретает операционную систему, необходимое программное обеспечение и приложения. При этом ему при-

† Е.Е. Макарук, 2007

ходится платить значительную сумму за право использования программных продуктов (операционная система Windows стоит примерно 300 дол.).

Группа энтузиастов взялась за разработку операционной системы, которая была бы изначально бесплатной, стабильной и мощной — этой операционной системой стала Linux.

Linux изначально была написана Линусом Торвальдсом, который разработал ядро операционной системы (и именно за его стабильность он отвечает). В дальнейшем названная операционная система подверглась усовершенствованию. Вначале Linux разрабатывалась для работы на 386-м процессоре, являясь клоном операционной системы Unix — одной из первых мощных операционных систем, разрабатываемых для компьютеров, но не бесплатной. При этом ни Unix System Laboratories — создатели Unix, ни Университет Беркли — разработчик Berkeley Software Distribution (BSD), не участвовали в ее создании. В создании Linux принимали участие одновременно люди со всех концов света (от Австралии до Финляндии) и продолжают это делать до сих пор [2].

Linux поддерживает большую часть популярного программного обеспечения Unix, включая графическую систему X Window, а это огромное количество программ. Отметим, что дистрибутив Linux поставляется с исходными текстами и любую программу, написанную под Linux, можно переработать для решения собственных задач. Дистрибутив — это сама операционная система плюс набор пакетов программ для Linux, что позволяет перенести любую программу на любую платформу — Intel PC, Macintosh. Все описанное выше произошло благодаря фонду бесплатных программ (Free Software Foundation). Для этих целей была создана GPL — General Public License, исходя из которой Linux — бесплатна, как и все программы под нее, причем, коммерческое использование программного обеспечения для Linux или ее частей запрещено. Кроме того, Linux — очень мощная и стабильная операционная система. Использование ее в сети оправдывает себя, да и «взломать» ее не так уж и легко.

Версии Linux (версии ядра Linux-системы) распространяются как различные дистрибутивы и работают по-разному (например, файловая структура может быть различной). Все дистрибутивы доступны для загрузки из сети Интернет. Исходный текст ядра доступен для всех дистрибутивов Linux [3]:

- Redhat — наиболее популярный среди масштабных систем;
- Debian — множество дистрибутивов основаны на нем;
- Mandrake — очень популярный дистрибутив;
- Suse — дистрибутив с богатым программным обеспечением;
- Slackware — наиболее популярный среди хакеров, отличается недружелюбным интерфейсом;
- Gentoo — дистрибутив, постепенно заменяющий Slackware.

На сегодняшний день развитие Linux идет по двум ветвям. Первая, с четными номерами версий (2.0, 2.2, 2.4), считается более стабильной, надежной версией Linux. Вторая, чьи версии нумеруются нечетными номерами (2.1, 2.3), является более «дерзкой», быстрее развивающейся и в то же время более богатой ошибками.

В Linux нет разделения на логические диски и процесс общения с устройствами очень удобен. Все устройства имеют собственный системный файл, все диски подключаются к одной файловой системе. Четкая структура каталогов позволяет находить любую информацию мгновенно. Для файлов библиотек, запускаемых файлов, файлов с настройками, файлов устройств имеются свои каталоги.

Модульність ядра дозволяє підключати будь-які сервіси операційної системи без перезавантаження комп'ютера. Крім того, можна переделати само ядро операційної системи, вихідні тексти ядра також мають в будь-якому дистрибутиві. В Linux використовується ідея многузадачності, т. е. будь-які процеси в системі виконуються одночасно.

Linux трохи більш складна, ніж Windows, і не всім так просто здійснити перехід на цю систему. Величезна кількість налаштувань дозволяє змінити зовнішній і внутрішній вигляд операційної системи, причому ні одна Linux-система не буде схожа на вашу. В Linux є вибір в використанні графічної оболонки, кілька офісних пакетів, програми-сервери, «файрволи» і інші застосування [4].

Хотілось би коротко перерахувати основні достоїнства і можливості даної операційної системи.

Программно-технічний аспект

1. Linux — дуже стійка система. Якщо користувач Windows представляє собою людину, «закалену синім екраном» і пропозиціями «відправити повідомлення про помилку», то користувач Linux від цього практично звільнений. Максимум, на що здатна Linux — це миттєво закрити завислу програму. При цьому сама система разом з іншими запущеними процесами стійко продовжує функціонувати.

2. В системі Linux реалізована реальна і контролювана многузадачність. Операційна система Linux дозволяє запускати на одному комп'ютері кілька застосувань і самому вказувати пріоритети виконання кожної програми. В час роботи можна подивитися всі процеси, виконувані на машині, і, при необхідності, прибрати зайві або завислі.

3. На машині з правильно налаштованою системою Linux може одночасно працювати кілька користувачів, причому не тільки по черзі, але і одночасно. В інтересах економії к системному блоку підключається по три монітори, клавіатури і миші. Це пов'язано з тим, що найбільш важливі програми, від роботи яких безпосередньо залежить стійкість системи, запускаються від імені так званого «суперкористувача» («root»), а всі інші — від імені простого користувача.

4. Все необхідне програмне забезпечення вже входить в склад практично будь-якого дистрибутива.

Економіко-юридичний аспект

1. Linux можна отримати практично безкоштовно. З точки зору GPL, абсолютно безрозлична, яким чином ви придбали дистрибутив з Linux. З точки зору закону, во всіх випадках ви будете повністю законним власником і можете використовувати операційну систему так, як вважаєте потрібним.

2. Linux — найбільш динамічно розвиваючись система в світі. Незважаючи на те, що система Windows є на сьогоднішній день найбільш поширеною операційною системою для настільних комп'ютерів, частота Linux-станцій продовжує рости. Під управлінням Linux працює більш половини всіх серверів Мирової Мережі.

В користь Linux свідчить її стійкість до вірусів [5]. Думаю, ніхто не любить, працюючи за комп'ютером, знати, що такі віруси. Знає, бореться з ними і... програє. На жаль, віруси сьогодні поширюються швидше, ніж користувачі.

ли узнают о них и о способах защиты. *Вирус* — это специально написанная, небольшая по размерам программа, последовательность кодов-инструкций, которая может «приписывать» себя к другим программам («заражать» их), создавать свои копии (не всегда одинаковые) и внедрять их в файлы, системные области компьютера и так далее, а также выполнять различные нежелательные действия на компьютере. Своим названием компьютерные вирусы обязаны определенному сходству с вирусами естественными: способность к самозаражению; высокая скорость распространения; избирательность поражаемых систем (каждый вирус поражает только определенные системы или однородные группы систем). Вирусы можно назвать «компьютерной чумой».

Linux — очень безопасная система, для нее почти не существует вирусов. Все антивирусные программы под Linux — серверные и предназначены для отлова Windows-вирусов, живущих на Windows-машинах. Организация работы и четкое разграничение прав пользователей и программ не оставляет возможности вирусам навредить системе.

С позиции эксперта, выполняющего компьютерно-технические исследования, работа в среде операционной системы Linux предоставляет широкие возможности для решения задач по исследованию Linux- и UNIX-систем. Сложные, запутанные головоломки киберпреступлений возможно раскрывать, имея те же знания, что и у лиц, совершающих эти преступления. Linux — одна из наиболее быстро развивающихся операционных систем, и поэтому экспертам все чаще приходится сталкиваться с этими системами. В сети Интернет работает большое количество Linux-систем. Хакеры, в своем большинстве, не используют Windows-системы, а с гордостью называют себя «линуксоидами».

Как инструмент эксперта операционная система Linux дает следующие преимущества:

- все, включая аппаратные средства, представляется как файловая система;
- поддержка большого числа файловых систем, многие из которых не поддерживаются Windows;
- возможность подключения отдельных файлов;
- возможность анализировать систему с минимальным воздействием (нет необходимости в специальных аппаратных средствах или программном обеспечении, блокирующих носитель информации от записи);
- возможность создавать самозагружаемые носители [1, 6].

Инструментальные средства, необходимые при производстве компьютерно-технических экспертиз (например, системы, имеющие графический интерфейс пользователя для сбора, поиска, расчета контрольных сумм и экспертизы данных, составление отчетов, инструменты индексации и поиска данных), можно подобрать, находясь в сети Интернет, по ссылкам (адресам), например, www.atstake.com, www.porcupine.org/forensics/tct.html, www.dmares.com, www.asrdata.com [7].

Сегодня ни для кого уже не секрет, что Linux становится одной из самых популярных платформ для программного обеспечения — как коммерческого, так и свободно распространяемого в рамках OpenSource лицензии. Такие фирмы, как Oracle, Corel, Adobe, Netscape, Informix, теперь поддерживают Linux. Linux поддерживает практически всю компьютерную периферию от SCSI-контроллеров до принтеров и TV-тюнеров. Крупные производители компьютеров сами пишут драйверы под Linux (Creative, NVidia и др.) и делают доступной необходимую для разработчиков информацию о

своих продуктах (например, Intel, 3Dfx). Такие гиганты компьютерной индустрии, как Compaq и Dell продают свои станции с предустановленным программным обеспечением Linux.

Сегодня трудно найти такую компьютерную платформу, на которой бы было невозможно запустить Linux. Она работает как на x86-серии, так и на таких платформах, как Motorola 68k и Compaq Alpha AXP, Sparc и Ultra Sparc, Mips и PowerPC, IBM S/390 и Intel IA-64. Кроме того, существуют настоящие Linux-компьютеры — Netwinder.

В зависимости от опыта работы с компьютерами Linux покажется либо удивительно сложной и непостижимой в том случае, если вы работали ранее с Microsoft Windows или компьютерами Macintosh, либо, если вы работали с MS-DOS или UNIX, еще одной простейшей операционной системой, управляемой из командной строки. Истина — посередине. Если говорить более абстрагировано от технических подробностей, то можно сказать, что Linux — это прежде всего операционная система для людей мыслящих, после решения очередного затруднения можно быть вполне уверенным, что больше к данному вопросу возвращаться не придется. Linux — операционная система для разработчика, ученого, исследователя, человека «компьютерной» профессии. Судебный эксперт, владеющий навыками работы в среде Linux, может профессионально помогать правоохранительным органам расследовать дерзкие киберпреступления по сети Интернет и решать серьезные задачи в доказательстве преступлений, совершенных с помощью компьютерных систем, работающих на базе ядра этой операционной системы.

Список использованной литературы

1. <http://skte.narod.ru>
2. <http://www.linux.org>
3. <http://Ohiohtcia.org/linuxintro-1.8.1.pdf> (Введение в Linux для экспертов)
4. <http://www.altlinux.ru>
5. <http://i2r.rusfund.ru/static/449>
6. <http://www.crazytrain.com> (Сайт, посвященный экспертам, занимающимся производством компьютерно-технических экспертиз)
7. <http://www.asplinux.ru>

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

УДК 929 Салтєвський М.В.

В.П. Корж, *професор кафедри уголовно-правових дисциплін
Харьковського економіко-правового університета*

Михаил Васильевич Салтєвський — патріарх криміналістики

Известный в России, Украине, Молдове, Грузии, Казахстане и других странах СНГ правовед, эксперт, криминалист, полковник в отставке, ветеран Великой Отечественной войны Михаил Васильевич Салтєвський родился 8 ноября 1917 г. в д. Григорьевка Новосибирской области. В 1936 г. он окончил медицинский техникум в г. Томске.

Аналитический склад ума, необыкновенный интерес к знаниям позволили Михаилу Васильевичу не остановиться на достигнутом. В июле 1936 г. он поступает на физико-математический факультет Томского государственного педагогического института, который успешно окончил в 1940 г. В двадцать три года М.В. Салтєвський начал свою преподавательскую деятельность в должности учителя физики и математики Бакчарской средней школы (Томская область).

22 июня 1941 г. на Советский Союз вероломно напала фашистская Германия. Началась Великая Отечественная война. Молодой учитель, как и большинство юношей и девушек сороковых годов, принял решение идти на фронт и защищать Родину от врага. Михаил Салтєвський обратился в Бакчарский райвоенкомат с просьбой направить его на фронт. Однако в военкомате сообщили, что согласно Постановлению Правительства СССР учителя и некоторые другие категории служащих имеют отсрочку до определенного времени.

В июне 1942 г. доброволец Михаил Салтєвський направлен в Сибирский военный округ рядовым 104-го Запасного стрелкового полка 39-й Запасной бригады, где прошёл курс бойца-истребителя танков.

Строгая внутренняя дисциплина, требовательность к себе, огромное желание защищать Родину от фашизма помогли одаренному от природы Михаилу в кратчайшие сроки овладеть основами военных наук, приобрести опыт стрелка артиллерийско-пулеметного полка, овладеть противотанковым ружьем.

В июле 1942 г. старший сержант Михаил Салтевский был направлен на Ленинградский фронт командиром отделения артиллерийской разведки 91-го Отдельного артиллерийско-пулеметного батальона 16-го Укрепленного района. Фронтовая жизнь — не романтика, это ежеминутная борьба с врагом за каждую пядь осажденного блокадой фашистов г. Ленинграда и его окрестностей. Личный вклад в прорыв блокады Ленинграда внес и старший сержант М.В. Салтевский, за что был награжден высокими государственными наградами: орденами Красной звезды, Отечественной войны II степени, медалями «За отвагу», «За оборону Ленинграда».

И снова боевые будни. В 1944 г. Михаил Васильевич в составе Ленинградского, 2-го и 1-го Белорусских фронтов в качестве командира отделения разведки принимает участие в проведении ряда боевых операций, в форсировании рек Нарва, Висла, Нарев, Одер. М.В. Салтевский непосредственно участвовал в освобождении Варшавы от фашистских оккупантов, а 24 апреля 1945 г. штурмовал Берлин. Таков боевой путь Михаила Васильевича Салтевского — от Ленинграда до Берлина.

И вот долгожданная победа в мае 1945 г. Родина высоко оценила вклад в Победу М.В. Салтевского. Он награжден 14 государственными наградами, в том числе орденами Красной звезды, Отечественной войны II степени, «За мужество», а также медалями «За отвагу», «За оборону Ленинграда», «За освобождение Варшавы», «За взятие Берлина», «За Победу над Германией», юбилейными медалями к годовщинам Победы в Великой Отечественной войне.

После войны судьба забрасывает Михаила Салтевского в г. Харьков, где в октябре 1948 г. он зачислен на должность исполняющего обязанности старшего научного сотрудника Харьковского научно-исследовательского института судебных экспертиз им. засл. проф. Н.С. Бокариуса, а через месяц — на должность старшего научного сотрудника этого же института. С тех пор судебная экспертология и криминалистика стали частью научно-исследовательской деятельности М.В. Салтевского. В те годы в лабораториях ХНИИСЭ проводились новые актуальные для науки и практики экспертные исследования. Молодой научный сотрудник М.В. Салтевский был истребован как физик и математик. Однако необыкновенный интерес к избранному виду деятельности требовали знаний криминалистики и судебной экспертизы. И он принимает решение получить юридическое образование. В 1948 г. М.В. Салтевский поступил и в 1951 г. окончил Харьковский юридический институт.

Михаил Салтевский постигает профессию эксперта-криминалиста, занимается исследованием проблем экспертизы, оказывает практическую помощь работникам органов внутренних дел, прокуратуры, суда. Около 10 лет он возглавлял в ХНИИСЭ отдел фотофизических исследований. С тех пор криминалистическая техника и экспертиза стали любимой и неотъемлемой частью его исследовательской деятельности.

В 1956 г. М.В. Салтевский успешно защитил диссертацию на соискание ученой степени кандидата юридических наук на тему «Криминалистическое исследование замков и пломб в судебной экспертизе», а в 1957 г. ему присвоено ученое звание старшего научного сотрудника. Впервые в криминалистике он исследовал способы

взлома сложных механических замков и вскрытия пломб, описал следы орудий взлома и вскрытия, разработал классификации замков и пломб, методические правила следственного осмотра их на месте происшествия, методические рекомендации применения научно-технических средств при фиксации следов орудий взлома замков и вскрытия пломб, изъятии их с места происшествия, методики криминалистической экспертизы замков и пломб, трасологической идентификации орудий взлома.

Математический склад ума, трудолюбие, наблюдательность, дисциплинированность, стремление к знаниям и познанию новых объектов и свойств позволили Михаилу Васильевичу осуществить свои обширные творческие планы в области судебной экспертизы и идентификации по микроследам-отображениям в криминалистической технике. М.В. Салтевский реализует себя как эксперт-практик (трасолог, баллист, технолог по экспертизе документов) и как исследователь, автор новых методик исследования вещественных доказательств, групповой идентификации и др. Он — признанный основатель харьковской школы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе, а разработанные им новые методы измерительной фотографии, идентификации звукозаписывающих устройств имеют большое научное и практическое значение и в наши дни.

С 1962 по 1971 г. научно-педагогическая деятельность В.М. Салтевского связана с кафедрой криминалистики Харьковского юридического института, где он работал в должности доцента, заведующего кафедрой, профессора. Об умении М.В. Салтевского решать актуальные проблемы науки криминалистики свидетельствует его монография «Идентификация и установление групповой принадлежности» (1965) — научное исследование, которое, по мнению криминалистов-практиков, в большой степени повлияло на дальнейшее развитие криминалистического учения об идентификации. Монография оказала существенное влияние на формирование современных научных взглядов, развитие криминалистики. Творческий потенциал Михаила Васильевича позволил ему исследовать актуальные проблемы науки криминалистики, в частности, методические и правовые проблемы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе.

В 1970 г., после успешной защиты диссертационного исследования на эту тему, М.В. Салтевскому была присуждена ученая степень доктора юридических наук. В диссертационном исследовании среди криминалистических были рассмотрены следующие проблемы: теоретические основы установления групповой принадлежности как специального научного метода; методологические проблемы, касающиеся структуры специальных криминалистических методов; формы и логическая структура выводов экспертного заключения о групповой принадлежности как источника доказательств; научная классификация материальных объектов, относительно которых устанавливается групповая принадлежность или тождество.

Научный авторитет и широкая известность Михаила Васильевича в учебных заведениях России, Казахстана, Белоруссии, Украины и других республик бывшего Советского Союза не остались без публичного признания. В 1972 г. ему присвоено ученое звание профессора.

В 1971 г. М.В. Салтевский зачислен на должность начальника кафедры криминалистики Киевской высшей школы МВД СССР. Он зарекомендовал себя талантливым организатором, активным исследователем, новатором, изобретателем. Михаил Васильевич является создателем школ криминалистической фоноскопии и одорологии, изо-

бретателем судебно-метрического фотоаппарата (ФСМ), автором изобретения «Идентификация звукозаписывающих средств». На этой кафедре М. В. Салтевский проработал с 1979 по 1988 г. и окончил службу в органах внутренних дел в звании полковника.

С 1988 по 1996 г. Михаил Васильевич — профессор кафедры криминалистики Харьковского юридического института (ныне Национальной юридической академии Украины имени Ярослава Мудрого).

В 1996–2003 г. он работает в Научно-исследовательском институте изучения проблем преступности Академии правовых наук Украины (г. Харьков), сначала заведующим лаборатории «Использование современных достижений науки и техники в борьбе с преступностью», а затем, с 1999 г. — главным научным сотрудником. Под его научным руководством в лаборатории проводились исследования проблем, связанных с использованием достижений науки и техники в борьбе с преступностью и, прежде всего, с тяжкими преступлениями против личности: заказные убийства; акты террористической направленности, связанные с похищением людей, в том числе детей. По результатам исследования разработана концепция и структура научно-прикладной программы, позволившей обобщить следственную и судебную практику в разных регионах Украины, обосновать зависимость между некоторыми параметрами криминалистической характеристики неочевидных убийств, создать банк данных и разработать информационно-аналитическую систему «Дело».

М.В. Салтевский руководил и непосредственно участвовал в разработке методов и средств исследования речевых сигналов человека для его идентификации и установления психофизиологических параметров; занимался систематизацией элементов внешности человека, теоретическими и практическими вопросами воссоздания компьютерными средствами внешности преступника по следам памяти очевидца; предложил новые методики производства судебно-фоноскопической и судебно-трасологической экспертиз. В 1998 г. им в рамках Института организована фоноскопическая лаборатория, занимающаяся проведением судебно-фоноскопических экспертиз по ограниченным отрезкам речи.

В 1998 г. М.В. Салтевскому присвоено почетное звание «Заслуженный деятель науки и техники Украины».

С 2003 по 2006 г. Михаил Васильевич — профессор кафедры криминалистики Национального университета внутренних дел Украины (г. Харьков), а с 2006 г. по настоящее время — профессор кафедры уголовно-правовых дисциплин Харьковского экономико-правового университета.

Для науки и практики криминалистики середины XX и начала XXI ст. большое значение имеет творческое наследие проф. М.В. Салтевского. Он написал более 220 научных трудов, включая 10 монографий, 4 учебника, 15 учебных пособий, научные статьи, научные доклады для выступлений на международных научно-практических конференциях. Среди наиболее известных работ Михаила Васильевича можно выделить следующие: «Идентификация и установление групповой принадлежности» (1965), «Радянська криміналістика: Криміналістична техніка і слідча тактика / Відп. ред. В. П. Колмаков» (1973), «Вопросы судебной фотографии и кино съемки» (1974, в соавторстве), «Измерительная фотосъемка в следственной практике» (1975, в соавторстве), «Криминалистическая одорология» (1976), «Собирание криминалистической информации техническими способами на предварительном следствии» (1980), «Использование запаховых следов для раскрытия и расследования преступлений»

(1982), «Частная методика курса криминалистики на базе среднего специального юридического образования (некоторые проблемы криминалистической дидактики)» (1986), «Специализированный курс криминалистики для слушателей вузов МВД СССР» (1987), «Советская криминалистика (методика расследования отдельных видов преступлений)» (1988), «Криминалистическая фотография, кинематография, видеозапись в правоохранительной деятельности» (1993), «Опыт использования фотороботов в розыскной и следственной практике» (1998, в соавторстве), «Криминалистика и криминалистическая техника» (1998), «Использование следов сети Интернет в раскрытии экономических преступлений» (1999, в соавторстве), «Основы методики расследования легализации денежных средств, нажитых незаконно» (2000), «Криминалистика: Учеб. для высш. юрид. учеб. заведений» (1999, 2001, 2005).

60 лет Михаил Васильевич посвятил научно-исследовательской и научно-педагогической деятельности. В своих трудах д-р юрид. наук, проф. М.В. Салтевский предстает как глубокий исследователь, эрудированный ученый, интересы которого обращены к разрешению важных научных проблем криминалистики, судебной экспертизы, уголовного процесса. Он исследовал общие проблемы криминалистики, криминалистической техники, судебной экспертизы, теории доказательств в уголовно-процессуальном и информационном праве, компьютерной информации.

За 44 года педагогической деятельности М.В. Салтевский подготовил несколько тысяч юристов-практиков, следователей, экспертов, судей. Большое внимание Михаил Васильевич уделяет подготовке молодых ученых. Под его научным руководством 36 его учеников стали кандидатами юридических наук, а пять — докторами юридических наук. Они продолжают дело своего учителя, работают в учебных и научно-исследовательских учреждениях России, Украины, Молдовы, Грузии, Казахстана, некоторые из них имеют свою научную школу. М.В. Салтевский — основатель школы криминалистической фоноскопии, в которую входят Ю.Ф. Жариков, Л.И. Громовенко, П.П. Артеменко, Ю.В. Ящуринский.

Михаил Васильевич Салтевский — наш современник, человек эпохи, выдающийся ученый-криминалист, подлинный деятель науки, активный исследователь, доктор юридических наук, профессор, участник Великой Отечественной войны, заслуженный деятель науки и техники Украины, учитель, глубоко порядочный, интеллигентный человек.

УДК 929 Гончаренко В.Г.

В.И. Бояров, профессор кафедры уголовного процесса и криминалистики Академии адвокатуры Украины

В.Г. Гончаренко — криминалист по призванию, интеллигент по духу

Достаточно сухие строчки из первого тома «Юридичної енциклопедії», датированные 1998 г.: «Гончаренко Владлен Гнатович (7.1.1931, м. Златопіль, тепер у складі м. Новомиргорода Кіровоград. обл.) — укр. правознавець, доктор юрид. наук з 1982, професор з 1985, академік АПНУ з 1993...»¹. Они дают только формальную информацию об этом талантливом, незаурядном и безусловно выдающемся человеке.

Проф. Р.С. Белкин в «Криминалистической энциклопедии» в 2000 г. среди наиболее значительных трудов в области исследования проблем криминалистики называет работу В.И. Гончаренко «Научно-технические средства в следственной практике» (К., 1984). Рецензия на эту книгу приводится наряду с рецензиями на труды таких выдающихся криминалистов, как Ганс Гросс, Е.Ф. Буринский, С.Н. Трегубов, И.Н. Якимов².

Среди всего, что привлекает и поражает во Владлене Игнатьевиче — это его энциклопедические знания, которые отмечают все, кто его знает. Мне приходит на память первое наше достаточно близкое знакомство, когда во второй половине 70-х годов доцент кафедры криминалистики пришел к нам на семинар. Я, в то время студент 3-го курса юридического факультета Киевского университета, сразу же был изгнан из аудитории за то, что активно «работал» над сложным кроссвордом. Самое интересное, что когда я покинул аудиторию, преподаватель за несколько минут разгадал кроссворд, проявив необычайную широту знаний: музыка, балет, техника... Именно тогда мы — молодые студенты — впервые стали понимать, что значит быть криминалистом. Глубокие познания в казалось бы таких разных областях: кибернетика и балет; лазеры и оперетта; философия, психология, филология. Впоследствии мы узнали, например, что в юности будущего профессора можно было видеть на сцене (ныне Национальной оперы Украины) в танцевальной массовке второго действия оперы А.П. Бородина «Князь Игорь».

Владлен Игнатьевич — человек исключительно интересной судьбы, родился в г. Златополье Кировоградской области в семье учителей, причем дата его рождения

¹ Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. — К.: Укр. енцикл., 1998. — Т. 1: А–Г. — С. 616.

² Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. — М.: Мегатрон XXI, 2000. — 2-е изд., доп. — С. 47, 289 – 290.

† В.И. Бояров, 2007

свидетельствует о том, что он отмечен Богом — родился в Рождество Христово.

22 июня 1941 г. семья Гончаренко встретила в Киеве. В тот день, стоя возле окна квартиры на Большой Житомирской, он увидел распускающиеся в небе над Дарницею облачка. Это разрывались зенитные снаряды: ПВО города отражала первый воздушный налет немцев на Киев. Так неожиданно быстро закончилось детство: отец ушел на фронт, семья в начале июля была эвакуирована в тыл. Старший брат Владимир после окончания школы ВВС ушел на фронт и, практически пройдя всю войну пулеметчиком, погиб в 1945 г. на территории Польши.

Войну юноша пережил в эвакуации в Кувандыке, что на Оренбуржье. «Все для фронта — все для Победы!» — это про него, малолетнего участника трудового фронта, который на заводе у станка производил продукцию для фронта; объезжал в степи полудиких лошадей, которых готовили для фронта.

Голодное детство... Именно с тех пор осталось неприятие огурцов: постоянно недоедая, как-то съел их целый ящик. В 1945 г. семья вернулась на Кировоградщину, где Владлен Игнатьевич начал работать — на сахарном заводе.

Потом была Киевская спецшкола ВВС, но летное училище так и осталось мечтой — подкачало здоровье. Впоследствии он все же стал штурманом, капитаном запаса и на всю жизнь сохранил память об авиации, мечте всех довоенных мальчишек.

А затем уже был юридический факультет Киевского государственного университета имени Тараса Шевченко. Выбор профессии юриста был тогда скорее всего интуитивным. Всегда тепло вспоминает своих учителей: Сергея Ивановича Тихенко, Геннадия Константиновича Матвеева, Якова Марковича Брейнина, Самуила Наумовича Ландкофа. По окончании университета — в 1954 г. — работал следователем районной прокуратуры в Черкасской области: Монастырищенский, а потом — Корсунь-Шевченковский районы.

К отказу от аспирантуры и желанию работать именно следователем его подтолкнул, как писал Владлен Игнатьевич в одном из своих эссе, «природный авантюризм та жага до пригод...»¹.

В феврале-августе 1956 г. — учеба на Харьковских курсах усовершенствования следователей. Именно там, считает он, удалось получить дополнительное криминалистическое образование высшего уровня. Затем было назначение на должность прокурора следственного отдела областной прокуратуры. Тот период также яркий эпизод в его жизни.

С декабря 1956 г. он уже в Киевском НИИСЭ: заведующий криминалистическим музеем и научным архивом института, затем — младший научный сотрудник отдела баллистических и трасологических исследований, с 1960 г. — старший научный сотрудник. Там и начал вплотную, как образно пишет Р.С. Белкин², заниматься криминалистическими исследованиями. Имея достаточный опыт работы эксперта, в первом номере (1964) знаменитого ныне межведомственного научно-методического сборника «Криминалистика и судебная экспертиза» публикует свою статью.

В январе 1961 г. судьба забрасывает его в газету «Радянська освіта». В итоге, за два неполных года корреспондент газеты В.И. Гончаренко, работая с присущим ему энтузиазмом, опубликовал 28 фельетонов (после выхода одного из них, как сам любит с гордостью вспоминать бывший журналист, с работы был снят ответственный

¹ Див.: *Від пастишка до пастиря* // Укр. юрист. — 2005. — № 11(25). — С. 23.

² Белкин Р.С. История отечественной криминалистики. — М.: Изд-во НОРМА, 1999. — С. 296 – 297.

работник одного из обкомов партии).

С октября 1962 г. — вновь Киевский университет, где на юридическом факультете пройден путь от лаборанта кафедры уголовного права до доктора юридических наук, профессора, заведующего кафедрой криминалистики и декана (1987–1997 гг.). В 1993 г. — академик-учредитель Академии правовых наук Украины.

Его диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук: «Використання слідчим фотографічних і фізичних методів у розслідуванні та попередженні злочинів» (1968), докторская диссертация — «Методологические проблемы использования данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве» (К., 1981), а впоследствии и монография «Научно-технические средства в следственной практике» (1984) оставили заметный след в развитии теории криминалистики.

А в 1999 г. вновь зигзаг... и судьба возвращает его в прокуратуру. На этот раз — в качестве ректора Института прокуратуры Украины.

Его профессиональный путь не может не восхищать: доктор наук, профессор, академик, заслуженный деятель науки и техники Украины. В прокуратуре — государственный советник юстиции 2-го класса, почетный работник прокуратуры Украины.

Интересно, что и семья у Владлена Игнатьевича исключительно «юридическая». Жена — Татьяна Викторовна, доктор юридических наук, член-корреспондент АПрН Украины; сын Сергей — заведующий кафедрой, кандидат юридических наук, невестка Алина — проректор Академии адвокатуры Украины, также кандидат юридических наук, известный адвокат. И, наконец, внук — выпускник Академии адвокатуры Украины, где его дед работает на должности профессора.

В.И. Гончаренко и сегодня в прекрасной форме: активный ученый-преподаватель, профессор кафедры уголовного процесса и криминалистики Академии адвокатуры, Председатель научно-методической комиссии Министерства образования и науки Украины по вопросам правоведения; автор многочисленных научных статей. У него постоянно более десяти аспирантов (автору настоящей статьи посчастливилось стать 25-м кандидатом наук, научным руководителем которого был проф. В.И. Гончаренко).

Надо сказать, что при этом он прекрасный лектор (известно, что не всегда тот, кто хорошо пишет, является и хорошим оратором). Аудитория, где он читает лекции, всегда заполнена студентами. Криминалистика, юридическая психология, теория доказательств и другие предметы в силу прекрасного содержания и исключительно интересного авторского изложения всегда привлекают слушателей.

Коллективная монография «Лазеры в криминалистике и судебных экспертизах» (К., 1986), где Владлен Игнатьевич был одним из авторов и титульных редакторов, в 1987 г. признана Министерством высшего и среднего специального образования УССР лучшей научной работой года. Его детище, выдержавшее три издания (1987, 1993, 2005) и пользующееся заслуженным вниманием в первую очередь со стороны практиков — «Еспертизи у судовій практиці»¹, в 2006 г. «за видатні досягнення в науково-дослідницькій діяльності з проблем правознавства» отмечено премией имени Ярослава Мудрого. Несколько изданий в последние годы выдержали комментарии к УК и УПК Украины, где В.И. Гончаренко является ответственным редактором. Они отмечены учеными и практиками как оригинальные авторские работы коллективов,

¹ *Еспертизи у судовій практиці* / За заг. ред. В.Г. Гончаренка — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 388 с.

которые он создал.

Об активной научной деятельности Владлена Игнатьевича свидетельствуют и другие его научные работы, опубликованные в последние годы, которые продолжают фундаментальные исследования, начатые в его монографических изданиях и докторской диссертации. Предложен новый оригинальный взгляд на предмет криминалистики, на место криминалистики в системе наук, философские проблемы криминалистики, формирование криминалистической методологии¹. В частности, современную криминалистику он рассматривает как «единственное научное образование, через которое естественно-научные и технические достижения мирового сообщества трансформируются и используются для установления юридически значимых фактов в разнообразных отраслях науки и практической деятельности, уже давно и стабильно выходя за пределы борьбы с правонарушениями, уголовного судопроизводства, и все больше предметно расширяются на все общественные отношения, требуют конкретного ситуационного правового регулирования...»².

Активно участвует и в подготовке молодых ученых. Генератор идей. Знаю, что многие специально посещают заседания специализированного совета Академии адвокатуры, чтобы только поприсутствовать на дискуссиях, которые возникают во время защиты между ведущими учеными-правоведами страны. И всегда, по вопросам криминалистики, уголовного процесса, судебной экспертизы, уголовного права, криминологии в дискуссиях активное участие принимает акад. В.И. Гончаренко. Его полемика с проф. В.Т. Нором, М.Я. Сегаем и другими выдающимися учеными не оставляет равнодушными участников защиты и показывает высочайшую эрудицию сторон.

Полон планов проф. В.И. Гончаренко и относительно ряда интересных изданий, посвященных интересующим его темам: это и авторский курс по судебной психологии, и криминалистика для адвокатов, и многое другое.

Высшее сокровище человека — это его честь. Честь и честность — слова с единым корнем. Поэтому каждый юрист прежде всего должен быть честным. Даже через тысячу лет всегда можно отстоять изувеченную честь, и к этому должен стремиться каждый человек, не говоря уже о правоведе. Интеллигентность у юриста не черта характера, а признак профессии. Даже земледелец с неполным средним образованием может быть интеллигентнее столичного профессора. Интеллигент прежде всего человек, который согласовывает свои действия с интересами других людей — именно это для Владлена Игнатьевича является жизненным кредо, именно это он пропагандирует на каждой своей лекции и всей своей жизнью.

¹ Гончаренко В.Г. Теорія криміналістики і адвокатська практика // Адвокат. — 2003. — № 2. — С. 3 – 5; Гончаренко В.Г. Право і криміналістика // Вісн. Акад. адвокатури України. — 2004. — Вип. 1. — С. 40 – 43.

² Гончаренко В.Г. Право і криміналістика // Вісн. Акад. адвокатури України. — 2004. — Вип. 1. — С. 41.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

УДК 343.346.8:81'322.5:003.22

І.А. Горбач-Кудря, *старший експерт*
Державного науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФОНОСКОПІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ ТА В УКРАЇНІ

Узагальнено матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Теорія та практика судової експертизи у сучасних умовах» за напрямом фоноскопична експертиза, що відбулася 14–15 лютого 2007 р. у Московській державній юридичній академії. Висвітлено актуальні питання фоноскопичної практики в Російській Федерації та в Україні, а також запропоновано вирішення термінологічної правомірності визначення експертного дослідження в системі МВС України.

Ключові слова: фоноскопична експертиза, ідентифікаційне дослідження, ймовірні висновки, фонографічні дослідження, технічна експертиза звукозаписів.

14–15 лютого 2007 р. у Московській державній юридичній академії (МДЮА) за сприяння наукового об'єднання «СОДЭКС МГЮА» відбулася міжнародна науково-практична конференція «Теорія та практика судової експертизи у сучасних умовах». Ініціатором та організатором конференції виступила кафедра судової експертизи МДЮА, яку очолює заслужений діяч науки Російської Федерації, д-р юрид. наук, проф. О. Р. Россинська. Як зазначалося на офіційному сайті, конференція є першим заходом за увесь період розвитку судово-експертної діяльності і спрямовувалась на її комплексне та різнобічне вивчення [1]. У межах конференції проводилися пленарне та секційні засідання, участь в яких брали фахівці судової експертизи та близьких до неї галузей (зокрема, кримінального та цивільного судочинства, криміналістики, судової медицини) з Росії, України, Білорусі, Казахстану, Молдови, Литви й Польщі.

Питання фоноскопичної експертизи обговорювалися в підсекції № 3.1 секції «Проблеми методичного забезпечення судово-експертної діяльності». Роботою підсекції керувала заступник завідувача кафедри судових експертиз МДЮА, д-р юридичних наук, д-р філол. наук О.І. Галяшина. Загальна тематика виступів учасників охоплювала питання судової почеркознавчої, судової авторознавчої, лінгвістичної та фоноскопичної експертиз. Метою статті є узагальнення матеріалів конференції за напрямом фоноскопична експертиза та вирішення термінологічної правомірності визначення дослідження в системі МВС України.

† І.А. Горбач-Кудря, 2007

Фоноскопичній експертизі були присвячені виступи Т. І. Голощапової («Процесуальний порядок залучення експертів до виконання комплексних фоноскопичних експертиз етнічною мовою»), І. А. Горбач-Кудрі («Дослідження мовленнєвих матеріалів, що мають короткий часовий інтервал звучання, в експертній практиці МВС України»), Н. О. Костикової («Судова фоноскопична експертиза: актуальні проблеми у перспективі її розвитку»), О. І. Галяшиної («Судова експертиза фонограм: проблеми та розв'язання»). В роботі підсекції позапланово виступив завідувач лабораторії експертиз звуко- та відеозапису Російського Федерального Центру судової експертизи О. Ш. Каганов.

У доповіді «Процесуальний порядок залучення експертів до виконання комплексних фоноскопичних експертиз етнічною мовою» начальник відділу фоноскопичних експертиз та досліджень ЕКУ ФСОН Росії (м. Москва) Т. І. Голощапова порушила питання виконання ідентифікаційних експертиз та досліджень голосу і мовлення дикторів, що спілкуються неросійською мовою, зокрема, таджицькою, циганською. Займаючись проблемами міжмовної інтерференції, доповідач зазначила, що власне питання комплексних фоноскопичних експертиз етнічною мовою є дуже актуальними в Російській Федерації, оскільки немає методики проведення подібних досліджень, та закликала молодих фахівців уже зараз розпочинати вирішення нагального питання. Т.І. Голощапова також зазначила, що підготовка експерта-фоноскопіста, як і виконання власне фоноскопичної експертизи — це велика інтелектуальна праця, виснажлива робота розуму. Вона не може нівелювати значення інших експертиз перед фоноскопичним дослідженням, проте реалії судової експертизи не можна заперечити. Так, упродовж 2006 р. відділом фоноскопичних експертиз та досліджень ЕКУ ФСОН Росії виконано 230 експертиз, в яких вирішувались задачі ідентифікації диктора з таджицькою мовою спілкування. Для проведення фоноскопичної експертизи залучався перекладач, який мав філологічну освіту (диплом про закінчення Таджицького державного університету) і працював у системі правоохоронних органів. Правова підстава залучення перекладача до виконання експертизи відповідно оформлялась ініціатором експертизи, проте це не означало, що на перекладача покладалось виконання власне фоноскопичної експертизи. Експерти з досвідом роботи формулювали перекладачеві завдання щодо підготовки фономатеріалів для подальшого ідентифікаційного дослідження. Це виявлялося, наприклад, у тому, що перекладач виділяв певні конгломерати звуків у фономатеріалах дикторів для подальшого дослідження експертом.

Також Т. І. Голощаповою порушувалося й питання про те, що винесення ймовірного висновку за результатами експертного дослідження фактично не дає змоги в Російській Федерації розглядати висновок експерта у суді як речовий доказ. Цю думку підтримала й О. І. Галяшина. Як порівняння з досвідом інших країн, наводилися приклади експертної практики Німеччини, де судовий експерт-фоноскопист виносить лише ймовірні висновки, і вони мають вагу під час вирішення питань у суді, а також приклад Великої Британії, де єдиним авторитетним експертом-фоноскопистом, який досліджує голос та мовлення людини у записах на судових засіданнях, є д-р Френч. Висновок д-ра Френча на ініційоване питання являє собою письмову конкретну відповідь на півсторінки.

Автором цієї статті на конференції порушувалося питання проведення експертиз та досліджень на фономатеріалах, які мають короткий часовий інтервал звучання. Зокрема, зазначалося, що в системі МВС України запроваджено практику

розмежування фономатеріалів за часовим критерієм придатності на такі, які є придатними для проведення лінгвістичного ідентифікаційного та діагностичного аналізів, а також такі, що є придатними для проведення діагностичного аналізу, але непридатні для проведення ідентифікації лінгвістичними методами. Водночас наголошувалося на тому, що оскільки фоноскопія в криміналістиці — це вид спеціальних досліджень, що вивчає сліди звуку, то в межах компетенції експерта має бути вирішення задач дослідження саме останнього. За критерієм тривалості пропонувалося розглядати відсегментовані репліки диктора тривалістю понад 1 хв та менше 1 хв (але не менше обсягу, що дає змогу сформувати статистичний масив ознак, який можна кваліфікувати як мовленнєвий портрет особистості) як такі, що придатні для проведення відповідно повного та неповного ідентифікаційного аналізу лінгвістичними методами. Стосовно зазначених матеріалів можуть вирішуватися й діагностичні задачі. Обґрунтовувався новий підхід до проведення діагностичних експертиз та досліджень, де тривалість відсегментованих реплік диктора за параметром тривалості становить 3,5–5 с. На прикладі експертизи ілюструвався спосіб вирішення діагностичної задачі, що полягав у аналізі фономасиву на рівні загального мовленнєвого потоку, просодичному та фонетичному рівнях. З приводу питань, які виносяться у постановках про призначення фоноскопичної експертизи (проведення фоноскопичного дослідження), обстоювалась позиція, що задачі щодо встановлення статі, віку, соціального (соціально-психологічного) портрета особистості, культурно-освітнього рівня тощо виходять за межі компетенції експерта-фоноскопіста.

Викладач кафедри криміналістики Вологодської філії МДЮА (м. Вологда) Н.О. Костикова зазначила, що її доповідь «Судова фоноскопична експертиза: актуальні проблеми у перспективі її розвитку» має суто теоретичний характер. Оскільки чимало робіт присвячено визначенню місця фоноскопичної експертизи поміж інших родів (видів) судових експертиз, доповідач висловила власне бачення напряму й окреслила ті конструктивні напрями, які доречно виділяти у фоноскопії. Судову фоноскопичну експертизу Н. О. Костикова визначає як криміналістичний вид експертиз, а її основні потреби окреслює створенням техніки, що дала б змогу вирішувати значну кількість завдань. Найактуальнішими, на думку доповідача, є питання встановлення виду мовлення (чи воно є спонтанним, чи підготовленим), проведення фоноскопичної ідентифікації особи за голосом та мовленням, встановлення авторства висловленого тексту, визначення автентичності записів. Цікавими та дискусійними, на наш погляд, стали тези Н.О. Костикової стосовно залучення на допомогу фоноскопичній експертизі фахівців-авторознавців та про неможливість досліджувати фонограми на електронних носіях.

У блоці виступів, присвячених фоноскопичній експертизі, підбив підсумок виступ О.І. Галяшиної. Науковець, керуючись власним досвідом за останні півтора року, пов'язаним з роботою у сфері освіти, методики підготовки фахівців для експертної практики, зробила оцінку та описала проблеми фоноскопичної експертизи в Російській Федерації, які досі залишаються невирішеними. Насамперед, це проблема назви експертизи, про що неодноразово порушувалося питання в публікаціях Т.І. Голощапової, О.І. Галяшиної. Тенденції у назві, що були започатковані з 1994 р., вже пережили себе, а сьогодення вимагає виходу на новий, більш високий рівень. Практика виступів у судах засвідчила, що попри високу кваліфікацію експертів-фоноскопістів як фахівців, за-

лишається нагальним та болючим питання їх психологічної неготовності до виступу в суді. О.І. Галяшина закликала психологів до активної участі у розробці спеціальних психологічних тренінгів, рольових ігор, спрямованих на відпрацювання відповідей експерта під час пристойного допиту, непристойного допиту, провокаційного допиту тощо. Лише поєднання психологічної готовності експерта до публічного виступу та його професіоналізм, на думку доповідача, може забезпечити розв'язання дрібних проблем, що виникають за напрямом. О.І. Галяшина порушила також і питання про необхідність належного технічного оснащення робочого місця експерта-фоноскопіста, визначивши власне фоноскопічну експертизу як фінансовомістку. Отже, закономірно стосовно попереднього питання прозвучала проблема сертифікації пристроїв та програмно-апаратних комплексів, за допомогою яких експерт-фоноскопіст здійснює виміри для вирішення ініційованих перед ним задач.

Отже, актуальність питань, що порушувалися на підсекційному засіданні стосовно фоноскопічної експертизи, залишається незаперечною. Найбільшу кількість відгуків викликало питання єдиного офіційного визначення експертної діяльності, об'єктом дослідження якої є звуковий слід, та місце її в циклі судових мовленнєвознавчих експертиз поміж судової почеркознавчої, судової авторознавчої та судової лінгвістичної експертиз.

Концептуально судова почеркознавча, судова авторознавча та судова лінгвістична експертизи розглядаються російськими науковцями в єдиному циклі судових мовленнєвознавчих експертиз. Окремо від них виділено судову фоноскопічну експертизу [2, с. 95]. Відмежування фоноскопічної експертизи від класу мовленнєвознавчих експертиз у класифікації О.Р. Россинської обумовлено виділенням її як самостійної експертної спеціальності в межах підготовки судових експертів для експертизи відео- та звукозаписів. Автор вважає, що фоноскопічна експертиза ще остаточно не виокремилася, тому умовно може розглядатися в комплексі судових мовленнєвознавчих експертиз. У визначенні О.І. Галяшиної судового мовленнєвознавства як нової синтетичної галузі знань про мовленнєву діяльність, як єдиного підґрунтя експертно-лінгвістичного дослідження усних та писемних творів мовлення, фоноскопічна експертиза разом з почеркознавчою, авторознавчою та лінгвістичною входить до єдиного комплексу [2, с. 94; 3].

Проведення фоноскопічної експертизи у практиці МВС України передбачає проведення не лише лінгвістичного аналізу усного мовлення, а й дослідження його акустичних характеристик, що за своїм сенсом уже суперечить визначенню О.І. Галяшиної. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» фоноскопія визначається як: «1. Вивчення звукових особливостей мови та способів творення звуків. 2. В криміналістиці — вид спеціальних досліджень, які вивчають сліди звуку» [4]. Відтак, на нашу думку, правомірно розглядати фоноскопічну експертизу в комплексі судових мовленнєвознавчих експертиз.

З приводу назви такого роду експертиз/досліджень у різних відомствах як Російської Федерації, так і України існують різні варіанти. У переліку родів (видів) судових експертиз, що виконуються в експертно-криміналістичних підрозділах органів внутрішніх справ Російської Федерації, вона визначається як «фоноскопічна» й охоплює такі експертні спеціальності: «23.1. Ідентифікація осіб за фонограмами усного мовлення» та «23.2. Технічне дослідження фонограм» [5]. У переліку Міністерства юстиції Російської Федерації цей рід має назву «Експертиза відеозвукозаписів», а

спеціальності експертів визначаються як: «7.1. Ідентифікація голосу та мовлення, що звучить», «7.2. Дослідження звукового середовища, умов, засобів, матеріалів та слідів звукозаписів», «7.3. Дослідження відеозображень, умов, засобів, матеріалів та слідів відеозаписів».

Інші найменування для цього роду (виду) судових експертиз та експертних спеціальностей наявні в установах інших відомств. Так, в Інституті криміналістики ЦСТ ФСБ Російської Федерації «фоноскопичній», за класифікацією МВС Російської Федерації, експертизі відповідають два різних роди судових експертиз, які формулюються як «фонографічна» (експертна спеціальність «фонографічні дослідження») та «технічна експертиза звукозаписів» (експертна спеціальність «технічне дослідження фонограм») [2, с. 178].

Експертизи та дослідження, які проводять експерти у відділі експертиз фоно- та відеозаписів Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (ДНДЕКЦ) МВС України, за видом кваліфікують як фоноскопичні, а кваліфікації експертам присвоюють за чотирма напрямками: «7.1. Дослідження матеріалів і засобів відеозвукозапису», «7.2. Дослідження диктора за параметрами¹ усного мовлення», «7.3. Дослідження акустичних сигналів та середовищ», «7.4. Лінгвістичні дослідження диктора» [6, с. 97].

У системі Міністерства юстиції України в блоці криміналістичних експертиз виділено експертизу відеозвукозапису, основними завданнями якої є встановлення технічних умов і технології отримання відеозвукозапису та ототожнення особи за фізичними параметрами мовлення [7]. Експертна спеціалізація цього напрямку визначається таким чином: «7.1. Технічне дослідження матеріалів та засобів відеозвукозапису», «7.2. Дослідження диктора за фізичними параметрами усної мови», «7.3. Дослідження акустичних сигналів та середовищ», «7.4. Лінгвістичне дослідження усної мови» [8].

Отже, в поглядах на назву експертизи, об'єктом дослідження якої є звуковий слід, на сьогоднішній день як у Російській Федерації, так і в Україні немає однастайності. Через варіативність позицій щодо її термінологічного визначення нагальним залишається питання експертної спеціалізації, що, як зазначає О. І. Галяшина, дезорієнтує ініціатора призначення первинних та особливо додаткових і повторних експертиз/досліджень до експертних установ різних відомств та оцінці висновку експерта/висновку спеціаліста [2, с. 178]. Формулюючи мету та завдання статті, ми робили акцент на необхідності висловити власну позицію з приводу термінологічного визначення експертизи в системі МВС України.

За наказом МВС України від 02.11.94 № 598 «Про створення колекції голосів осіб, які звернулись до міліції з повідомленнями про можливі вибухи» в структурі ЕКУ МВС України створено фоноскопичну лабораторію, «а в ГУМВС, УМВС в областях і містах — її опорні пункти для збирання та обробки колекції записів голосів осіб, які звертаються до органів внутрішніх справ про можливі вибухи» [9].

Об'єктом дослідження експертної діяльності відділу експертиз фоно- та відео-записів ДНДЕКЦ МВС України та його регіональних підрозділів традиційно є звуковий слід. Відповідно, нами обстоюється позиція, що експертиза, започаткована в системі МВС України, повинна мати назву «фоноскопична». Основним аргументом на користь

¹ Ймовірно йдеться про інструментальні методи дослідження голосу та мовлення людини.

застосування прикметника «фоноскопична» є те, що в основі цього слова відбито найменування об'єкта експертизи (від грец. «фоно» — звук і «скопія» — дивлюся) [10]. Крім того, про правомірність вживання терміна «фоноскопична експертиза» свідчить і те, що слово «фоно» (звук) має низку споріднених значень, що належать до різноманітних типів акустичних (хвильових) коливань звукового діапазону частот (16–2000 Гц) [11, с. 9]. Отже, охоплюється усе коло об'єктів, що вивчається цим напрямом. «Фоно» у поєднанні з другою частиною слова «скопія» одночасно позначає й множинність об'єктів (пов'язаних з основним об'єктом — звуком). Тому вважається доречним використання традиційної назви «фоноскопична експертиза» як єдиного уніфікованого терміна в експертній службі МВС України, оскільки цей термін найбільш коротко та ґрунтовно відбиває сенс експертного напрямку, дає змогу максимально охопити коло досліджуваних об'єктів та різноманітність вирішуваних завдань.

Список використаної літератури

1. <http://www.msai.ru>
2. *Теория и практика судебной экспертизы в гражданском и арбитражном процессе: Науч.-практ. пособие* / Е. Р. Россинская, Е. Н. Дмитриев, Е. И. Галяшина и др. — М.: Викор-Медиа, 2006. — 432 с.
3. *Галяшина Е. И.* Основы судебного речеведения. — М.: СТЭНСИ, 2003. — 236 с.
4. <http://www.slovyk.net>
5. *Вопросы организации производства судебных экспертиз в экспертно-криминалистических подразделениях органов внутренних дел РФ: Прилож. 1.2 к Приказу МВД России от 23.08.2005 № 6931.*
6. *Журавель В. В., Рибальський О. В.* Підготовка, зберігання та порядок надання матеріалів та засобів відеозвукозапису на експертизу // Вісн. Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля. — 2006. — № 9, ч. 1. — С. 97–103.
7. *Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз:* Наказ М-ва юстиції України від 08.10.98 № 53/5.
8. *Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів:* Наказ М-ва юстиції України від 09.08.2005 № 86/5.
9. *Про створення колекції голосів осіб, які звернулись до міліції з повідомленнями про можливі вибухи:* Наказ МВС України від 02.11.94 № 598.
10. *Словарь иностранных слов.* — 18-е изд., стер. — М.: Рус. яз., 1989. — 622 с.
11. *Галяшина Е. И., Хуртилов В. О.* Фоноскопия: Пособие. — М.: ЭКЦ МВД России, 2005. — 96 с.

УДК 343.982.34(470)"1907/1910"

В.М. Чисніков, кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник редакційно-видавничого центру
Київського національного університету внутрішніх справ

ПЕРШІ ДАКТИЛОСКОПІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ (ЕКСПЕРТИЗИ) В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (1907–1910 рр.)

На підставі дореволюційних літературних джерел і архівних матеріалів уточнюються існуючі та наводяться нові, невідомі раніше дослідникам, факти щодо застосування перших у Російській імперії дактилоскопічних досліджень (експертиз).

Ключові слова: дактилоскопія, дактилоскопічна реєстрація, дактилоскопічна експертиза, експерти-дактилоскопісти, розшукове відділення, антропометричний кабінет.

У сучасній українській та російській науковій літературі вже є хрестоматійним погляд відомого російського криміналіста, проф. І.Ф. Крилова про те, що в Російській імперії перші ідентифікації особи злочинців за допомогою дактилоскопічної експертизи було здійснено у Варшаві (листопад 1909 р., справа про вбивство Вашкевич; грудень того самого року, справа про вбивство Лапинського; червень 1910 р., справа Сикорського, експертом виступав М.Г. Жабчинський), Одесі (вересень 1911 р., справа Бабицького) і Санкт-Петербурзі (жовтень 1912 р., справа Шунько й Алексєєва) [1, 2]*. Ці приклади наводять як у криміналістичній, так й історико-правовій літературі [3–5]. Деякі вчені вважають, що зазначені дактилоскопічні дослідження проводив експерт В.І. Лебедев [6]**.

Як відомо, науковий пошук триває і процес пізнання вносить певні корективи у висвітлення тих чи тих історичних фактів та явищ. На підставі останніх наукових досліджень автор зробив деякі уточнення та доповнення щодо проведення перших дактилоскопічних досліджень (експертиз) у Російській імперії. Саме цим питанням і присвячена ця стаття.

Аналіз дореволюційних літературних джерел свідчить, що перше дактилоскопічне дослідження стосовно встановлення особи злочинця, який назвався вигаданим ім'ям, проведене у **вересні 1907 р.** у Петербурзі співробітниками Центрального дактилоскопічного бюро (ЦДБ) Головного тюремного управління Міністерства юстиції Д.І. Васильєвим і Силенком під керівництвом начальника ЦДБ М.Ф. Лучинського. Сталося це за таких обставин. У лютому 1907 р. до ЦДБ надійшов дактилоскопічний листок на арештанта Михайла Юхимовича Кукушкіна, обвинуваченого за ст. 951 Уложення Покарань, а потім звільненого з в'язниці та переданого в розпорядження поліції. У вересні того самого року начальник Самарської в'язниці надіслав до ЦДБ дактилоскопічний листок на арештанта Арсенія Федоровича Шубіна, обвинуваченого за ст. 951 і 952 Уложення Покарань. При визначенні дактилоскопічної формули

* Автор допускає неточності: прізвище вбитої було Вишкевич, а експерта Жабчинського звали Михайлом Олександровичем.

** Насправді В.І. Лебедев не був експертом з цих справ, а щодо справи Шунько і Алексєєва (1912 р.) виступав на судовому слідстві як визнаний спеціаліст з дактилоскопії. (див.: Чисніков В.Н. Досадные «жучки» в добротном исследовании по истории криминалистики и уголовного сыска // Криміналіст. вісн. — 2006. — № 2. — С. 183).

† В.М. Чисніков,

А.Ф. Шубіна виявилось, що вона є однаковою з дактилоскопічною формулою М.Ю. Кукушкіна. Порівнянням обох листків було встановлено, що вони «... в мельчайших подробностях тождественны...» [7, с. 1296–1297]*.

Аналізуючи цей факт, припускаємо, що саме він змусив керівництво МВС видати циркуляр Департаменту поліції від 26.08.1907 № 150270 з прикладеною до нього інструкцією, що була «первым официальным руководством по дактилоскопии» [8].

У 1908 р. за обліками ЦДБ було ідентифіковано вже чотири особи: 1) утримуваний в Ішимській в'язниці бродяга, який назвався Степаном Колесовим, виявився заслано-каторжним Василем Клименком; 2) утримуваний в Олександрівській пересильній в'язниці, засуджений за бродяжництво Микола Гречишников, він же Корній Гиченков, був каторжником-утікачем Федотом Ломовим; 3) арештант Вельської в'язниці (Вологодської губернії) Олексій Окулов, який відмовився назвати своє прізвище та попередню судимість, виявився заслано-каторжним Василем Соболевим; 4) утримуваний у Нижегородській в'язниці бродяга-грабіжник Василь Песочников виявився бродягою Михайлом Большаковим [9, с. 62].

Про останній випадок розповімо детальніше. 26 серпня 1908 р. до ЦДБ надійшло запрошення від судового слідчого 3-ї дільниці м. Нижній Новгород про дійсне звання (соціальний статус), походження та судимість особи, яка назвалася Василем Песочниковим. Останній звинувачувався не тільки у бродяжництві, а й у грабежу. До запрошення додавався дактилоскопічний листок зазначеної особи, виготовлений, до речі, за всіма правилами існуючих інструкцій, в присутності самого слідчого. Після виведення в бюро дактилоскопічної формули відбитків пальців В. Песочникова з'ясувалося, що вона повністю збігається з дактилоскопічною формулою відбитків пальців бродяги Михайла Большакова. Його дактилоскопічний листок знаходився у картотеці ЦДБ і був складений 18 листопада 1907 р. у Гороховецькій в'язниці (Володимирівської губернії). Порівнянням цих двох дактилоскопічних листків було встановлено, що рубці, порізи, кожні візерунки, тобто усі особливості пальців Большакова, повторилися у Песочникова. В експертів не було жодного сумніву в тотожності особи цих бродяг. За довідками, наведеними в Головному тюремному управлінні, з'ясувалося, що бродяга, який назвав себе Михайлом Большаковим, 1 квітня 1908 р. був поміщений на лікування до Гороховецької земської лікарні, але тієї ж ночі втік, виламавши віконні ґрати за допомогою дошки від свого ліжка [10].

У наступному 1909 р. за дактилоскопічними обліками ЦДБ було встановлено вже 23, а в 1910 р. — 36 осіб [7, с. 1320].

Серед поліцейських установ, як свідчить журнал «Вестник полиции», перші випадки ідентифікації осіб злочинців за допомогою дактилоскопії сталися у Варшаві на початку 1909 р. Так, у лютневому номері журналу повідомлялося, що у Варшавському розшуковому відділенні за допомогою дактилоскопічної реєстрації встановлено особи злочинців: Мошека Розенберга, який назвав себе Ароном Коном, і Абрама Ляпона, який назвав себе Вігдором Ляпоном [11]. Упродовж 1909 р. там під час реєстрації 6277 осіб за допомогою дактилоскопії було виявлено 82 злочинці, які назвалися вигаданими прізвищами [12, с. 13].

* Разом з тим, автор упевнений, що перша ідентифікація особи злочинця за відбитками пальців сталася в Київському розшуковому відділенні, де дактилоскопічна реєстрація затриманих почала діяти з січня 1904 р. Поки що це припущення не підтверджується документально, але логіка підказує, що за три з половиною роки діяльності антропометричного кабінету (до вересня 1907 р.) такий випадок мав відбутися!? Архіви чекають своїх дослідників!

Заслугує на увагу випадок, що підніс авторитет Варшавського розшукового відділення серед поліцейських установ європейських держав. Так, 22 березня 1909 р. на околиці Риму було знайдено труп невідомого вбитого чоловіка. Поліцейська префектура, з метою встановлення його особи, склала на вбитого реєстраційну картку з фотографією (анфас і профіль), даними антропометричних вимірів і відбитками папілярних ліній пальців. Ця картка була надрукована та розіслана при розшуковому циркулярі до розшукових поліцій і реєстраційних бюро великих міст Європи. При надходженні циркуляра до Варшавського розшукового відділення була встановлена дактилоскопічна формула відбитків пальців убитого та за нею знайдений реєстраційний листок з фотографією грабіжника Тарановича, зареєстрованого в розшуковому відділенні 3 жовтня 1908 р. під час затримання за співучасть у грабуванні. Згодом тотожність убитого в Римі чоловіка з Тарановичем було підтверджено на попередньому слідстві [13, 14].

Міжнародне співробітництво поліцейських органів дало змогу в січні 1910 р. Центральному реєстраційному бюро (ЦРБ) Департаменту поліції встановити особу розшукуваного міжнародного кишенькового злодія (марвихера), затриманого в Копенгагені (Данія) разом із чотирма співучасниками. Їхні фотографії з антропометричними та дактилоскопічними даними було розіслано копенгагською поліцією до центральних реєстраційних бюро європейських держав з метою встановлення їхньої особи. Зокрема, керівник злочинної зграї (хеври) назвався Абрамом Яковичем — Берковим Куніним, за фахом «купцем», родом з містечка Боруску Чернігівської губернії. При цьому датській поліції він показав паспорт на ім'я Куніна.

За допомогою дактилоскопії в ЦРБ було виявлено реєстраційну картку з фотографією Куніна, затриманого Московською розшуковою поліцією 21 липня 1907 р., який назвався міщанином м. Рогачова Могильовської губернії Хаїмом Лейбою — Абрамовим Ірліним. Його особу було засвідчено довідкою, що пізніше виявилася фальшивою. Отже, встановлено декілька прізвищ Куніна, зокрема: Ірлін, Зильберглейн, Шнирkes [15].

Слід зазначити, що дактилоскопічні дослідження у Варшавському розшуковому відділенні проводив завідувач антропометричним кабінетом М.О. Жабчинський, якого сучасники вважали одним з піонерів запровадження наукового ставлення до карно-розшукової справи в органах поліції Російської імперії [16] і вважали «незаурядним по енергії діятелем в новій області» [17].

Михайло Олександрович Жабчинський народився в 1863 р. в Лидському повіті Віленської губернії [18]. Під час завідування антропометричним кабінетом Варшавського розшукового відділення був палким прихильником дактилоскопії, одним із перших у Росії запровадив дактилоскопічну реєстрацію. Він розробив спрощену систему реєстрації злочинців, яка демонструвалася на Дрезденській виставі у 1908 р. й отримала позитивні відгуки її організаторів та учасників [12, с. 15]. Сутність цієї системи полягала в тому, що на кожного затриманого складалися спрощені відомості: 1) оголошене ним П.І.П.; 2) його фотографія, прикмети (6 пунктів); 3) дактилоскопічні відбитки обох рук [19].

М.О. Жабчинський одним із перших почав проводити дактилоскопічні експертизи та виступати в судах як експерт-дактилоскопіст. Він був автором брошур «Применение дактилоскопии в сыском деле (По Генри)» (1907 р.), «О регистрации преступников и о приемах исследования преступлений» (1912 р.), а також багаточисельних

статей, які публікувались у «Вестнику полиции» з проблем наукового підходу в розшуковій справі, зокрема кримінальної реєстрації. На базі антропометричного кабінету проводив практичні заняття з криміналістики зі студентами юридичного факультету Варшавського університету [20]. З вересня 1912 р. очолив філію Центрального реєстраційного бюро, створену на базі Варшавського розшукового відділення. Основною її функцією було обмін між розшуковими відділеннями Привіслінського краю матеріалами про професійних злочинців і провадження експертиз у галузі антропометрії та дактилоскопії [21].

Після початку Першої світової війни М.О. Жабчинський разом із реєстраційними матеріалами ЦРБ прибув до Москви, де працював до падіння самодержавства. Проживав разом із дружиною за адресою: вул. Тверська, буд. 19, кв. 115. З 5 вересня 1918 р. викладав у Школі інструкторів Головного управління міліції НКВС РРФСР, а 24 квітня 1919 р. був звільнений як «несоответствующий занимаемой должности» [22]. Подальша його доля невідома.

Що стосується дактилоскопічних досліджень речових доказів у кримінальних справах, то, за свідченням експерта ЦДБ Д.І. Васильєва, на початку 1909 р. до бюро почали надходити клопотання судових слідчих та інших осіб, які проводили попереднє слідство за кримінальними справами, щодо дослідження залишених злочинцями на місці злочину відбитків пальців. Зокрема, надійшли клопотання від: 1) мирового судді 7-ї дільниці Ташкентського повіту про дослідження відбитків, знайдених на підробленій сургучевій печатці, виготовленій для приховування слідів злочину особами, які викрали 350 тис. руб. з поштової сумки, що пересилалася залізницею з м. Ташкента до м. Петро-Александровська; 2) судового слідчого 1-ї дільниці Дисненського повіту про дослідження залишених на дерев'яній скрині, в яку було покладено труп вбитої жінки, відбитків закривавлених пальців вбивці; 3) від судового слідчого 2-ї дільниці Дмитровського повіту про дослідження плям крові, залишених на конверті та шматку папера злочинцями, які скоїли вбивство жінки-лікаря Павлової. До клопотань додавались речові докази за зазначеними справами (печатка, кусок дошки, конверт і папір), а також виготовлені «с большей или меньшей правильностью» дактилоскопічні відбитки пальців осіб, підозрюваних у скоєнні цих злочинів. Далі Д.І. Васильєв пише: «При рассмотрении в Бюро имевшихся на означенных вещественных доказательствах отпечатков оказалось, что большинство из них представляют явственные дактилоскопические рисунки, сличение которых с упомянутыми снимками могло бы дать более или менее определенные результаты. Но так как Дактилоскопическое бюро, учрежденное с исключительной целью обнаружения дактилоскопическим способом личности бродяг, не было уполномочено к производству чрезвычайно ответственных по своим результатам исследований, необходимых для разрешения вопросов, поставленных в указанных выше случаях следственной властью, причем оно не имело в своем распоряжении таких аппаратов и приспособлений, которые давали бы ему возможности применяемые в подобных случаях технические приемы, то оно и должно было оставить вышеприведенные и другие такого рода ходатайства без исполнения, сообщив возбудивших их должностным лицам, что для правильного разрешения поставленных последними вопросов, при настоящих условиях, представлялось бы наиболее целесообразным допросить лиц, производящих дактилоскопические исследования в названном Бюро, в качестве сведущих лиц, путем отдельного требования через подлежащего судебного следователя г. Петрограда.

Вследствие сего служащими в Бюро неоднократно производились в камерах судебных следователей Петрограда, по их приглашению, дактилоскопические экспертизы по разного рода уголовным делам» [7, с. 1300] (виділено мною — В.Ч.).

Необхідно зазначити, що сучасний дослідник історії розшуку О.М. Піджаренко у своєму документально-художньому оповіданні «Святотатская кража» розповідає, як у **вересні 1908 р.** начальник Київського розшукового відділення М.О. Красовський за допомогою виявлених на місці злочину відбитків пальців розкрив крадіжку з Десятинної церкви [23]. Проте, як довела перевірка наведених автором посилань (періодичних видань), щодо факту виявлення відбитків пальців на місці злочину, то в публікація про це не йшлося. Гадаємо, що в цьому випадку автором було використано художній вимисел.

Як свідчать літературні джерела, перша дактилоскопічна експертиза в системі МВС була проведена Центральним реєстраційним бюро Департаменту поліції в **серпні 1909 р.** Обставини цього дослідження такі. 4 серпня 1909 р. судовий слідчий Вітебського окружного суду 4-ї дільниці Вітебського повіту, який розслідував кримінальну справу за фактом вбивства Фруми Богара, направив до ЦРБ 12 знімків з дактилоскопічними відбитками, що були знайдені на лампі та шухлядах комода у квартирі вбитої. Разом з ними були надіслані й відбитки пальців обвинувачених у цій справі, залишених на речових доказах: Олександра Браткова, Андрія Бужинського, Федора Ганеєва, Павла Морозова, Залмола Сокола, Сергія Цвиликера, Марії Ганеєвої, Марії Палейкіної, Тетяни Шульги і свідка Хаїма Скошневського — на предмет встановлення, кому з поименованих осіб вони належали.

Дослідження проводилось у фотографічному бюро експертом В.І. Лебедевим, який встановив, що відбитки пальців, залишені на склі лампи, належать обвинуваченій Марії Ганеєвій. Для наочності експерт виготовив фото, на якому збільшений відбиток пальця, залишений на склі лампи, був розташований поряд із збільшеним відбитком пальця Марії Ганеєвої. Папілярні лінії на них були тотожними. Дослідження відбитків пальців, залишених на інших речових доказах, позитивних результатів не дали через їх низьку якість [24].

Наступний випадок розкриття злочину за допомогою відбитків пальців, знайдених на місці злочину, було відмічено в м. Кельце (Польща). В ніч на **24 листопада 1909 р.** невідомий злочинець здійснив спробу крадіжки з фотографічного ательє Бадзяна. Вийнявши раму з вікна, що виходило у двір, він проник у приміщення та за допомогою конторських ножиць зламав шухляди письмових столу й бюро. Не знайшовши грошей і нічого не вкравши, злодій, залишаючи приміщення, вставив раму на своє місце.

Під час огляду чинами розшукової поліції зламаних шухляд було виявлено невеликі сліди крові. Поліцейські припустили, що ці сліди міг залишити злочинець, який поранив руку під час «роботи». Для виявлення інших слідів злочину з місця пригоди були вилучені: дві дерев'яних шухляди з виламаними днищами, розбита склянка, конверт з плямами крові і фотографія, що знаходилась у шухляді й була знайдена під столом.

Вилучені речові докази дослідили в розшуковому відділенні. Спочатку їх піддали опилению (темні — крейдою, світлі — графітом), після чого сфотографували. Перші чотири предмети не дали бажаних результатів, а на фотографії, з лівої сторони, був виявлений чіткий відбиток папілярних ліній великого пальця лівої руки.

Отримавши слід пальця, чини розшукової поліції почали шукати підозрюваних. Для цього були дактилоскопійовані чоловіки, які служили в будинку власника, де знаходи-

лося фотографічне ательє, а також сусідньому ресторані та готелі. Виявилось, що відбиток пальця, знайденого на фотографії, належав Юзефу Вечорику — одному з двірників власника фотоательє, який охороняв двір у ніч скоєння злочину. При огляді його правої руки було виявлено свіжий струп у верхній частині вказівного пальця. Струп мав трикутну форму, спрямовану вершиною до нігтя. Основа трикутника становила два міліметри, а бокові лінії — по чотири міліметри. Положення ранки дало підставу припустити, що підозрюваний міг поранитися тріскою, яка відколослася від дошки дна шухляди під час зламування його ножицями.

Допитаний Юзеф Вечорик спочатку свою провину у скоєному злочині не визнавав. І тільки після того, як йому зачитали протокол щодо порівняння відбитків пальців руки, описання ранки та постанову про затримання, він здивовано сказав: «Из-за такой царапины и каких-то точек, да сажать в тюрьму. Ведь я ничего не взял!» [25].

Наприкінці 1909 р. завідувачем антропометричного кабінету Варшавського розшукового відділення М.О. Жабчинським за допомогою дактилоскопії було викрито декілька злочинів.

Перший такий злочин стався **восени 1909 р.** у Варшаві. До розшукового відділення звернувся заможний фабрикант, який заявив, що з його квартири зникли цінні речі на значну суму. При цьому жодних слідів злочину не було виявлено.

Під час огляду місця події на ковпаку годинника були знайдені відбитки пальців, один з яких зберігся досить чітко. Порівняння цього відбитка з відбитками пальців підозрюваних у скоєнні злочину встановило його тотожність з великим пальцем руки особи, на яку «менее всего падало подозрение в совершенной краже»¹ [26].

28 листопада 1909 р. у будинку № 22 по вулиці Новий Світ м. Варшави в одній з квартир було знайдено труп зарізаної вдови Вишкевич, яка займала у цьому домі одну з кімнат. При огляді місця злочину на правій дверці полірованої шафи було виявлено плями крові, а правіше, на боковій її поверхні, сліди розмазаної крові. Припущення, що в цьому місці вбивця міг обпертися лівою рукою на дверцята шафи, витирав праву руку від слідів крові, знайшло підтвердження у вигляді виявлених відбитків вказівного, середнього пальців і мизинця лівої руки. Порівнянням їх з відбитками пальців кількох підозрюваних доведено, що відбитки одного з них збіглися. Через декілька днів слідчі знайшли викинутий вбивцею ніж, на якому було виявлено «довольно ясный отпечаток большого пальца левой руки того же субъекта» [27].

5 грудня 1909 р. у будинку № 110 по вулиці Маршалковській м. Варшави у квартирі лікаря Зенцякевича було знайдено труп убитого лакея Лапинського, який служив у нього. Під час огляду місця злочину виявилось, що з дерев'яної скрині Лапинського, замок якої був зламаний, зникли гроші, що зберігалися у коробці від цигарок. Ця розкрита пуста коробка була знайдена під столом, неподалік від скрині. Вона була вилучена та досліджена в антропометричному кабінеті розшукового відділення. З'ясувалося, що на коробці є відбиток пальця лівої руки.

У результаті розслідування кримінальної справи було затримано двох підозрюваних: Боронського і Яворського. В останнього розшукові агенти вилучили викрадені у Лапинського гроші, а участь Боронського в скоєному злочині доказано завдяки відбитку пальця його лівої руки, який повністю збігся з відбитком пальця, знайденим на коробці

¹ Зазначимо, що автор не зазначає дати скоєння злочину, проте, судячи з публікації статті (початок січня 1910 р.), можна припустити, що це сталося у листопаді 1909 р.

від цигарок, в якій Лапинський зберігав гроші [28].

У січні 1910 р. у Варшаві невідомі злочинці вночі, шляхом пролому стіни із сусіднього приміщення, що ремонтувалося, пробралися в контору братів Кемпнер, розташовану в будинку № 5 по вулиці Довгій. Вони зламали вогнетривкий сейф, усі столи та конторки і викрали цінностей на 5 000 руб.

Під час огляду місця злочину на поверхні замка однієї з конторок було виявлено відбиток пальця, розміщення якого давало підстави припустити, що він залишений вказівним або середнім пальцем лівої руки злочинця. Дослідження дактилоскопічних відбитків лівих рук, зареєстрованих у розшуковому відділенні «ведмежатників», виявило, що відбиток пальця, залишений на конторці, тотожний відбитку середнього пальця лівої руки професійного зломника Казимира Сикорського [29].

Затриманий як підозрюваний Сикорський свою причетність до скоєного злочину не визнавав і навіть навів алібі, яке підтвердив його знайомий — свідок. Незважаючи на встановлене алібі, судовий слідчий, керуючись висновком експерта, пред'явив обвинувачення Сикорському й кримінальну справу було спрямовано до суду.

17 червня 1910 р. справа Сикорського розглядалася Варшавським окружним судом. Обвинувачення будувалося тільки на єдиному доказі — відбитку вказівного пальця лівої руки Сикорського, знайденого на місці скоєного ним злочину. Експертом у судовому засіданні виступав М.О. Жабчинський, який ознайомив членів суду з принципами дактилоскопії, її науковістю, практикою застосування тощо. Незважаючи на заперечення захисника та невизнання підсудним своєї вини в інкримінованому йому злочині, суд, керуючись тільки висновком експерта-дактилоскопіста, засудив злочинця до ув'язнення в арештантських відділеннях строком на 5 років [12, с. 9]. Отже, у цій кримінальній справі висновок дактилоскопічної експертизи мав вирішальне значення. Це був перший у Російській імперії випадок, коли суд тільки на підставі дактилоскопічного дослідження виніс обвинувальний вердикт.

У Варшаві **в першій половині 1910 р.** за допомогою дактилоскопії було розкрито ще один злочин. В одну з ночей невідомі злочинці проникли у приміщення фабрики Рузевича, яка розташовувалася в будинку №12 по вулиці Черняковській, де зламали металевий сейф і викрали значну суму грошей. При огляді місця злочину на сейфі було виявлено чіткий відбиток пальця. Нічний сторож засвідчив, що напередодні крадіжки бачив трьох високих повних чоловіків поблизу місця злочину. «Для обнаружения виновника, — пише А. Міллер, — пришлось просмотреть дактилоскопию взломщиков только в 3-х ящиках «словесного портрета» (христиан, высоких, в зрелом возрасте) и обладатель пальца, оставившего след, был определен» [12, с. 25].

У ніч на **29 жовтня 1910 р.** у центральній частині м. Кельце невідомий злочинець за допомогою відмички відчинив двері аптечного магазину, пройшов у приміщення і зламав сейф, який виявився без грошей. Нічого не взявши, злодій з місця пригоди зник. Під час огляду чини розшукового відділення знайшли на столі біля вхідних дверей ручний ліхтарик з білої жерсті, а біля воріт на дворі — стару парасолю з навмисними порізами на дерев'яній ручці. Як з'ясувалося, ліхтарик належав власнику аптеки, а парасоля ні. Опиленням на ліхтарику виявлено чіткий відбиток вказівного пальця правої руки. Його було сфотографовано та перевірено за дактилоскопічним обліком. З'ясувалося, що цей відбиток пальця тотожний з відбитком вказівного пальця правої руки рецидивиста Фердинанда Шульца, який відбував покарання в арештантських ротах і звільнився у липні поточного року. За наведеними довідками

стало відомо, що Шульц перебуває під наглядом поліції у Пінчовському повіті. Відряджений за місцем проживання підозрюваного поліцейський наглядач встановив чотирьох свідків, які впізнали парасолю Шульца. Після доставлення підозрюваного у розшукове відділення в нього було знято на скло відбиток правого вказівного пальця. В результаті трьохкратного збільшення обох відбитків, тобто з ліхтарика та пальця, усякі сумніви у провинності Шульца відпали [30].

У Москві перший випадок розкриття злочину за допомогою дактилоскопії було здійснено **в 1910 р.** (точна дата невідома) начальником Московського розшукованого відділення А.Ф. Кошко. У спогадах він розповідає, як дактилоскопія допомогла йому розкрити тяжкий злочин — вбивство ювеліра Озоліна, пограбованого та зарізаного в купе потягу Ростов — Москва. Під час огляду місця події в кишені штанів потерпілого знайшли срібний портсигар з гладкою поверхнею, на якому виднілися два кров'яні відбитки пальців. Огляд рук убитого показав, що вони чисті. Тоді було припущено, що сліди на портсигарі залишив вбивця.

Вилучений портсигар доставили до розшукового відділення, де відбитки пальців було оброблено спеціальним сухим порошком і сфотографовано. Потім дактилоскопіст відділення вивів дактилоскопічні формули та перевіряв їх за існуючими реєстраційними картками. З'ясувалося, що особи з такими відбитками пальців на обліку немає.

Під час розслідування був дактилоскопійований знайомий підрядника вбитого — годинникар Федоров, відбитки пальців якого збіглися з відбитками на портсигарі. На допиті підозрюваний визнав, що саме він убив ювеліра Озоліна і викрав у нього діамантове кільце вартістю 58 000 руб. [31].

Цікаво, що у спогадах А.Ф. Кошко також розповідає про те, як за допомогою оперативного дактилоскопіювання, здійснюваного за його завданнями таємними агентами, він встановлював особи злочинців. Зокрема, розслідуючи справу про шлюбних шахраїв, А.Ф. Кошко дав завдання своїй агентесі таємно зняти відбитки пальців у двох чоловіків, підозрюваних у шлюбному шахрайстві, особи яких не було встановлено. Агентеса запросила «кавалерів» до себе на сніданок. Ось як описувала вона своєму шефові виконане завдання: «...Следуя вашему распоряжению, мне удалось за завтраком получить оттиски их пальцев.

— Позвольте ваши тарелки, — сказала я им, — я вам дам чистые.

Они протянули свои тарелки, и я отставила их в сторону на буфет, бережно охраняя оттиски больших пальцев на их краях.

— Боже, какая рассеянность! Сахару то я в чай не положила! Возьмите, пожалуйста, сами.

И я пододвинула гладко полированную серебряную сахарницу без ручек. Пятерня того и другого на ней отпечатались, после чего я отставила сахарницу к тарелкам...

Выпроводив моих посетителей, я немедленно доставила обе тарелки и сахарницу в наш дактилоскопический кабинет. Там отпечатки были проявлены, сфотографированы, подведены под формулу и оказались принадлежащими давно зарегистрированным и хорошо известным нам вора и мошенникам» [32].

Таким чином, першою спеціалізованою установою, яка проводила дактилоскопічні дослідження в Російській імперії, було Центральне дактилоскопічне бюро Головного тюремного управління Міністерства юстиції. Перший факт ототожнення особи (бродяги) за допомогою дактилоскопії стався там у вересні 1907 р., а перші

дактилоскопічні експертизи у кримінальних справах співробітники ЦДБ почали проводити на початку 1909 р. (експерти-дактилоскопісти: М.Ф. Лучинський, Д.І. Васильєв, Силенко). У тому самому році дактилоскопічні дослідження (експертизи) зафіксовані й у поліцейських установах міст Варшави, Санкт-Петербурга, Кельце (експерти-дактилоскопісти: М.О. Жабчинський, В.І. Лебедев, І.М. Климов).

Список використаної літератури

1. Крылов И.Ф. В мире криминалистики. — Л., 1980. — С. 123 – 124.
2. Крылов И.Ф. Криминалистическое учение о следах // Крылов И.Ф. Избранные труды по криминалистике. — СПб., 2006. — С. 259 – 260.
3. Бастрыкин А.И. Дактилоскопия. Знаки руки. — СПб., 2004. — С. 184, 187.
4. Корниенко Н.А. Следы человека в криминалистике. — СПб., 2001. — С.32.
5. Миронов А.И. Органы внутренних дел России: В 2 т. — М., 2002. — Т. 1.— С. 277 – 278 .
6. Щенко А.В. Историко-хронологічні аспекти розвитку дактилоскопії // Наук. вісн. НАВСУ. — 2001. — № 1. — С. 247 – 248.
7. Васильев Д.И. Очерк деятельности состоящего при Главном Тюремном Управлении Центрального Дактилоскопического Бюро за первое X-летие его существования (1906–1916 гг.) // Тюремный вестн. — 1916. — №12. — С. 1255 – 1322.
8. Правила дактилоскопии: Пособие для чинов полиции при регистрации и установке личности преступников. — Пг., 1916. — С. 6.
9. Колдаев В.М. Из истории практической криминалистики в России: применение научных методов работы в розыске и расследовании преступлений: факты, документы, комментарии. — М., 2005. — С. 62.
10. Лучинский Н.Ф. Дактилоскопия и ее роль при производстве следствия // Журн. М-ва Юстиции. — 1908. — № 10. — С. 88.
11. Вестн. полиции. — 1909. — № 5. — С. 93.
12. Миллер А. Современный уголовный розыск. Регистрация преступников. Дактилоскопия. — Варшава, 1911. — С. 13.
13. Трегубов С.Н. Основы уголовной тактики. — М., 2002. — С. 281.
14. Лебедев В.И. Установление личности неизвестного, убитого в Риме, оказавшегося ранее зарегистрированным при помощи дактилоскопии // Дактилоскопия (пальцепечатание). Регистрация и установление личности преступников при помощи оттисков кожных линий пальцев рук: Пособие для регистрационных бюро сыскных отделений. — СПб., 1909. — С. 26.
15. Лебедев В.И. Интернациональные карманники // Вестн. полиции. — 1910. — № 12. — С. 318 – 320.
16. Л.К. Сыскные отделения и новый их руководитель // Там же. — 1914. — № 28. — С. 496.
17. Л.К. 25-летний юбилей русской научной полиции // Там же. — 1915. — № 23. — С.727.
18. Державний архів Російської Федерації (ДАРФ), ф. 393, оп. 85, спр. 8824, арк. 2.
19. Жабчинский М. Упрощенная система регистрации преступников // Вестн. полиции. — 1909. — № 15. — С. 296 – 298
20. Студенты в регистрационном бюро Варшавского сыскного отделения // Там же. — 1912. — № 15. — С. 148.
21. ДАРФ, ф. 102, оп. 261, спр. 176, арк.1.
22. ДАРФ, ф. 393, оп. 8., спр. 2483, арк. 1.
23. Пиджаренко А.М. Криминальный сыск Киева во II пол. XIX — нач. XX вв. — К., 2006. — С. 260 – 264.
24. Вейнгарт А. Уголовная тактика. Руководство к расследованию преступлений. — СПб., 1912. — С. 78 – 79.
25. Климов. Любопытный случай обнаружения преступника // Вестн. полиции. — 1909. — № 51. — С. 1182 – 1183.
26. Жабчинский М. Пример применения «уголовной тактики» в расследовании преступлений // Там же. — 1910. — № 1. — С.17.
27. Жабчинский М. Из практики применения «уголовной тактики» в расследовании преступлений // Там же. — 1910. — № 5. — С. 142 –143.
28. Жабчинский М. Дактилоскопия // Там же. — 1910. — № 3. — С. 83.
29. Жабчинский М. Пример применения «уголовной тактики» в расследовании преступлений // Там же. — 1910. — № 6. — С. 174.
30. Климов. Случай применения дактилоскопии // Там же. — 1911. — № 13. — С. 353 – 354.
31. Кошко А.Ф. Очерки уголовного мира царской России: В 2 т. — М., 1992. — Т. 1. — С.118 – 135.
32. Кошко А.Ф. Очерки уголовного мира царской России: В 2 т. — М., 1992. — Т. 2. — С. 187 – 188.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

1. Наукові статті до збірника мають бути написані українською або російською мовою, відзначитися високим науковим та навчально-методичним рівнем підготовки, містити глибокий авторський аналіз проблем сучасного розвитку криміналістики, законодавства, законотворчості, шляхів боротьби зі злочинністю тощо. Звертаємо особливу увагу авторів на обов'язкове дотримання ними при оформленні статей вимог міждержавних і державних стандартів, зокрема: ГОСТ 7.1–84, ГОСТ 7.5–88, ДСТУ 3582–97, ГОСТ 7.12–93, ГОСТ 7.11–78 та постанови президії ВАК України від 15 січня 2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України».

2. Приймаються наукові статті, на які є дві рецензії і які раніше ніде не друкувалися.

3. Авторські оригінали обов'язково рецензуються членами редакційної колегії збірника.

4. Стаття подається у надрукованому вигляді (один примірник) з підписом(-ами) автора(-ів) та на електронному носії в форматі doc (Word), шрифт Times New Roman Cyr (Symbol, Wingdings). Кегль (висота літер) — 14, інтервал між рядками тексту 1,5 см, поля: зліва — 3 см, справа — 1 см, зверху та знизу — по 2 см. Весь матеріал наукової статті повинен міститися в одному файлі; ілюстрації, діаграми та графіки дублюються окремими файлами.

4.1. Ілюстрації (чорно-білі або кольорові) подаються в електронному вигляді форматом Adobe PhotoShop (PSD) або TIFF (у виняткових випадках JPEG) з належною якістю. Роздільна здатність не менш як 300 пікселів/дюйм, розмір зображення не менш як 9x12 (1060x1410 пікселів). Не допускається перефотографування або сканування ілюстрацій з друкованих джерел!

4.2. Фотографії (чорно-білі або кольорові) подаються на фотопапері мінімальним розміром 9x12 см або в електронному вигляді з дотриманням вимог, наведених у п. 4.1.

4.3. Діаграми та графіки мають бути зроблені за допомогою векторних редакторів Adobe Illustrator, Corel Draw або MS Excel.

4.4. Таблиці виконуються у форматі MS Word (rtf).

4.5. Блок-схеми виконуються за допомогою редактора MS Graph, що вбудований в MS Word, або за допомогою інших програм.

4.6. Хімічні, математичні та фізичні формули набираються за текстом з використанням редактора формул MS Equation 3.0.

4.7. Ілюстрації, фотографії, діаграми, графіки, блок-схеми, таблиці і формули не розміщати в окрему рамку або поверх тексту, текст повинен бути зверху та знизу без використання обтікання.

5. Небажано робити підкреслення слів у тексті. Лапки для українських та російських слів — кутові («...»), для іншомовних — круглі (“...”).

6. Використані в тексті джерела нумеруються у послідовності посилання на них. Цифри беруться у квадратні дужки, наприклад «[1]». Номер посилання має

відповідати його номеру у списку використаної літератури. У разі посилання на одне й те саме джерело кілька разів обов'язково зазначати конкретні сторінки, наприклад «[7, с. 235]».

7. При бібліографічному описі джерел у списку використаної літератури обов'язково вказувати місто, видавництво, рік видання та загальну кількість сторінок.

8. Обсяг наукової статті має бути не менш як 6 сторінок тексту формату А4 (1700–1800 знаків на сторінці).

9. До авторського оригіналу додається авторська довідка, яка містить: назву статті, УДК; анотацію до статті (близько 50 слів) та 4–5 ключових слів, прізвище, ім'я та по батькові (повністю) автора (-ів); повну назву установи, в якій працює автор (-и) та повну назву посади, яку він обіймає; контактний телефон; кількість таблиць, ілюстрацій, літературних джерел.

10. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір і точність наведених фактів, цитат, власних імен і прізвищ та інших відомостей.

11. Внесені редактором зміни та скорочення тексту, що не впливають на зміст матеріалу, а також уточнення в назвах міністерств, установ, відомств тощо редакція здійснює без попереднього узгодження з автором (-ами).

12. У разі недодержання автором (-ами) перелічених вимог редакція залишає за собою право не розглядати статтю.

13. Передрук надрукованих у «Криміналістичному віснику» статей можливий тільки за умови обов'язкового посилання на нього.

Редколегія

Наукове видання

*ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ*

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 2 (8), 2007

Свідоцтво про реєстрацію, видане Державним комітетом телебачення і радіомовлення
України, від 12.08.2003 серія КВ № 7713

За зміст матеріалів і достовірність фактів, цитат, назв, дат та прізвищ відповідає автор.
Матеріали не повертаються. При передруку посилання на «Криміналістичний вісник»
обов'язкове.

Надруковано з оригінал-макета, виготовленого ТОВ «Видавничий Дім «Ін Юре»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Держ. реєстру від 20.05.2005 серія ДК № 2191.

Редактор доц. *М.С. Хойнацький*

Коректор *Г.В. Трач*

Комп'ютерна верстка *О.Р. Карташової*

Підп. до друку 15.10.2007

Формат 70x100/16

Папір офс. № 1. Гарнітура *Pragmatica*. Друк. офс.

Ум. друк. арк. 15,9. Обл.-вид. арк. 13,4

Тираж 400 пр. Зам. № 7-1479

Віддруковано на ЗАТ «ВІПОЛ», вул. Волинська, 60, м. Київ, 03151

Свідоцтво про внесення до Держ. реєстру від 27.12.2001 серія ДК № 752

Адреса редакції: вул. Велика Окружна, 4, м. Київ, 03134, Україна

Тел.: (044) 273-53-65, 273-53-66, факс: (044) 405-74-69

e-mail: dndekc@centrmia.gov.ua

<http://dndekc.centrmia.gov.ua>

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК